

Rapport från Riksantikvarieämbetet

Samhällsförändringar och vården av natur och kultur

En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens
utveckling under 100 år

Red. Leif Gren

Människa, natur och kultur i en och samma miljö, innan experter styckat upp perspektiven på landskapet. Barnen Curman med guvernant vid runstenen U107. Foto Carl Curman, troligen 1880-talet.

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
114 84 Stockholm
www.raa.se
riksant@raa.se

Omslagsfoto: Carl Curman. Kulturmiljöbild

v.1.0
© Riksantikvarieämbetet 2010
ISBN 978-91-7209-571-7

Förord

Vi lever i en värld i förändring. En truism kanske – för allt flyter och inget står någonsin stilla. Men ibland är takten i förändringen högre och arten av förändringen större och man kan tala om språng. Mycket talar för att vi idag befinner oss mitt uppe i ett sådant språng¹.

För i runda tal 150 år sedan omvandlades västvärlden från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle². Några länder som England kom tidigare och andra som Sverige senare. I Sverige kommer industrialiseringen på allvar igång på 1870-talet³. Befolkningen bytte näringsfång och bostadsort⁴ och de sociala förhållandena och de mentala föreställningsramarna ändrades.

Även människors relationer till natur- och kulturmiljön ändrades. Under sent 1800-tal⁵ började såväl känslorna för naturen och kulturarvet att väckas i bredare kretsar. Initiativ till insatser togs av flera, framför allt präster, bönder och lärare. Känslan av att något värdefullt höll på att försvinna och att åtminstone något måste räddas undan tycks ha varit stark. På 1600-talet var det kungamakt och högadel som intresserade sig för antikviteter och gamla monument, och de utgick inte från känslan av att något höll på att försvinna och omvandlas till historia – det var redan historia som skulle användas för att berätta om landets ärofulla förflutna. På 1700-talet, under romantikens och upplysningens inflytande, var vårdfrågorna mindre aktuella och hursomhelst var det tankar som företrädde endast av ett tunt skikt i samhällseliten. Denna rapsodiska skildring utmynnar i påståendet att hur vi förhåller oss till natur- och kulturmiljön, och vilka grupper av människor som är aktiva, är något tids- och samhällsbundet.

I det moderna, industrialiserade samhället delades också, med den industriella produktionslinjen som underförstådd måttstock, verksamheter in i sektorer. Sektorerna kan liknas vid tårtbitarna i ett cirkeldiagram. Varje tårtbit sköter sitt, men eftersom de grundläggande dragen i varje tårtbit är de samma kan de fogas samman och vips uppstår en perfekt och harmonisk helhet (cirkeln). Vi lever fortfarande i en sektoriserad värld samtidigt som signaler om problem med detta tänkande blir allt mer frekventa. Varje myndighet har sitt ansvar med vidhängande regelverk, bidrag m.m. Platser är däremot sällan enskatoriella, och lika lite är människor det. Viktiga frågor, ja kanske t.o.m. ibland de viktigaste frågorna, riskerar hamna mellan sektorerna.

Förändringarna av vårt samhälle av idag beskrivs vanligen i termer av globalisering, informationsekonomi och tjänstesamhälle. I detta samhälle ställer människor högre krav på utrymme för egna initiativ och beslut samtidigt som det finns förväntningar på en livspolitik⁶. Detta begrepp försöker täcka in skapandet av moraliskt försvarbara livsformer, om

¹ Jfr t.ex. Manuel Castells, Informationsåldern i tre band 2000, respektive Richard Florida The rise of the creative class, 2002.

² Givetvis går det att följa vissa nödvändiga beståndsdelar längre tillbaka i tiden, som t.ex. upplysningen.

³ Jfr Nathan Rosenberg & L.E. Birdzell Jr, Västvärldens väg till välstånd 1994.

⁴ Dvs. från jordbruk till industri och från land till stad.

⁵ Se vidare Leif Grens artikel

⁶ Giddens, Modernitet och självidentitet 2005.

självreflektion och existentiella frågor. Det handlar om att frågan om hur vi ska leva ska ges ett nytt och etiskt acceptabelt svar.

Om det ligger något i vad forskare och analytiker med samtids- och framtidsfrågor på agendan har att säga, så behöver vi som arbetar med natur- och kulturvård kanske tänka till? Denna skrift har tillkommit i syfte att undersöka hur natur- och kulturmiljövården kan orientera sig i den nya värld som kanske håller på att födas. Vi har försökt göra det genom att använda ett historiskt perspektiv och frågan – hur har relationerna mellan verksamheterna artat sig under de senaste hundra åren? Att verksamheterna haft vissa svårigheter med att samverka är inte någon nyhet, men det är intressant att efter en genomläsning kunna konstatera att så många aktiva inom fältet, så länge, ändå haft en känsla av och verkat för att samverkan måste till. Några färdiga svar levereras inte i denna skrift. Däremot hoppas vi ge ett bidrag till ett självreflekterande arbetssätt som hör hemma i den förändrade värld vi ser.

Skriften har tagits fram med Leif Gren som redaktör och huvudförfattare. I skriften ingår även ett antal kommentarer från olika författare. Författarna ansvarar själva för framförda åsikter.

Stockholm, januari 2010

Birgitta Johansen, avdelningschef

Innehåll

Leif Gren: Inledning – dagens politik för natur- och kulturmiljövård	7
Brytningstider och miljötankande.....	7
Dagens natur- och kulturmiljövård	9
Leif Gren: Historiska tillbakablickar	13
Uppkomsten av kultur- och naturskyddet.....	13
Rutger Sernander – se men inte röra	16
Sune Ambrosiani – natur och kultur oskiljaktiga.....	24
Carl-Axel Lindman – naturvård för människan	32
Thor Högdahl – samverkan natur och kultur	32
Sigurd Curman och brytning med fri utveckling	36
Lorentz Bohlin skapar en syntes om landskapets sektorer.....	37
Sten Selander agerar mot splittring av natur- och kultur.....	40
Mårten Sjöbeck ger upp tanken på samsyn.....	41
Karl-Alfred Gustawsson och RAÄ som miljömyndighet.....	49
John Nihlén – att forma morgondagens landskap	54
Sverker Jansson – natur och kultur i planprocessen	56
Författarkommentarer och bilder.....	65
Petra Andersson: Natur och kultur – aldrig mötas de två?.....	65
Lena Bergils: En strid om ord	70
Johan Bodegård: Landskapets myter – natur och kultur i förening eller konflikt	74
Hjalmar Croneborg: Natur- och kulturmiljövård	80
Margareta Ihse: Natur- och kulturmiljövårdens olika språk och världar	82
Peter Johansson: "Ska det vara på det här viset så skiter vi i John Nihlén." – När Naturskyddsföreningen och Hembygdsförbundet skulle slås ihop	96
Eva Selin-Lindgren: Det ömsesidiga beroendet	100
Ulf Sporrang: En samordnad landskapsanalys.....	102
Jan Terstad: Kan – och bör – syskon hålla sams?	105
Håkan Tunon: Kulturkrock?.....	108
Referenser.....	111

I skogen blickas ett högtidligt ämn, liknande orgelns tovar under kyrkkraften.

Natur- och kulturmiljövården har ett gemensamt romantiskt ursprung från slutet av 1800-talet. Det var ofta samma personer inom borgerskapet som älskade stämningsbilder av den vilda orörda naturen och fornminnen i sitt ursprungliga tillstånd. Enligt tidsandans föreställningar hade Européerna sitt vilda tillstånd bakom sig medan folk på andra håll i världen ännu befann sig på en "lägre nivå" Illustration av Gustave Doré till Ittala. Tryckt i Stockholm.

Leif Gren: Inledning – dagens politik för natur- och kulturmiljövård

Brytningstider och miljötänkande

Dagens samhälle kan i många avseenden ses som en brytningstid mellan modernismen och det postmoderna. Går man tillbaka cirka hundra år så var det en helt annan brytningstid, som handlade om att det äldre bondesamhället övergick i industrisamhällets modernism. Den allmänna samhällsutvecklingen och utvecklingen inom särskilda samhällsgränser, som kulturpolitiken, måste analyseras och förstås i relation till varandra (Betänkande av Kulturutredningen SOU 2009:16, kap.2-3).

Under 1800-talets romantik hade man ett kultur- och samhällsideal som blandade gammalt och nytt. Men från och med 1930-talet byts romantik ut mot vetenskap, och man tar avstånd från den gamla tidens anda, "Den nya skolan kräver i stället konservering av minnesmärken. Det ska vara tydligt vad som hör till historien och vad som hör till den nya tiden. Historiens autenticitet ska respekteras. Den nya ideologin sammanfattas i att 'gammalt och nytt ska hållas isär'" (sid. 117). Inom kulturmiljövården får det moderna idealet genomslag redan på 1920-talet genom riksantikvarien Sigurd Curman.

Även inom naturvården skulle man kunna säga att modernismen blir en ideologi i den meningen att man redan i och med nationalparkerna går in för att separera orörd "gammal" natur från produktionslandskapets naturmiljöer. Både natur- och kulturmiljövården etableras successivt som självständiga sociala fält under 1900-talet, och man bygger upp relativt självständiga regler, måttstockar, institutioner och inbördes strider. Den självständiga ställningen nås i hög grad till priset av en motsvarande relativ isolering från resten av samhället. På kulturens område förvandlas det äldre romantiska begreppet för *kultur* till antingen *konst* eller *kulturarv*. Kulturen förvisas då mentalt till en särskild sfär, som av konstnärer, författare, lärda och intellektuella uppfattas som ett område som är mer eller mindre tydligt avgränsat från samhället i övrigt. Konsten står visserligen lite vid sidan om, men ändå "över" samhället, medan kulturarvet är något gammalt som skall bevaras tydligt åtskilt från det moderna samhället.

Ett parallellt resonemang skulle kunna föras avseende naturvården. En trend blir då att 1800-talets intresse för *landskapsbilden*, som alltså hade ett romantiskt ursprung, övergår till *biologisk mångfald* eller *biotoper*. Den biologiska mångfalden står på motsvarande sätt som i fallet med kulturen lite vid sidan om, men likaledes "över" samhället, medan biotoperna är något gammalt som skall bevaras i reservat, tydligt åtskilt från det moderna samhället.

Under modernismen på 1900-talet har både naturvården och kulturmiljövården arbetat med specifika problem som krävt specialisering och fokusering. Detta medförde alltså en relativ isolering från andra delar av samhället. Men i det postmoderna samhället, som

kan sägas ha börjat ta form från 1970-talet och framåt, har politiken börjat kräva en integration mellan sektorerna - att både kultur- och naturvårdssektorerna skall närma sig samhället genom att visa sin nytta för samhället tydligare. Politiken vill ha nya och fler argument än att exempelvis kulturarvet eller biotoperna riskerar att uttraderas. Inom arbetet med miljö kvalitetsmål har detta lett till att både natur- och kulturmiljövården förväntas göra nytta inom helt andra politikområden, inte minst ska man vara nyttiga för regional utveckling och fler jobb, social nytta genom att locka invandrare och stadsbor ut i naturen, eller att stärka folkhälsan genom att tillhandahålla miljöer för aktivt friluftsliv.

Flera lagar, som naturresurslagen från 1987 och skötsellagen i jordbruket, lade grunden till miljöbalken från 1999. Miljöbalken integrerar alltså lagar med koppling till landskapet, men har inte heller den mycket att säga om helhetssyn på landskap eller om förhållande mellan natur och kultur. När miljöbalken talar om natur- och kulturmiljön samlad är det främst att skador till följd av ingrepp skall undvikas. När det handlar om konkret skydd skiljer miljöbalken på naturreservat och kulturreseptat. Det sägs mycket lite om landskap, men nationalparker får "förklaras som nationalpark i syfte att bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick". Varken kulturminneslagen eller miljöbalken har någon samlad syn på landskap och miljö, och underlättar knappast för den samlade syn på natur- och kulturmiljövården som har efterfrågats från politiskt håll i propositioner och skrivelser. En lagstiftning som uttalar en viss samlad syn på produktion samt natur-, kultur- och friluftsvården är skogsvårdslagen i den senaste versionen från 1993. I praktiken är dock produktionsfrågorna dominerande sedan hundra år och egentlig landskapsvård inom skogsbruket har det aldrig gått att tala om, och det kommer inte heller att vara möjligt inom ramen för hyggesbruket (Kardell 1991).

Tankegångar i linje med den europeiska landskapskonventionen från Europarådet 2000 har alltmer kommit att prägla det svenska miljömålsarbetet. Konventionen har kanske den hittills mest övergripande helhetssynen på landskapet, men undviker i gengäld svårigheterna genom att inte gå in på konkreta målkonflikter mellan produktion och miljö. Konventionens styrka ur kulturmiljöperspektiv ligger inte minst i definitionerna som utgår från att landskapet är det som människan uppfattar som ett område. Syfte är att verka för skydd, förvaltning och planering av landskapsområden.

Den europeiska landskapskonventionen öppnar många visionära perspektiv varav vissa är särskilt intressanta i kulturmiljöperspektiv. Europarådet konstaterar bland annat att landskapet spelar en viktig roll av allmänt intresse på det kulturella, ekologiska, miljömässiga och sociala planet, att landskapet bidrar till att skapa lokala kulturer och att det är en grundläggande beståndsdel i det europeiska natur- och kulturarvet, och som bidrar till människornas välbefinnande. Man menar att landskapet är en viktig del av människornas livskvalitet överallt: i stadsområden och på landsbygden, i såväl vanvårdade områden som områden med hög kvalitet, såväl vardagliga områden som områden som anses vara särskilt vackra.

Dagens natur- och kulturmiljövård

Hur förhåller sig naturvård och kulturmiljövård till varandra i dag? Sedan flera år är det en tydlig och brett politiskt förankrad utgångspunkt i den statliga miljöpolitiken att natur och kultur ska samverka. I 2000-talets miljöpolitik finns en stor efterfrågan på helhetssyn på landskap. Integrationen mellan natur- och kulturmiljösektorerna eftersträvades uttryckligen i och med regeringens proposition *Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige, Prop. 1997/98:145*.

Som en politisk milstolpe för att knyta ihop natur- och kulturmiljövård framstår regeringens skrivelse *En samlad naturvårdspolitik* (Skr. 2001/02:173). Där framgår att naturvårdens insatser sker i ett landskap där "natur" och "kultur" är samtidigt närvarande som två aspekter i samma landskap. Naturvård och kulturmiljövård kan därför inte hanteras eller bedrivas som två separata företeelser – i stället bör en helhetssyn på landskapet vara utgångspunkten.

I miljömålsarbetet sägs gång på gång att naturvård och kulturmiljövård är två aspekter i samma landskap, och att eventuella konflikter skall hanteras och överbyggas i den fortsatta processen. I propositionen om miljömål *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag* (2004/05:150) framhålls också att människan och naturen är historiskt sett förenade, och att i naturvården skall därför även kulturmiljön beaktas. Politiken talar genomgående om natur- och kulturmiljövård som sammanflätade begrepp och i de flesta miljömål som berör landskapet används följdriktigt begreppet "natur- och kulturmiljö", som om åtskillnaden vore främmande. I det tillkomna sextonde miljömålet *Ett rikt växt- och djurliv*, framgår att naturvården har en social målsättning och att natur- och kulturmiljövården hänger samman. Människor ska ha tillgång till natur- och kulturmiljöer med ett rikt växt- och djurliv, så att det bidrar till en god folkhälsa, och det biologiska kulturarvet ska förvaltas så att viktiga natur- och kulturvården består.

I regeringens proposition *Hållbart skydd av naturområden* (prop. 2008/09:214) betonas att samverkan mellan naturvården och kulturmiljövården bör utvecklas. Naturvårds- och kulturmiljövårdena bör tillvaratas i respektive sektors arbete med bevarande och vård av natur- och kulturmiljöer. Naturvården har ett stort ansvar för att i samverkan med kulturmiljövården tillvarata kulturmiljövården i de naturskyddade områdena, såväl i samband med att områdena bildas som vid skötsel och vård. Det gäller förstas i synnerhet inom de särskilt kulturpräglade landskapen men också i andra miljöer. Omvänt bör naturvården tillvaratas och skyddas och vårdas inom kulturresevat.

Regeringens proposition *Hållbart skydd av naturområden*:

"Den biologiska mångfalden är i många fall också ett biologiskt kulturarv skapat av människor, och som följaktligen också kräver kulturhistoriska kunskaper för att kunna bevaras långsiktigt. Naturvården har länge arbetat med skötsel av kulturskapade miljöer som slåtterängar och naturbetesmarker. Samtidigt finns i vissa fall brister i kunskapen om kulturhistoriska värden och skötselbehovet för vissa sådana värden i naturreservat. Det gäller särskilt områden med äldre beslutsdokument

och skötselplaner. Vid översyn av reservaten bör alltid kulturmiljövårderna dokumenteras och såväl skydds- som skötselbehov av dessa beaktas. Det förutsätter ett bra samarbete mellan naturvården och kulturmiljövården.”

Lagstiftningen är trots detta uppdelad i natur och kultur, och den statliga organisationen för naturvård respektive kulturmiljövård utgör skilda sektorer, med olika ansvariga departement och de två centrala myndigheterna Naturvårdsverket respektive Riksantikvarieämbetet. Forskning och utbildning är också uppdelad, även ideell verksamhet. Trots helhetssynen som efterfrågas i politiken har det sedan lång tid skapats två separata politikområden och verksamhetsfält i samhället, från regeringskansliet till länsstyrelsen, från universitetet till de ideella föreningarna.

Landskapet utgör en helhet, även om vi utifrån expertkunskaper kan skilja en naturmiljö från en kulturmiljö. Sveriges förvaltning är dock uppsplittrad i departement och centrala och regionala myndigheter, vilket riskerar att skapa det man ibland kallar en ”stuprörorganisation”. Det finns fog för att påstå att naturvården och kulturmiljövården under de senaste 100 åren har utvecklat var sina verksamhetsfält. Det är knappast någons ”fel”, snarare en naturlig följd av den uppdelning som finns mellan olika kompetenser och ämnesområden, och av att många med stor entusiasm fördjupar sig i sina specialintressen. Men denna uppdelning av verkligheten är inte alltid effektiv och kan leda till att olika insatser och åtgärder motverkar varandra. Den kan också leda till brister i helhetssynen, kort sagt till en så förenklad bild att det fattas felaktiga beslut. Några enkla lösningar på problemet finns knappast. I viss mening kan man säga att vetenskapen av nödvändighet pendlar någonstans mellan djup expertis och ytlig generalistkunskap.

I dagens miljöpolitik finns en medvetenhet om vikten av helhetssyn och av att resurserna används på bästa sätt. Hela miljömålsarbetet kan sägas vara ett utslag av en strävan bort från sektoriseringen och mot en bättre samordning av olika intressen, såväl ekonomiska, sociala som miljömässiga. Det är lätt att få uppfattningen att situationen förbättrats, att vi nu skaffat oss den överblick som saknats, att samsyn och samarbete över gränserna är självklarheter. Men hur är det egentligen med den saken? Redan i början av 1900-talet utvecklade natur- och kulturmiljövården olika stuprör och det varnades för att helhetsbilden höll på att gå förlorad. Under 1930- och 1940-talet gjordes optimistiska ansträngningar för att få ihop natur och kultur till en helhet, och man kan läsa böcker och artiklar från den tiden som känns överraskande moderna i sin samlade syn på landskapet och miljön. Men det hela rann snart ut i sanden, åtminstone inom den statliga organisationen. I slutet på 1940-talet resignerar författaren Mårten Sjöbeck (1886–1976), grundaren av den svenska markhistorien, och säger att skyddet och vården av naturen vittnar om ”en tragisk oförmåga”.

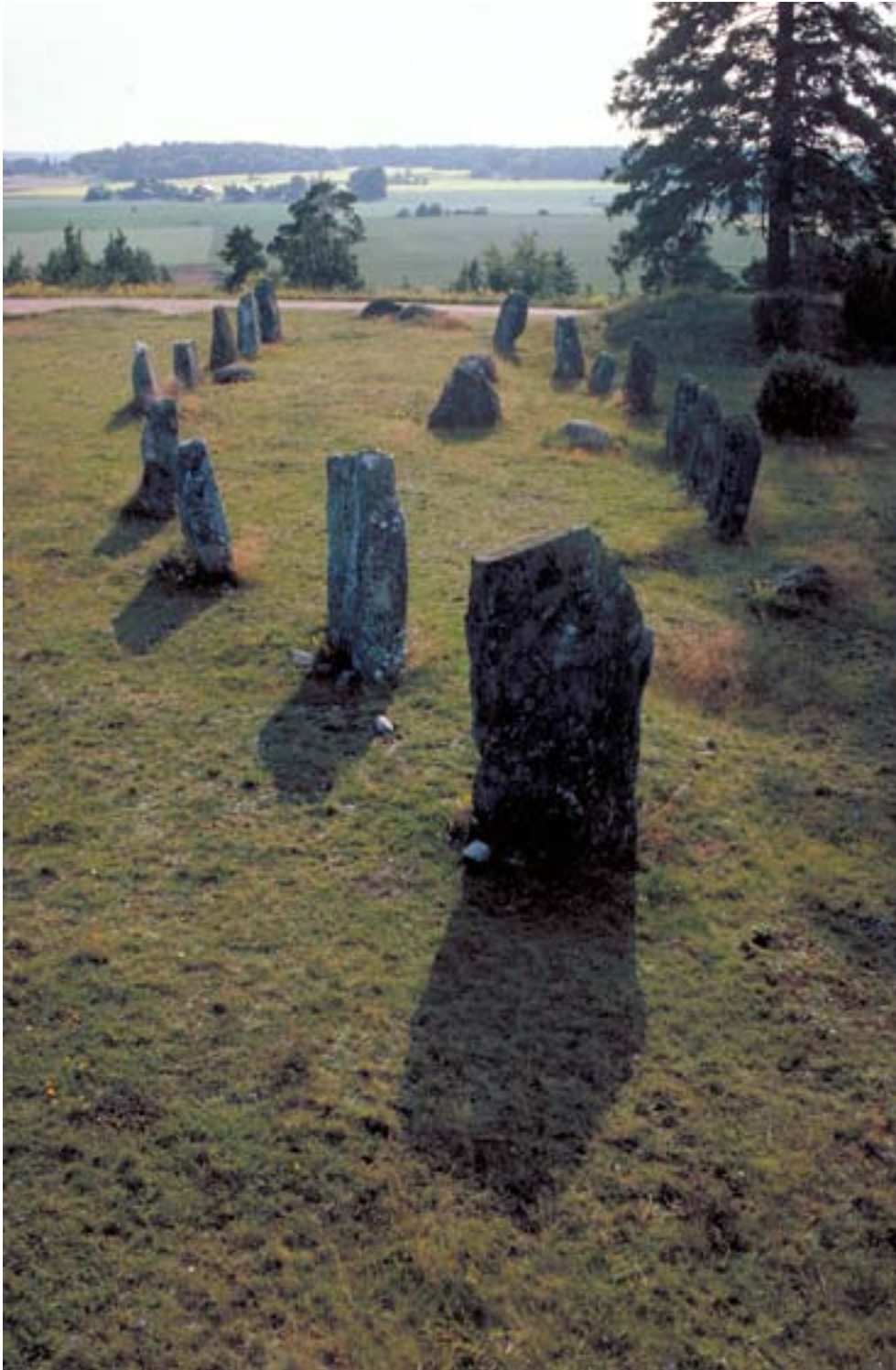
Sedan decennier finns det en stor splittring i den statliga politik som rör landskapet. Mer eller mindre tydligt avgränsade områden har var sina ansvarsområden. Areella näringar, som skogs- och jordbruk, och fiske har egna lagstiftningar och egna tillsynsmyndigheter. Likaså har bebyggelsen en egen lagstiftning och tillsynsmyndighet. På miljöområdet

"Vad skulle man om ett århundrade gifva för en verklig bild av fosterlandet, sådant det fordom varit?" frågar sig Nordenskiöld 1880. Naturvårdens uppkomst motiverades i hög grad av önskan att bevara utvalda delar av en oförstörd landskapsbild innan skogs- och jordbruk förändrat allting. Åsa gravfält, Överselö, Södermanland. Tavla av Olof Hermelin 1885, deponerad på Statens Historiska museum. Foto Gabriel Hildebrand. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

regleras naturvården av sin lagstiftning i form av miljöbalken under tillsyn av Naturvårdsverket medan kulturmiljövården på motsvarande sätt regleras av kulturminneslagen under tillsyn av Riksantikvarieämbetet.

För att fördjupa perspektiven på natur- och kulturmiljövården har skriften utformats som en kontinuerlig diskussion med gamla och nya debattinlägg från en hundraårsperiod. Genom citat och referat avspeglas "debattinlägg" från äldre, nu ej levande författare. Efter detta följer ett kapitel där vi bjuder en handfull personer med stor erfarenhet inom natur- och kulturmiljöområdena att ge sina kommentarer på frågan om varför natur- och kulturmiljövården ser ut som den gör idag.

I detta exempel från Södermanland har Nordenskiölds önskan om att bevara en landskapsbild uppfyllts ovanligt väl genom aktiv fornvård. Även det öppna jordbrukslandskapet i bakgrunden har bevarats. Åsa gravfält, Överselö, Södermanland. Foto Pål-Nils Nilsson, slutet av 1970-talet. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Leif Gren: Historiska tillbakablickar

Uppkomsten av kultur- och naturskyddet

Den svenska kulturmiljövården har utgjort en statlig institution sedan 1630 i och med inrättandet av Riksantikvarieämbetet. Eftersom kulturmiljövården funnits så länge har naturligtvis motiven ändrats många gånger genom århundradena. Att skriva historia var ursprungligen kopplat till politiken, och har i hög grad varit en fråga om att skaffa bättre argument när de gamla varit otillräckliga. En tidig fornminnesinventering uppstod i en historiekapplöpning kring territorieanspråk mellan Sverige och Danmark på 1600-talet. När det inte längre var möjligt att bygga argumenten på muntliga traditioner blev man hänvisad till att söka hos antika och medeltida historieskrivare. När inte heller detta var nog började man leta efter "originalen", vanligen medeltida urkunder. Ännu äldre källor fann man i runstenar, liksom i skilda fasta fornlämningar ute i landskapet.

Generellt har samhället mest efterfrågat fornforskningen i tider av kriser och motsättningar, som på 1600-talet när staten misslyckades i såväl krig som diplomati, eller som på 1930-talet när man eftersträvade en nationell samling inför yttre hotbilder. I Danmark, som förödande trängts mellan svenska, engelska och preussiska sköldar, är detta än mer tydligt. Men starka impulser till att söka historia ute i landskapet har givetvis även kommit från andra vetenskaper, som när filologin och historiekritiken skilde antikens och Nordens historia åt, eller som när geologin skapade en helt ny kronologisk uppfattning. I dessa fall kom man till medvetande om ett oerhört kronologiskt tomrum som måste fyllas ut med en historia, som endast kunde skapas ur fornlämningar i landskapet. De svenska traditionerna kring fornminnesinventering har vuxit fram ur en komplicerad växelverkan mellan trängande samhällskrav, entusiastiska och kunniga antikvarier och influenser från angränsande vetenskaper som etnologi, historia och geologi.

Att inventera landskapets kulturarv har länge i stort sett varit liktydigt med fornminnesinventering. Sverige har därigenom sannolikt fått världens bästa register över fornminnen, och i vissa avseenden blivit ledande inom bebyggelsearkeologi. Genom det starka lagskyddet har resurser och uppmärksamhet i en växelverkan redan vid seklets början fokuserats på fornminnen. Paradoxalt har det starka skyddet för den förhistoriska delen av kulturarvet lett till att lämningar från historisk tid och biologiskt kulturarv kommit i skymundan. När naturvården uppstod som självständig statlig sektor med eget centralt verk 1967 så var den ännu liten och svag och intresset från den då starkare kulturmiljövården var tyvärr inte stort.

I slutet av 1800-talet stod den vetenskapliga arkeologin för en stark föremålsriktning. Fornfynden grävdes upp, katalogiserades och samlades i museer. Riksantikvarien Sigurd Curman menade i ett föredrag 1928 att detta hade medfört att man inom kulturminnesvården hade förlorat något väsentligt jämfört med hur det var i mitten av 1800-talet, nämligen att fornminnena borde ses i ett sammanhang tillsammans med folkliv, natur och landskap. Ett framträdande exempel på romantisk helhetssyn finns hos fornforskaren Rickard Dybeck (1811-1877), mest känd som författaren till *Du gamla du fria*; "För Dybeck äro naturen och

forntidsminnesmärket oupplösligen förenade till ett helt – hans vackra teckningar av fornlämningar framhäva också särskilt landskapets romantiska prägel” (Curman 1928, sid. 160).

I början av 1900-talet var det svenska kulturmiljöskyddet starkt knutet till den gällande forntidsminneslagen. Inventeringen av det svenska landskapets kulturarv har därför medfört en stor specialisering mot vissa delar av kulturarvet och värderingen har varit en uppgift för fackfolk. Samma specialisering har ofta präglat forskningen om forntidens minnen, naturvärden etc. Genomgående har enorm kunskap byggts upp om forntidens minnen och vissa naturvärden, men den historiska förståelsen kring varför objekten finns har aldrig varit lika uppmärksammat som objektens former. Detta har bland annat medfört en påtaglig splittring mellan kulturmiljövård och naturvård.

Det svenska naturskyddet uppstod under andra hälften av 1800-talet. Först avsågs att skydda djuren, särskilt fåglarna, från skövling och utrotning. Ett ledande namn inom djurskyddet var fornforskaren Pehr Arvid Säve (1811-1887), som föreslog inrättande av djurparker nära städer så att alla skulle kunna uppleva djur på nära håll. Naturforskare och jägare försökte skapa fågelskyddsområden, och 1880 inrättades Sveriges första privat skyddade naturområde på Stora Karlsö tack vare den invandrade tyske godsägaren Willy Wöhler (Haraldsson 1987, sid. 51f).

Tanken på en lagstadgad statlig naturvård i Sverige väcktes framför allt av två personer, dels den finske polarforskaren Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) och dels den tyske botanisten och paleontologen Hugo Conwentz (1855–1922). Friherren Nordenskiöld var mest känd som upptäcktsresande runt Nordostpassagen, men var mycket mångkunnig inom naturvetenskaperna, och han blev inspirerad av världens första nationalpark, den amerikanska Yellowstone i Klippiga bergen som inrättades 1872. Nordenskiöld lade fram sina tankar på ett svenskt naturskydd 1880 i festskriften *Per Brahes minne*, här återgivet i Svenska Naturskyddsföreningens årskrift *Sveriges Natur* 1911:

Nordenskiöld 1880:

”Om för det närvarande millioner betalas för en bild på duk eller i marmor af forntida mästare, hvad skulle man ej då om ett århundrade vilja gifva för en verklig bild af fosterlandet, sådant det fordom varit, medan åkerns omfång än var ringa, medan det än fans oodlade sjöstränder och skog som ej berörts af yxan. Ännu äga vi dylika taflor i de flesta landsdelar, men tydligt är, att de dag för dag allt mera försvinna. Det vore dock förenadt med ringa kostnad att bevara en följd af dylika bilder för eftervärlden.

Nordens länder äga vidsträckta områden kronojord. Mångenstädes lämnar denna föga eller ingen afkastning och utan nämnvärd uppoffring kunde därför en lämplig sträcka utväljas och förklaras för Rikspark, där skog och mark och sjö skulle få stå alldeles orörda, där träd ej finge fällas, snår ej röjas, gräs ej afmejas, och där djur, som ej vore verkliga skadedjur, året om kunde gå trygga för jägar-nes lod. Vården om en sådan park finge således ej utsträckas öfver skydd mot

åverkan, obetydliga väganläggningar och nödig öfveruppsikt. Den behöfte derfor ej medföra någon nämnvärd kostnad.”

Nordenskiöld motiverade i hög grad naturskyddet med att det var en ursprunglig landskapsbild som borde bevaras. Jord- och skogsbruket var vid denna tid mycket expansivt, och förändringarna i landskapet var tydliga. Kring sekelskiftet 1900 uppfattades skogsplanteringar i Sydsverige som räddningen för ett landskap där jordbruket gått för hårt fram genom svedjning och bara efterlämnat ekonomiskt sett värdelösa ljunghedar. I norra Sverige var det istället skogsbruket som var hotet mot naturen eftersom flottningen fick fart på timmerexporten och efterlämnade stora hyggen utan återplantering. Misshushållning och skogsskövling genom att lura markägare, så kallat Baggböleri, ledde till den första skogsvårdslagen 1903, som trots miljömedvetenhet i produktionshänseende inte ägnade naturvården något intresse utan bara avsåg att säkerställa skogens återväxt.

Någon närmare teoretisk grund för naturskyddet hade kanske inte Nordenskiöld, utan det var i hög grad något som fick komma från fackmässigt botaniskt håll. Det är svårt att dra någon skarp gräns mellan den ideella natur- och kulturmiljövården och den statliga politiken under de första decennierna. Ledande företrädare för Naturskyddsföreningen var samtidigt professorer och personer i samhällets toppskikt.

Tillgången till vackra naturscenerier var en viktig anledning när den Svenska Turistföreningen, STF, bildades 1886. Tack vare den långa raden av årsböcker med högklassiga fotografier fick STF tidigt en unik ställning i utvecklandet av synen på landskapet som sceneri. Redan i första årsboken 1886 fanns en artikel om "Fotografi och turistlif" som framhöll att var och en som strövat omkring i Sverige "många gånger önskat att kunna med fotografiens tillhjälp på ett varaktigt sätt bevara minnet av de många vackra tavlor han skådat" (STF årsbok 1886).

Naturskyddstanken hade likheter med kulturskyddet i strävan efter att bevara eller återskapa bilder av det förflutna. På kulturens område blev detta mest tydligt genom Arthur Hazelius (1833-1901), som genom Skansens grundande 1891 skapade levande bilder av gammal kultur.

Riksdagsmannen Karl Starbäck (1863-1931) skrev i en riksdagsmotion 1904 att riksdagen borde skriva till regeringen om att utreda vilka skyddsåtgärder som borde vidtas för landets natur och naturminnesmärken. Starbäck citerar instämmande med den tyske botanikprofessorn Hugo Conwentz som säger att "De ursprungliga växt- och djursamhällena förstöras eller beröfvas sina lifsvillkor, och artificiella kulturprodukter träda istället" (Starbäck 1904, sid. 1). Starbäck refererar i motionen Conwentz, som genom ett föredrag samma år inför det Antropologiska sällskapet i Stockholm fick ett starkt gehör för sina tankar på ett formellt naturskydd även i Sverige. Conwentz anförde att man borde "anordna små reserverade områden" (Bucht 1982, sid. 97).

Starbäck anger endast flyktigt motiven till varför naturvården behövdes, och anför både vetenskapliga och estetiska skäl. Till vetenskapliga skäl hörde att forskning på orörd skogar behövdes för att förstå hur ett bra skogsbruk skulle kunna bedrivas. Som ett

estetiskt exempel anges att de "hänförande naturscenerierna" vid inloppet till Stockholm skulle förstöras "om ej reklamakeriets vilda framfart stäffas". En utredning under Vetenskapsakademien tillsattes och ett betänkande avgavs 1907, där det skrevs att områdena borde kunna avsättas "där naturlivet får utveckla sig alldeles ostört av inverkan från kulturen" (Ödman 1982, sid. 82).

I 1907 års naturvårdsutredning kan man utläsa olika motiv. Det handlar om ekonomiska, naturvetenskapliga, estetiska och kulturhistoriska motiv, det sistnämnda "naturföremål, vid hvilka sägner, historiska minnen eller folkliga plägseder äro fästade" (Schaar 1978, sid. 16). Den statliga naturvården fick först 1909 en formell grund att stå på i och med att riksdagen antog en naturskyddslag. Samtidigt inrättades de nio nationalparkerna Abisko, Garphyttan, Hamra, Pieljekaise, Sarek, Stora Sjöfallet, Sånfjället, Ängsö och en del av Gotska Sandön. Dessa nationalparker blev de första i Europa.

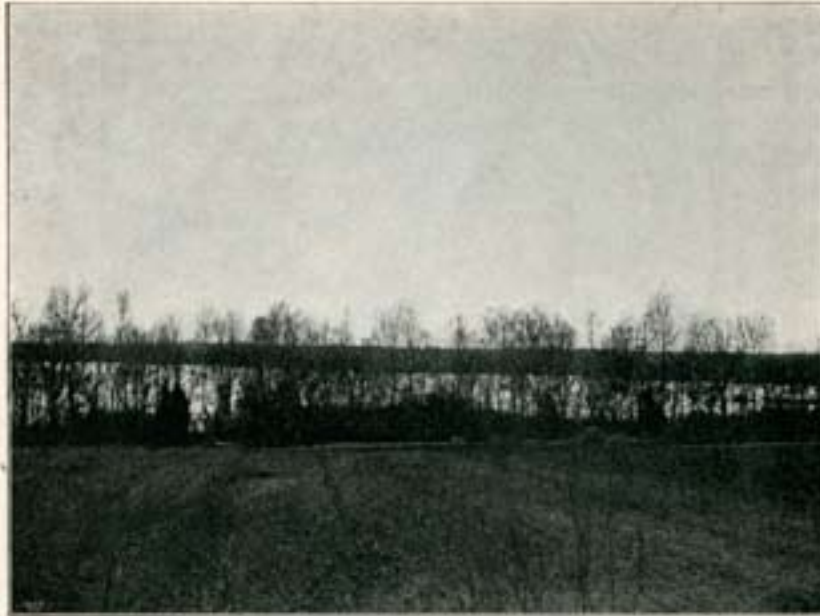
Rutger Sernander – se men inte röra

När den Svenska naturskyddsföreningen grundades 1909 tog en av grundarna, botanikprofessorn, geologen och arkeologen Rutger Sernander (1866–1944) i Uppsala ett framträdande initiativ som teoretiker. Han förstärkte den ansats som Nordenskiöld redan lyft fram; naturen skall utvecklas fritt och den är något att "se men inte röra". Idag säger vi "fri utveckling" eller "intern dynamik" om samma sak.

Grundtanken för Sernander var att naturen av sig själv balanserade kring vissa givna naturtillstånd, att en äng förblev en äng och att en lövskog förblev en lövskog. Böndernas traditionella slätter och betesdrift uppfattades som ett utnyttjande av naturliga biotoper. Hotet var däremot modern exploatering med upplöjning eller det då ännu ovanliga hyggesbruket, "det forstliga tyskeriet", som bringade Sernander "i förtvivlan" (Sernander 1911, sid. 6).

Det intressanta är att Sernander sedermera, 1925, överger sitt eget statiska synsätt i sin studie över Bjärka-Säby i Östergötland. Han har vid det laget upptäckt att människan inte bara historiskt sett har omformat naturen mer eller mindre kraftigt. Där han bara några år tidigare sett naturliga biotoper i lövängarna konstaterar han istället: "Löfängarna utgöra ej i sitt nuvarande skick fullt naturliga växtsamhällen. Träden gallras och busksnåren röjas för att ernå samhällen" (Sernander 1925, sid. 18).

Sernander skrämdes visserligen av det moderna jordbruket som redan vid denna tid gav ett enformigt maskinberoende landskap, men han inser nu den äldre bondekulturen inte stod i motsättning till naturvärdena. Han kom fram till att även många biotoper som bönderna skapat till och med har högre naturvärden än om naturen fått utvecklas fritt. Men föreställningen om den naturliga naturen blev en boll som kommit i rullning och som inte gick att stoppa ens av en så inflytelserik person som Sernander. Genom att driva en kraftfull linje mot alla former av modern exploatering i värdefulla naturmiljöer kom Sernander själv att bidra till en exklusiv naturvård med stor skepsis till att den breda allmänheten skulle besöka skyddad natur.

(Foto. G. Cedergren).

Fig. 1. VÅRDSÄTRA LÖFÄNG MED MÅLAREN I BAKGRUNDEN.

Uppsala Universitets naturpark.

AF

RUTGER SERNANDER.

Glädjande nog börjar man nu att använda sig af de möjligheter, som den nya naturskyddslagen angifvit för att få naturminnen af olika slag skyddade. Jag vill, hvad Uppsala län angår, påpeka, att den sagoberömda misteln (*Viscum album*) här liksom i alla de andra Mälarlänerna är genom lag fridlyst. En annan sådan fridlysning kan väntas de närmaste dagarna, nämligen för den naturpark, Uppsala Universitet nyligen afsatt på sin egendom Vårdsåtra i Bondkyrko socken.

Hvarje uppsalabo, som vandrat nedåt Ekoln, känner den härliga löfäng, som på en lång sträcka, från Ekolsnäs fram till Sjötorpet, skiljer Flottsund-Vårdsåtra-vägen från Mälarens

Fig. 2. SITUATIONSKARTA.

vattenspegel, hvilken här och där glittrar fram mellan strandsnårets alar och åldriga hängpilar. (Fig. 1.) Det är Strandängen, Vårdsätra löfång, som den växelvis kallas, hvilken jämte skogsbacken ofvan Sjötorpet på andra sidan vägen afskilts och nu kringgärdas till en för alla tider skyddad naturpark af något mer än 5 hektars omfång. (Fig. 2.) Några ord om densamma efter en min uppsats i UPSALA NYA TIDNINGSS julnummer för 1911 torde vara på sin plats i vår årsskrift.

Vårdsätra löfång är af löfångarnes vanliga typ utmed Målarstränderna.

Trädbeståndet utgöres förnämligast af masurbjörk, ask, alm, ek, lind och sålg, ej sällan i exemplar af verkliga jätte-

dimensioner. Här står halft undandold af det täta buskverket Upplands till storleken tredje kämpaek. Dess ihåliga stam håller 710 cm. i omkrets vid bröst höjd, är 20 meter hög och uppbär en yfvig krona, 29 meter i diameter. (Fig. 3.) De gamla jättealmarna äro nu endast ärevördiga ruiner, den största mätande c:a 625 cm. vid bröst höjd. (Fig. 4.) Sälgens stammar kunna bli ända till bortåt 1 meter i diameter på tjockaste stället.

Under de höga trädens kronhvalf sluta sig buskarna till mer eller mindre täta snår. Det är hassel och däreft Berberis, som spela hufvudrollen. Därtill komma try, olvon, getapel, måbär, nypon, hagtorn och så den härliga tibasten (*Daphne Mezereum*), som söndersliten och illa medfaren vittnar om vårvandrarne pietetslösa lystnad efter dess skära blomsterkrud. Småträden, rönnen, vildapeln och häggen, tränga sig upp genom snåret, och de spetsiga, slutna kronorna af ett antal enträd ge brynet mot vägen en särskild karaktär. (Fig. 5.)

Tyvårr har ängen sedan några årtionden tillbaka betats. Tack vare den ovanligt kraftiga och drifvande jordmånen — ofvan morängruset 20—27 centimeter ler- och sandblandad mylla, genomluckrad af ett rikt djurlif, framförallt daggmaskar — har emellertid den rika matta af gräs och örter, som kanske mer än annat ger löfängen dess tjugande behag, ännu ej blifvit söndersprängd. På våren bildar den ett haf af hvit- och blåsippor med ett gult inslag af svalört (*Ficaria verna*), gullvifva och vårlök samt ett mera sparsamt rödt af enstaka nunneört (*Corydalis fabacea*) och lungört (*Pulmonaria officinalis*). I försommarens blomvärld med dess allbekanta *Paris quadrifolia*, *Ranunculus auricomus*, ärenprisan (*Veronica Chamædrys*) gökmat (*Orobus tuberosus*) o. s. v. är kanske den högväxta Kung Salomos sigill (*Convallaria multiflora*) märkligast. Men fram på högsommaren börja gräsen och örterna att märkbart glesna under kreaturens mular och klöfvar; giftiga örter såsom solögat (*Ranunculus acris*) och starkt skottbildande gräs förläna på sensommaren och hösten fältskikten deras karaktär.

Markeytan täckes af den stora präktiga mossan *Hylocomium triquetrum*, blåsippbuketternas vanliga inramning, och stora ytor af de talrika stenblocken öfverdragas af en saftig moss-tapet. Hösten är svamparne gyllene tid. Mellan de ruttnande löfven samt på de gamla stammarne och allt trädbråte, hvar-

med marken är översvällad, framkomma märkliga svampar, hvilka på sin tid gjorde Vårdsåtra löfång till en klassisk punkt för ELIAS FRIES' och HAMPUS VON POSTS svampstudier.

Utanför strandsnåret växer på översvämningssområdet ett *Agrostissamhälle* och därutån för vidsträckta vassar.

(Foto, G. Cedergren, maj 1909.)

Fig. 3. JÄTTEK I VÅRDSÅTRA LÖFÅNG.

Vårdsåtra löfång blir alldeles afstängd för allmänheten och får icke beträdas utan särskildt tillstånd af föreståndaren, professorn i växtbiologi vid Uppsala universitet. Dess växt- och djurvärld skall för all framtid få utveckla sig utan ingrepp

från människans sida, och hvarken lefvande eller döda växt-
delar få borttagas. Vi få sålunda en af dessa löfångar beva-
rade, hvilkas undergång öfver hela landet och i ett allt mera
forceradt tempo samtiden får bevittna, om ej den nutida betes-

(Foto. G. Cedergren, maj 1909.)

Fig. 4. GAMMAL ALM I VÅRDSÄTRA LÖFÅNG.

hushållningen lägges om, eller särskilda åtgärder vidtagas för
detta växtsamhälles skyddande.

Endast några få undantag från denna grundregel äro med-
gifna. Ett antal unga granar, hvilka som en följd af betningen
kunnat taga sig upp i den försvagade underväxten, borttagas,

enär de icke höra till den ursprungliga formationen och, om de finge utväxa till stora träd, de skulle omskapa stora fläckar af löfängens vegetation. Vidare skola parken och dess växter i en viss utsträckning lämna material till den växtbiologiska undervisningen och till växtbiologiska undersökningar. Det är nämligen meningen att här småningom öfver diverse

(Foto. G. Cedergren.)

Fig. 5. VÅRDSÅTRA LÖFÄNG MED DE STORA ENARNA UTMED VÅGEN.

lifsföreteelser anordna systematiska och periodiska iakttagelser, för hvilkas genomförande det ej är oväsentligt att man behärskar ett alldeles fridlyst område. Nederbördens fördelning inom olika partier af växtsamhället, huru mycket af densamma som når marken och huru mycket som afdunstar i trädens och buskarnes löfverk, ljusets och vindstyrkans fördelning på olika höjder, dels i snår, dels på öppna platser, och en hel del andra för skogarnes lif och utvecklingshistoria viktiga faktorer

kunna här studeras i lugn och ro, om det behöfves, år efter år och med i bestånden utställda instrument. Sjötorpsstugan, som under somrarne kanske får tjänstgöra som vaktbostad, kommer härvidlag observatörerna väl till pass.

Ett stycke af den intill parkens norra del stötande sidvallsången med dess kungsängsliljor är för några speciella iakttagelsers skull inryckt inom dess hank och stör.

Af ett alldeles särskildt intresse för framtiden skall det bli att se, hvilka förändringar, som växtvärlden genomgår under sin fria utveckling. För att kunna följa denna i detalj ha redan arbeten påbörjats för en fullständig inventering af parkens nuvarande växtvärld med bland annat inläggning på kartor af hvarje träd och buske. — Skulle vi våga en osäker profetia om utvecklingens förlopp, formulerar denna sig sålunda. Den redan påbörjade utbildningen från löfång till skuggig lund fullbordas, och troligen kommer redan om ett par årtionden buskverket att tätna till en halft ogenomtränglig snårskog under ett trädbestånd, där asken och almen tilltagit i antal. Men sedermera kanske på grund af dålig föryngring i den djupa skuggan intressanta utglesningar vidtaga, gläntor börja visa sig i träd- och buskbestånden, och så lefva små solöppna löfångspartier upp för att åter efter decennier inträda i de skuggiga lundarnas utvecklingsserie.

Lifligt hoppas vi, att allmänheten ej stör de arbeten och observationer, som sålunda planlagts, genom att bryta fridlysningen och tränga sig in i parken. Det gäller här som i de botaniska trädgårdarna: se men inte röra. En liten bukett ur all blomsterprakten gör ju ingenting, resonerar den oförståndige, men betänker ej, att kanske i den bukett en viktig observationsserie ligger afbruten, som först efter ett år om ens då kan återupptagas.

Sune Ambrosiani – natur och kultur oskiljaktiga

Vid tillkomsten av de första nationalparkerna är det svårt att säga att natur- och kulturmiljövården hade olika syn på landskapet, tvärtom värnade vissa personer, som Sernander, lika mycket om både natur- och kulturminnen. Ofta ansåg både botanister och arkeologer att en vildvuxen växtlighet var karaktäristisk för den forntida landskapsbilden (Gustawsson 1977, sid. 91). En vacklande inställning till det vilda kunde skönjas hos botanisten Henrik Hesselman (1874-1943), som skrev undrande i *Sveriges Natur* 1911 att "hur skulle det gå om löfängen överlämnades åt sig själv?" (Hesselman 1911, sid. 30).

En av de första som uttryckligen ifrågasatte att naturskydd skulle bedrivas utan skötsel var Sune Ambrosiani (1875–1950), som var museiman och kulturhistoriker vid Nordiska museet. Han skriver om förhållandet mellan natur- och kulturminnesvården i *Sveriges Natur* 1913. Motivet sägs vara en revidering av kulturminneslagen, men artikeln kan också uppfattas som en kritisk kommentar till Sernander. Ambrosiani efterlyste en helhetssyn som fångade det karaktäristiska i landskapet utan att gräva ner sig i detaljkunskap. Hans kritik riktar sig dock inte mot naturvården utan mer mot trångsynta kulturhistoriker som, menar han, inte förstår att även naturen är en historisk produkt, ofta präglad av människan. I Svenska Turistföreningens årsbok 1914 (sid. 18) protesterade även J.G. Andersson mot att människan alltid inverkat förödande på naturen, och menade att människan "jämväl under sitt omdaningsarbete dels ofrivilligt, dels medvetet skapat nya skönhetsvärden".

Kulturminnesvård och naturminnesvård.

Några ord med anledning af den tilltänkta fornminneslagstiftningen.

AF

SUNE AMBROSIANI.

En hvar, som haft för vana att på ströftåg härs och tvärs genom vårt vackra fosterland medfölja personer med olikartad utbildning och följaktligen med en vidt skild syn på hvad landskapet gifver, har nog funnit att särskildt den, som icke är »barnfödd» på landsbygden, har mycket svårt att i terrängen skilja mellan ett naturminnesmärke och ett kulturminnesmärke. Det erfordras nämligen fackutbildning för att veta om t. ex. kullarna på en backslutning hafva uppkommit genom naturens åtgörande eller äro grafplatser för åtskilliga generationer af en närbelägen bys befolkning. Hufvudsaken för den icke fackutbildade vandraren är att landskapets jungfrulighet bibehålles och att det karakteristiska i landskapet ej må förfulas eller fördärfvas.

Annorlunda ställer sig uppgiften för den fackutbildade. På grund af de vetenskapliga disciplinernas specialisering har det dragits en skarp gräns mellan å ena sidan naturvetenskapsmännen och å den andra kulturhistorici, hvilka hvar och en önska bevaka sina speciella intressen. Inom dessa kretsar hafva också utvecklats olika åsikter om utsträckning af skyddet för minnesmärken. Då därjämte de olika önskemålens realiserande på grund af olika administrativa former äro olikartade, har skyddet för i terrängen befintliga föremål för närvarande en skild karaktär, då det är fråga om naturminnen eller kulturminnen.

Den gällande fornminneslagstiftningen är ju mycket tydlig i fråga om de fasta fornminnena och vissa byggnader

såsom kyrkor samt ruiner. Beträffande sådana minnen anses, att de offentliga intressena skola beredas tillfälle att fullt ut göra sig gällande. Det nya utkastet till kulturminneslag innebär en utvidgning af den gamla lagen i detta fall — ett förslag som vunnit enstämmigt gillande. Enligt detta utkast skall den gamla lagens skydd eo ipso utsträckas till en stor mängd enligt förslagsskrifvarnas mening rena naturföremål näm-

A. Nilsson foto.

Fig. 1. BOTRÅD, HVITABY, ALBO HÄRAD, SKÅNE.

ligen till alla sådana, som äro kärnan i en gammal sed eller vid hvilka äro knutna urgamla sägner. Sålunda skulle heliga träd, botråd t. ex. fig. 1 från Hvitaby i Albo härad, Skåne, heliga källor eller offerkällor t. ex. fig. 2 och 3, den förra en 1600-talsbild af källan vid Svingarn i Uppland, den senare vid Löfmarken, Söderbärke socken i Dalarna, skrudad på Trefaldighetsafton, vissa stenar m. m. falla under lagens skydd. Naturligtvis vore önskvärdt, att, där så erfordrades, anslagstaflor

upsattes, som angäfvde deras natur att vara af lagen skyddade minnesmärken.

På grund af att den nu gällande fornminneslagstiftningen tager i sitt hägn de fasta fornminnena, har landskapets karaktär fått ett icke föraktligt skydd. Vi skola komma ihåg, att i stora delar af mellersta och södra Sverige finnes ett, vanligen större graffält vid hvarje gammal by, och dessa få så-

Fig. 2. KÄLLA VID SVINGARN, UPPLAND
Efter Dahlbergs *Suecia antiqua*.

lunda icke rubbas. Har det karakteristiska i naturen på dessa graffält därigenom fått ett visst skydd t. ex. fig. 4 från Skarlunda (obs! namnet) i Östertälje socken i Södertörn, så är det så mycket bedröfligare ställt, när det gäller senare tiders kulturminnen, särskildt byggnadsminnena, som ju, när det gäller landskapsbilderna, spela en så framträdande roll. Dessa stå aldeles utom den gällande fornminneslagstiftningen. Efterblifvenheten på detta område framträder särskildt nu, sedan

Ur Fataburen 1908.

Fig. 3. KÄLLA VID LÖFMARKEN, DALARNA, SKHUDAD
TREFALDIGHETSÅFTONEN.

de, som äro intresserade för bevarandet af det karakteristiska i den svenska naturen, genom lagen om naturminnesmärkens fredande fått några riktlinjer för sin verksamhet angifna.

Som exempel på hvad jag menar, vill jag taga något af de gamla herresätena t. ex. Råbelöf i Skåne eller fig. 5, Forsmark i Uppland. Som anläggningens centrum framträder en 1500- eller 1600-tals-byggnad. Husets närmaste omgifningar äro terrasserade. Omkring terrasserna vidtager en vidsträckt trädgård med gamla gångar och krokiga fruktträd. Trädgården går så småningom öfver i en park, där ej sällan några för breddgraden sällsynta träd och örter växa. Är gården t. ex. ett sekulariseradt kloster, är det kanske ej så få bland dessa växter, som med munkarna införts i landet redan under medeltiden.

Är ett sådant komplex ett natur- eller ett kulturminne? Ur ändamålets synpunkt är en sådan fråga en strid om ord, ty i hvarje fall är bibehållandet af en sådan enhet af verkligt intresse för såväl åtskilliga naturvetenskapers historia som för hela landets odlingshistoria. Genom lagen om naturminnesmärkens fredande skulle också en därför intresserad ägare, utan att undandraga sig den kärleksfulla vården däraf, kunna förskaffa naturminnen inom området, t. ex. den gamla trädgården, det skydd för all framtid denna lag medgifver, men centrum i det hela, den gamla byggnaden, omkring hvilken det öfriga vuxit fram, kan ej beredas något liknande.

Med detta exempel hafva vi berört en af de mest omstridda punkterna i fråga om hur långt den tilltänkta kulturminneslagen bör sträcka sig. I öfverensstämmelse med hvad som redan i större eller mindre omfattning genomförts i vissa främmande länder hafva riksantikvariern OSCAR MONTELIUS och Nordiska Museets styresman BERNHARD SALIN framhållit önskvärdheten af att i den svenska lagen intoges skyddsstadganden för byggnadsminnen från senare århundraden. I denna deras åsikt hafva jämväl flertalet yngre museimän i en petition till regeringen instämt, men landets högsta fornminnesvårdande myndighet, K. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, anser, att sådana stadganden vore ett ingrepp i den häfdvunna uppfattningen om äganderätten i landet. Hur hafva då regering och riksdag år 1909 kunnat till skyddande af naturminnesmärken skapa en lag, i hvilken en privatperson be-

rättigas att skydda ett dylikt å egendomen befintligt minnesmärke genom att hos k. m:ts befallningshafvande inregistrera detsamma, och därigenom inskränka sin och efterföljande ägares fria förfogande?

Med några exempel ha ofvan belysts det intima sambandet ute i terrängen mellan natur- och kulturminnen. Fara hotar båda slagen i våra dagar mer än förr på grund af den stora

S. Ambrosiani, foto.

Fig. 4. GRAFFÄLT VID SKALUNDA, SÖDERTÖRN.

lifaktigheten på det ekonomiska livets många områden. För att hindra skadegörelse å eller utrotande af naturminnena, hvilket vanligen skett på grund af oförstånd eller okunnighet, har landet erhållit en lagstiftning till skydd för dessa naturminnen. Säkerligen skulle denna lag, understödd af en ökad upplysning bland allmänheten om vikten af dessa minnens bevarande, kraftigt bidra till konserverandet af det ännu befintliga beståndet af landets naturminnen. Kulturminnena, som tätast förekomma just på sådana ställen, där det ekonomiska livets pulsar arbeta kraftigast, äro kanske mer än naturmin-

nen utsatta för nivellering. Det är naturligtvis önskligt, att afven så många som möjligt af dessa blifva i original bevarade för eftervärlden, men, där detta ofta nog ej låter sig göra, måste man dock i våra dagar begära, att de i ord och bild måtte blifva så fullständigt som möjligt förevigade. Hvad särskildt angår landets viktigare byggnadsminnen, som äro så intimt förenade med landskapsbilden och som ej sällan

Foto. 1903.

FORSMARKS HERRGÅRD I UPPLAND.

äro omgifna af en egenartad växtvärld, är det att hoppas, att den nya lagstiftningen låter dem erhålla åtminstone de möjligheter till skydd, som landets naturminnesmärken redan fått genom de senaste årens lagstiftning.

Carl-Axel Lindman – naturvård för människan

När det statliga naturskyddet inrättades 1909 avsågs ett skydd *mot* människan. Parallellt fanns inställningen att natur också skulle skyddas *för* människan. En av dem som utvecklade denna linje var Carl-Axel Lindman (1856-1928) som satt i Vetenskapsakademien och Lantbruksakademien. I likhet med Ambrosiani reagerade han i en artikel i Sveriges natur 1913 mot att naturskyddet framställdes i vetenskapens och forskningens namn. Det har inte mött några svårigheter att få vissa områden av vetenskapligt eller växt- och djurgeografiskt intresse reserverade för att låta dem utveckla sig orörda av människan. Lindman ger inte mycket för "skyddsområden och nationalparker i aflägsna och obefolkade trakter".

"Utan att underkänna nödvändigheten af de starkt framträdande naturmärkvärdigheternas bevarande och vårdande, och utan att vilja förringa vikten af att stora vildmarksområden afstängas som reservationer eller nationalparker, vore de ock så aflägsna, att ytterst få svenska någonsin få se dem – gör sig författaren nu till tolk för den ofrånkomliga sanningen, att vi i första rummet måste bevara, skydda och vårda och försköna naturen kring våra hemvist och i synnerhet kring våra städer, eller med få ord: den natur där vi lefva våra dagliga lif. Detta är det vidaste fältet för naturskydds rörelsen, det lättaste att bearbeta och tillika det som ligger oss alla närmast. Det behöfs intet bevis för den satsen, att den natur, som vi dagligen hafva för ögonen, bör vidmakthållas och vårdas, så att dess egendomligheter och framför allt dess skönhetsdrag ej utplånas, och att den bör efter behof förädlas, så att en kan och ful nejd göres rikare och vackrare. Detta är den urgamla naturskyddstanken, lika gammal och dock lika ung som själfva naturen, vår moder."

Thor Högdahl – samverkan natur och kultur

Redaktören och utgivaren vid *Sveriges Natur*, Thor Högdahl (1879-1931), summerar året därpå, 1914, att natur och kultur visst hör ihop. I en redogörelse av naturskydds rörelsens första tio år talar han visserligen mest om hur man lyckats skydda naturminnesmärken och natursköna platser från skövling och "afskyvärda annonser och reklamanordningar". Men hans reflektioner utmynnar i att naturvård, hembygdsvård och kulturminnesvård hör ihop.

"För öfrigt torde man kunna vara öfverens därom, att det är på hembygds kärleken det frivilliga naturskydds arbetet ytterst måste stödja sig. Det är också därför med stor tillfredsställelse man konstaterar, att man på den senaste tiden äfven i vårt land börjat inse betydelsen af ett allmänt *hembygdsskydd* (af tyska ordet Heimatschutz), omfattande icke blott naturskydd och fornminnesskydd, utan äfven *kulturminnesvård*. Att här meddela en uttömmande definition öfver detta sistnämnda begrepp skulle alltför mycket inkräkta på utrymmet. Vare det nog sagdt, att det

jämte mycket annat äfven omfattar värden om sådana äldre byggnadsverk, som icke kunna anses som fornminnen, samt den med naturskyddet så intimt förbundna frågan om byggnadssättet på landet. Det är särskildt nyssnämnda angelägenhet man, därtill uppmuntrad af föredömet från Tyskland, sökt skjuta i förgrunden, och att initiativet därtill tagits från byggnadstekniskt håll är, i sanning, ett glädjande tidens tecken.”

Med Ambrosianis kraftfulla markering mot att isolera natur- och kulturmiljövården och med Högdahls kompromiss borde saken ha varit utagerad, men så blev inte fallet. Precis som Ambrosiani förutspådde blev experterna allt mer experter och stuprören kom på sikt att växa sig starkare, åtminstone i forskar- och myndighetsvärlden. Men bland de ideella organisationerna, med Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård i spetsen fanns det krafter för att hålla ihop synen på natur och kultur.

Det bör framhållas att inte bara natur och kultur kunde skapa skilda åsikter. Inom naturvården fanns det från början motstridiga idéer om hur naturskyddet skulle bedrivas. Efter debatten inom den amerikanska naturvården kan man, som Desirée Haraldsson framhåller (1987) skilja på strävan mot såväl ”preservation” och ”conservation”. Linjen för preservation, som starkt företrädde av Högdahl, innebar ett vetenskapligt skydd av naturen mot människan. Conservation innebar däremot naturvård som resurshushållning av estetiska, emotionella turist- och nationella motiv. Inom Naturskyddsföreningen dominerade inriktningen på preservation från 1909 ända till 1927 då conservation blev den starkare linjen (Haraldsson 1987, sid. 195f).

Paradoxalt nog blev naturvård och vattenkraft samtidigt statlig politik under 1900-talets första decennium, och det var då inte många som insåg att de skulle komma att bli starka motstående intressen. Trots att den statliga naturvården fått en egen lagstiftning hade den i praktiken inget att sätta emot olika exploateringsintressen, inte ens statens egna.

När vattenkraftsintressen riktade blickarna mot övre Norrland beslutade riksdagen 1919 helt enkelt att upphäva delar av nationalparken Stora Sjöfallet för att möjliggöra de önskade kraftverksbyggena. Detta uppfattades av många som en ren skandal och Högdahl skriver upprört i Sveriges Natur 1920 att storindustrin representerar en makt som står över lagen, över folket, och om ”det påtagliga behovet av en statsinstitution för naturskydd med befogenhet och förmåga att kraftigt värna om Sveriges natur och dess fridlysta helgedomar” (Högdahl 1920, sid. 140). Samma klagomål kom från forskarhåll genom Sernander, som framhåller en stor brist då det saknas ett centralt ämbetsverk, ”Det är sålunda koncentration och planläggning av naturskyddsarbetet samt dess förankring inom statsförvaltningen vi eftersträva” (Palmgren 1920, sid. 143).

Jämförelsevis hade säkerligen kulturmiljövården en starkare ställning. Från politiskt håll hade staten med exemplet Stora Sjöfallet visat att de ekonomiska intressena fick gå före naturvården. De största nationalparkerna låg i Övre Norrland, som inte uppfattades som en kulturmiljö vid denna tid. Möjligen påskyndade chocken och osäkerhetskänslan

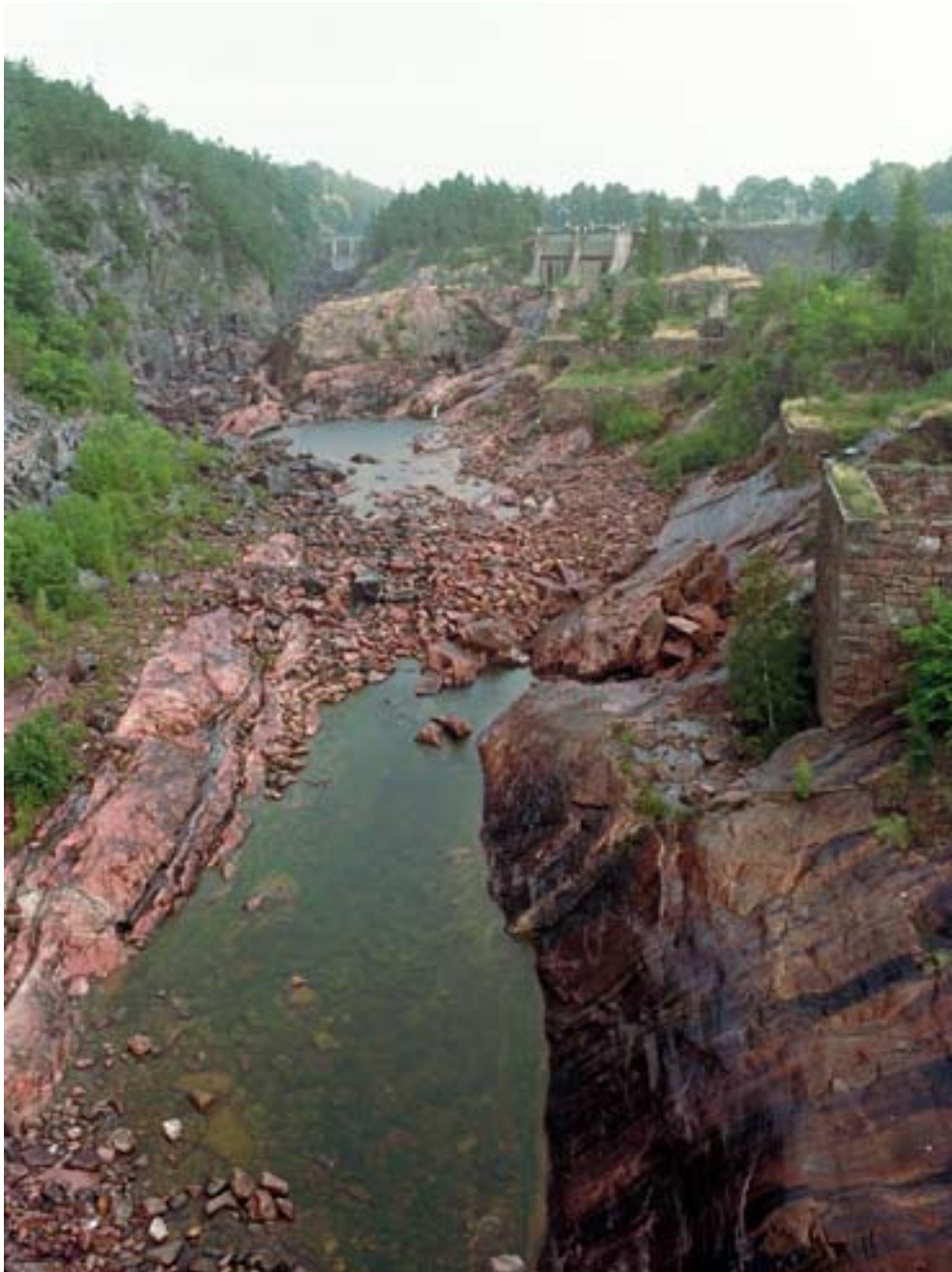

Trollhättefallen ansågs i århundraden som Sveriges största sevärdhet, och lockade besökare från hela världen. Den förste konstnären på plats var holländaren van Everdingen 1646. Statlig naturvård och statlig vattenkraft blev politiska frågor samtidigt, men i Trollhättan hann de ekonomiska intressena före, innan naturvården reagerat. Fallen blev den svenska statens första vattenkraftsprojekt, som börjades 1907 och sattes i drift 1910. Illustration i *Vårt land och folk*, Martin Schück 1862.

inom naturvårdskretsar efter Stora Sjöfallet att naturvården, precis som Sernander skrev, behövde koncentrera sig. För Högdahl och förespråkare för total fredning blev det viktigt att skydda så mycket som möjligt av orörd natur från exploatering (Haraldsson 1987, sid. 194). Detta gynnade knappast det närmande mellan natur- och kulturmiljövården som Högdahl hade förespråkade några år innan.

Det verkar som om naturvården först efter nederlaget med Stora Sjöfallet insett att man förlorat landets internationellt mest kända natursceneri i form av Trollhättefallen. Det första statliga vattenkraftsprojektet blev Olidans kraftverk i Trollhättefallen, påbörjat 1907 och i drift 1910. Det mäktiga sceneriet försvann trots att Trollhättefallen i århundraden av utlänningar uppfattades som Sveriges största sevärdhet, med viss konkurrens från Falu gruva. Den förste konstnären vid fallen var holländaren van Everdingen 1647, som sedan följdes av en mängd turister och konstnärer (Aarsrud 2008, sid. 55).

Vid Trollhättefallen hade inte heller turismen hunnit få ett genomslag som en ekonomisk faktor för regional utveckling. Som en jämförelse sparades vid samma tid det aningen större Rhenfallet i Schweiz från exploatering eftersom skönhetsvärdena ansåg omistliga. I Naturskyddsföreningen skrev Högdahl att Sverige borde fundera på "naturskyddets och hembygdsvårdens stora nationella och sociala betydelse, innan det är för sent och våra dyrbaraste natur- och kulturvården redan offrats åt Molok" (Högdahl 1923, sid. 197). (anm. Molok= gammaltestamentlig avgud till vilken barn offrades).

I dag rinner normalt inte en droppe vatten genom Trollhättefallet, och platsen ser mer ut som ett stenbrott. Men sedan 1959 ordnas Fallens dagar med flera påsläpp en stund så att turisterna kan få uppleva något av det gamla natursceneriet. Foto Gabriel Hildebrand 1997, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Sigurd Curman och brytning med fri utveckling

Fornminnesområdet Björkö, platsen för vikingatidens Birka, blev allmänt känd genom Hjalmar Stolpes utgrävningar i slutet av 1800-talet. Området ansågs så viktigt för historiskrivningen att det, på konstnären Gunnar Hallströms (1875-1943) förslag, köptes in av Kronan genom ett riksdagsbeslut 1912 (Baudou 1997, sid. 21). För den känslomme Hallström var natur och kultur tätt sammanvävda och det ålderdomliga besjälade landskapet skulle bevaras med yttersta varsamhet: "Ty här är sagans gestalter hemma och här ligger dess äng gömd djupt inne i skogen där ormbunken slår ut sin sällsamma blomma var midsommarnatt och där en gammal gubbe eller gumma kam komma fram och förelägga en tre önskningar" (Hallström, manus från början av 1900-talet, publ. 1997, sid. 31).

Någon plan för skötsel av området fanns inte vid köpet och när Vitterhetsakademien utsåg Hallström till tillsynsman så blev inriktningen att inte sköta alls och att förbjuda betesdrift. Hallström hade en föreställning om att forntiden hade ett vildvuxet landskap och delade därför med vissa inom kulturmiljövården helt Sernanders idéer om fri utveckling: "Sverige har då väl råd att offra några få tunnland betesmark till heliga lundar" (Gustawsson 1977 sid. 91). Förvaltningen på fornlämningsområdet inriktades på att besök skulle undvikas och att Björkö skulle vara orört och ostört, allmänheten vore ett hot mot fornlämningarna, naturen och stämningen.

Några år in på 1920-talet kom allt fler klagomål på att rotvältor skadade fornlämningarna och att vegetationen var ogenomtränglig. Riksantikvarien Sigurd Curman (1979-1966) försökte sätta i stånd röjningar 1926 men tjänstemännen på Riksantikvarieämbetet ville inte "deltaga" i arbeten som gick ut på att förändra landskapsbilden. Både inom naturvården och inom kulturmiljövården var många alltså inriktade på fri utveckling på Björkö. Först 1931 blev det av att Curman och den nye tillsynsmannen Karl Alfred Gustawsson gjorde en besiktning av fornminnesområdet som hunnit bli så kraftigt igenväxt att Curman fastnade med rocken i gamla taggbuskar och "fick kränga sig ur rocken som vi gemensamt fick taga loss". Den irriterade besiktningen resulterade i att Riksantikvarieämbetet tog avstånd från ytterligare igenväxning på Björkö och att Gustawsson fick ansvaret för en ny syn på förvaltningen av fornlämningsmiljöer. För Riksantikvarieämbetet blev den i princip ännu bestående målsättningen att "återställa den gamla landskapsbilden, att återvinna ängen och hagen och återgiva fornlämningarna deras framträdande plats i landskapsbilden samt marken den gamla växtligheten" (Gustawsson 1977 sid. 95).

Exemplet med Birka visar hur kulturmiljövården på 1920-talet tog avstånd från romantik och att vädja till emotionella argument i bevarandet av kulturarvet. Detta var dock ingen lösryckt företeelse utan låg helt i linje med modernismens och funktionalismens genombrott i samhället, som framgått ovan i kap. 1.1. Inom såväl arkeologi som kulturminnesvård och litteratur innebar utvecklingen att man gick ifrån att använda nationalromantiska och emotionella argument. Sigurd Curman var i hög grad den som förde in kulturmiljövården i det moderna samhällsidealet, och han har själv framhållit bilden av sin samtids fornforskare som den torre vetenskapsmannen som undersöker och klassificerar utan att

blanda in känslomässighet (Curman 1928, sid. 160). Kulturmiljövårdens uppgift, menade Curman, var inte att bromsa samhällsutvecklingen: "Att till ett obrutet sammanhang söka ena forntid och framtid och göra detta sammanhang synligt och fattbart för ögat och fantasien, det är en stor och fruktbar uppgift. Och hos ett harmoniskt vuxet och verkande släkte bör det inte heller finnas någon motsättning mellan pietet och aktivitet" (Curman 1938, sid. 45-46.)

För generationerna fram till slutet av 1800-talet tenderade kulturhistorikerna stå för den subjektivt emotionella synen på fornlämningar och äldre kultur medan naturforskarna framträdde som mer objektiva och sakliga inom sitt område. Men i och med 1900-talsmodernismen blir rollerna ombytta: kulturmiljövården blir alltså mer torr och saklig medan naturvården inte sällan utvecklar tydligt emotionella stämningar. När exempelvis den populära naturskildraren Bengt Berg (1885-1967) beskriver fågellivet på Stora Karlsö så är det som ett besjälat landskap; fåglar och kryp, öar och raukar, himmel och hav, allting i naturen tänker, känner och har avsikter (Berg 1918).

Denna trend har stått sig genom hela modernismen och naturvården betonar gärna strävan att både bevara och återskapa ett ursprungligt naturtillstånd med dess attraktionskraft för den moderna urbana människan. Tydligast gäller detta skogsreservaten där återskapade urskogar i "fri utveckling" eftersträvas, helst som de såg ut före istiden, ett slags underförstått Edens lustgård. Kulturmiljövården å sin sida intar vanligen en skeptisk hållning till allt som påminner om nationalromantisk nostalgi, vare sig det handlar om rekonstruktioner av fornminnen, byggnader eller äldre kulturlandskap.

Lorentz Bohlin skapar en syntes om landskapets sektorer

Under 1930-talet kommer det från olika håll starkare krav på ett socialt naturskydd, där städernas befolkningar ska kunna ha tillgång till natur i linje med vad Lindman föreslagit tjugo år tidigare. En vägledande förespråkare för det sociala naturskyddet var författaren och botanisten Sten Selander, som under många år också var ordförande i Naturskyddsföreningen. Naturskyddsbegreppet vidgas alltså på trettioåret förutom det vetenskapliga intresset till ett socialt, kulturellt och ekonomiskt. Det kulturella intresset inbegrep landskapsvård medan det ekonomiska avsåg naturens reella värde för folkhälsa och rekreation (Schaar 1978, sid. 28).

Samfundet för Hembygdsvård var viktigt i denna utveckling. Samfundet bildades 1916 med det nationalromantiska syftet "att slå vakt kring den skönhet som av ålder präglat det svenska landskapet" (Nihlén, 1966, sid. 16). Från och med 1939 gav man ut årsboken *Bygd och Natur*, som ännu finns kvar med samma namn. Utgivare var först gemensamt Svenska Naturskyddsföreningen och Samfundet för Hembygdsvård. Året därpå, 1940, skriver redaktörerna Nils Dahlbeck (1911-1998) och John Nihlén om "Naturskydd och hembygdsvård i en förening", man avsåg att inrätta tre olika råd inom föreningen, ett Hembygdsråd, ett Naturskyddsråd samt ett Friluftsråd.

Det som idag uppfattas som en gullig liten traktor framstod i mitten av 1900-talet för många naturvårdare som ett hot eftersom traktorn, till skillnad från hästar och oxar, gjorde det överflödigt att hålla liv i stora arealer av ängar och hagar. Broddetorp, utsikt mot Hornborgasjön före restaureringen av vattennivån, Västergötland. Foto Pål-Nils Nilsson, troligen från slutet av 1960-talet. Kulturmiljöbild RAÅ. Bildtext Leif Gren.

Den rådande helhetssynen fick ett praktiskt inriktat och vältaligt uttryck när Samfundet för hembygdsvård 1939 gav ut biologen Lorentz Bohlin (1887-1972) *Strövtåg i svensk natur*. Boken är bara på 131 sidor, men integrerar natur- och kulturmiljöfrågor som är lika aktuella än idag, naturskyddets demokratisering, den ekonomiska och sociala betydelsen, estetik, friluftsliv, kopplingen mellan infrastruktur som vägar, produktion och miljö. Inte minst trycker Bohlin på att man måste skapa ett positivt naturskyddsarbete, som planerar framåt och samtidigt tar tillvara historiska strukturer. Man får overse med att han tar ganska lätt på frågor som naturvården idag studsar över, som inplantering av främmande arter. Visserligen är detta en skrift från Samfundet för hembygdsvård, det vill säga en icke-statlig produkt, men det är också en miljöpolitisk syn som i statliga sammanhang knappast har någon motsvarighet förrän 2002 och Skrivelsen om en samlad naturvårdspolitik. Bohlin ger i samma anda och helhetssyn 1942 ut en bok om naturvård ur jordbrukarens synpunkt.

På temat landskapsvård gav Erik Lundberg (1895-1969) vid Samfundet 1940 ut en skrift om landsvägar och miljöhänsyn med tänkvärda resonemang om hur man ska förena tekniska behov med skönhetsvärden (Lundberg 1940). Under de dystra krigsåren ser åtminstone helhetssynen på natur och kultur mycket lovande ut, men sedan händer något som ökar splittringen. *Bygd och Natur* blev plötsligt 1943 endast en tidskrift för hembygdsvård, några orsaker till detta är svåra att utläsa. Natur- och kulturrörelsen börjar till synes glida

I dagens ögon kan det verka märkligt att skyltar utomhus sågs som ett stort naturvårdsproblem i mitten av 1900-talet. Naturvårdslagen från 1964 anger strängt i 22 § "Tavla, skylt, inskrift eller därmed jämförlig anordning för reklam, propaganda eller liknande ändamål får ej finnas varaktigt anbringad utomhus utan tillstånd av regeringen...". Foto Leif Gren 2004. Bildtext Leif Gren.

Bohlin 1939: NATURSKYDDETS DEMOKRATISERING

Naturskyddet i Sverige har länge spelat en föga framträdande roll i jämförelse med vad fallet är i andra kulturländer. En väsentlig orsak härtill är den dominerande prägel naturen sätter på vårt land. I motsats till förhållandena i andra, tätt befolkade länder har utvecklingen hos oss intill den sista tiden ej kunnat gå så hårt åt naturvårderna, att behovet av naturskydd blivit mera i ögonen fallande. Det har därför ej blivit föremål för ett allmänt intresse utan fått en mera speciell karaktär och framför allt blivit en angelägenhet för naturvetenskapsmännen, vilka för sina forskningar äro beroende av tillgången till orörd natur.

I våra dagar är emellertid allt annorlunda. Naturskönheten är numera utsatt för förstörande angrepp från olika håll på ett sätt, som vi knappast tänkt oss endast för några få år sedan. Och därigenom har också naturskyddet aktualiserats och blivit av betydelse för oss alla. Det är inte längre ett specialintresse för naturvetenskapsmännen och några få naturesteter utan en hela folkets angelägenhet. Naturskyddet har faktiskt nu alla förutsättningar för att växa ut till en verklig folkörelse. Det måste i alla händelser göra det, och var och en, som är intresserad för svensk natur, måste hjälpa till att bringa det därhän, om vi inte skola få se förstörelsens vindar släppas lösa över den rika och omväxlande skönhet naturen är i besittning av.

(här avkortad artikel)

isär samtidigt som det finns en stor helhetssyn på landskap. Man kan nämna Prins Wilhelm (1884-1965) som utifrån sina fotografiska fackkunskaper i *Bygd och Natur* 1944 skriver om "kromatisk landskapsskala", med en samlad bild av landskapet som är svår att överträffa.

Den ideella natur- och kulturminnesvården splittras definitivt under slutet av 1940-talet. Anledningarna framgår delvis i en skriftväxling mellan Naturskyddsföreningens Nils Dahlbeck och John Nihlén vid Samfundet för hembygdsvård. I *Sveriges Natur* 1947 skriver Nils Dahlbeck om hushållning av naturen och om naturskyddets maktlöshet, brist på pengar och ett effektivt naturskyddsinstrument. Dahlbeck skriver att naturskyddet bör inriktas på de mest orörda delarna av naturlandskapet. Inte utan ironisk träffsäkerhet säger han att det är praktiskt omöjligt att i stort behålla ett kulturlandskap i ett visst skede "ty då skulle vi också vara tvungna att konservera en viss sorts människor och deras ekonomiska och sociala ställning" (Dahlbeck 1947, sid. 94).

Det är tydligt att de ideella krafterna för både natur och kultur var frustrerade över utvecklingen i landskapet. John Nihlén svarar i *Bygd och Natur* 1948 med tydlig irritation och bitterhet över att Nils Dahlbeck och Naturskyddsföreningen gjort flera separata uppgörelser med exploatörer och snävat in sitt intresse, från landskapsvård till naturvetenskapligt naturskydd, samtidigt som Hembygdsrörelsen just fortsatt driva en bred landskapsvård som försöker ta hänsyn till helheten, som orördheten, bebyggelsen, fornlämningarna, traditionen, stämningen och stillheten (Nihlén 1948, sid. 55). Det som eventuellt hade funnits av en enad ideell front för natur och kultur var definitivt brutet 1948. Året därpå skriver Dahlbeck om behovet av internationellt samarbete för naturskydd, och refererar en naturskyddskonferens som hållits under UNESCO:s skydd, och det är ingen tillfällighet att det inte finns ett ord om samverkan med kultursidan.

Sten Selander agerar mot splittring av natur- och kultur

Sten Selander (1891-1957) var Svenska naturskyddsföreningens ordförande 1936-1947, och förenade natur och kultur i egen person, bl.a. blev han ledamot av Svenska akademien 1953. Under hela sin karriär talade han varmt för att natur- och kulturmiljövård borde hållas samman, som när han höll sitt föredrag vid Naturskyddsföreningens årsmöte 1936:

"Jag har sagt det åtskilliga gånger förr, och jag tvekar inte att upprepa det ännu en gång: naturskydd och kulturskydd äro djupare sett entydiga begrepp, så sant det är en kulturgärning att söka rädda vår odling från att förlora rötterna i den mark, den växt upp ur, och förvandlas till en enbart teknisk, enbart ekonomisk, själlös maskin-civilisation och så sant det är ett kulturintresse av första ordningen att bevara vårt folks hälsa till själ och kropp"

Även om Sten Selander misslyckades i att hålla ihop natur- och kulturmiljövården så försökte han själv verka för en helhetssyn. Han tillhörde det gamla gardet när han publicerade sin stora syntes "Det levande landskapet" 1957, samma år som han gick ur tiden. I Det

levande landskapet förenar han naturvård och kulturhistoria till en helhet, och hela tiden finns perspektivet att naturvården bör ha en social samhällsfunktion. Men för Selander var naturskyddet inte bara en svensk sektorsangelägenhet, tvärtom betonade han det globala helhetsperspektivet: "I få ord: mänsklighetens väsentligaste angelägenhet, kanske näst bevarandet av freden, är naturskyddet" (Selander 1957, sid. 456).

Trots Selanders starka förankring i kultursverige är det välkänt att han påverkade generationer av både professionella och ideella naturvårdare. I ett berömt citat menade han att om havsörnen utrotades så är det inte örnen det är synd om utan människan. Trots stor uppskattning från många experter låg Selander i likhet med Sjöbeck fel i tiden i olika avseenden. Båda hade visionära idéer om hur man skulle kunna förena synen på landskapet över olika sektorsgränser. Dessutom beklagade båda att det äldre mångfacetterade landskapet försvann och ersattes av ett nytt ensartat produktionslandskap. De båda gamlingarna Mårten Sjöbeck och Sten Selander förde ut ett starkt pessimistiskt och utvecklingskritiskt budskap i en "modern" tid av nästan blind framstegstro – detta var några år innan Rachel Carsons *Tyst vår* (1962). Även om *Det levande landskapet* snabbt blev en klassiker så ville staten inte veta av någon integration på landskapsområdet. Politikens inriktning från början av 1960-talet blev en förstärkt sektorisering och tydlig åtskillnad inom bl.a. natur- och kulturmiljövården.

Mårten Sjöbeck ger upp tanken på samsyn

Efter att naturskyddslagen tillkom 1909 inrättade de första nationalparkerna i snabb följd, men därefter gick utvecklingen av den skyddade naturen ganska långsamt. Det fanns dock lagliga möjligheter att skydda natur, inte minst enskilda naturminnesmärken. Även om naturskyddet inte expanderade areellt sett så tycks principen varit att följa Sernanders ursprungliga tes om att se men inte röra. Inte minst väckte nationalparken Ängsö ett visst uppseende då man införde fri utveckling på de berömda ängarna och hagarna, för att redan efter några år kunna konstatera att det bara blev sly av alltihop. Den natur man velat skydda förvandlades till något helt annat när naturen själv fick stå för skötseln.

En av de som tidigast uppmärksammade misstagen var Mårten Sjöbeck (1886–1976), som i en lång rad artiklar från 1927 och framåt satte in landskapet och naturen i ett historiskt sammanhang. Sin mest omfattande syntes i synen på landskapet "Det sydsvenska landskapets historia och vård" gav han ut vid 87 års ålder. För honom var inte bara ängar och hagar i jordbrukslandskapet kulturprodukter. Skogen och snart sagt all natur ända upp i fjällen måste förstås som en produkt av människans inverkan och naturens egna krafter i växelverkan. Responsen från etablerade biologer och forskare uteblev i stort sett. Sjöbecks skrifter andas alltmer frustration och exempelvis i studien över Kullaberg skröder han inte orden, biologerna är så förblindade i sin iver att skydda ursprunglig natur att de inte ser att alltsammans är en kulturskapelse. Naturvården intresserar sig omedvetet mer för bondesamhällets förfallsprodukter än för odlingen som sådan. Bristen på historiska perspektiv leder, menar Sjöbeck, till en tragisk oförmåga att komma till rätta med även

enkla landskapshistoriska problem. För Sjöbeck var markhistorien själva nyckeln till ett balanserat och samlat förhållande mellan natur- och kulturmiljövården.

Att biologerna sällan var intresserade av markhistoria var en beklaglig sak för Sjöbeck, men för honom var det förstås en mycket större besvikelse att inte heller kulturmiljövården brydde sig om landskapet, utan gärna avskärmade sig till fornminnen och byggnader. Undantagen var lätt räknade, exempelvis Carl Fries (1895-1982) som verkade inom Naturskyddsföreningen, Svenska turistföreningen och Skansen. Inom myndighetsvärlden var det Riksantikvarieämbetets Karl-Alfred Gustawsson som försökte utveckla en natur- och kulturmiljövård för hela landskapet.

KULLABERG

Vårdproblemets nuvarande läge

av *Mårten Sjöbeck*

Kullabergs växtlighet är på alla punkter odlingsbetingad. Det blir svårt att bevisa motsatsen. Därmed äro också de vägar anvisade, längs vilka allt skyddsarbete bör bedrivas. Kullaberg är, för den som icke är förblindad, helt enkelt ett kulturresevat. Sedan detta fastslagits, återstår blott frågan huru reservatet skall behandlas. Detta kan knappast ske på mera än ett enda sätt, nämligen därigenom, att man skyddar den gamla odlingen för naturen. Detta bör här förstås så, att man skapar garantier för att vanhävd i gammal mening icke biter sig fast och sprider sig med risk att odlingen förstöres. Det är just detta, som nu håller på att ske. Den pågående nedbrytningsprocessen inom den äldre odlingen är orsaken till, att de naturvärden, vilka den äldre generationen kände sig intuitivt dragen till och som den (bonden undantagen) prisade såsom kännetecken för »ursprunglig natur», ofrånkomligen försvinna. Denna äldre generation begick det grundfelet, att den betraktade dessa naturprocesser såsom uttryck för stabila tillstånd. Så länge denna uppfattning vidhålles, fortsätter därför förfallet i allt snabbare takt.

Enär de flesta sannolikt icke veta, varför Kullabergs fredade område är så enastående värdefullt, är en upplysning på denna punkt på sin plats. Den till hälften insulära belägenheten medför nämligen, att hemmanet Kulla gårds ursprungliga ägosystem har till sin utsträckning och huvudkaraktär fullständigt bevarats. Inägorna ha visserligen under seklernas gång skiftat karaktär. Bebyggelsen har utvecklats såväl inom stamhemmanet som med hänsyn till den torpbebyggelse, som uppstod på fäladen. Åkern har ansenligt förstörats på den ursprungliga ängens bekostnad. Dessa förändringar utgöra bisaker, vilka under hand på ett mycket tilltalande sätt kunna regleras. Huvudsaken är, att utmarkssystemet förblir orubbat och till sitt läge lika grundfast som det urberg, på vilket odlingen som helhet vilar.

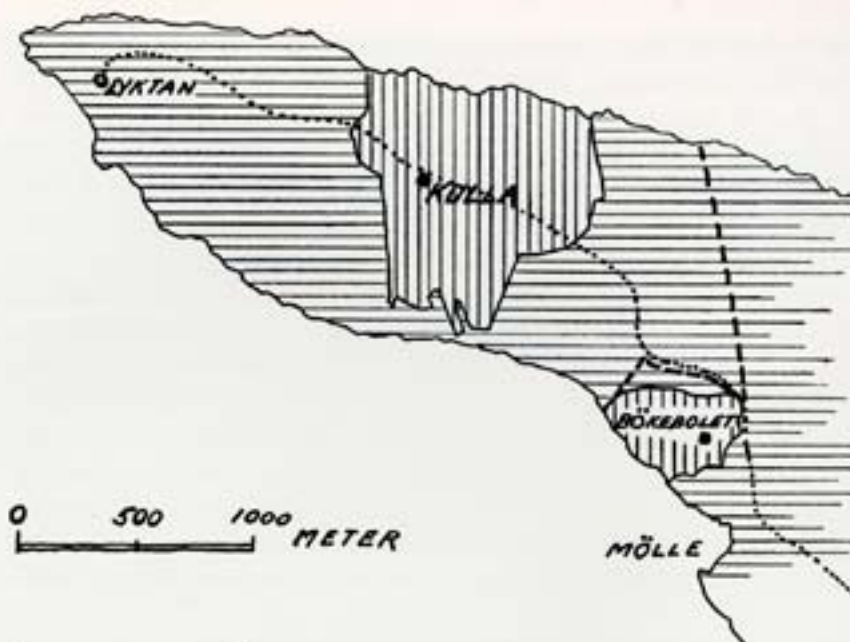
Anton Cöpingers avmätning av »Kulla Gårdens» år 1712. Kartan skildrar inägorna samt spetsen av Kulla-berg. Denna sistnämnda yta bär följande påteckningar: »Kulla Gårdens Fälads Mark består av stora, böga berg, bevuxet med små enebuskar». Därjämte läser man följande namn: »Kulla Bärg (namnet har här en inkränkt betydelse och omfattar blott den backe, på vilken fyren reste sig), Kulla Löckta, Löcktebacken, Åkers bärg, Kringel Bärg, Stora Björn, Bärg Damm, Lilla björn bärg, Swinastigs Backen, Algiers bärg, Båhl bärg, Stora Brällinge Ma, Lilla Brällinge Ma, Länge backe, Lin Åbs, Miöl-

ke backen, Stora Hagtorns Backen, Lilla Hagtorns Backen, Hästhags Backens». Alldeles utanför inägorna på utmarken har en mindre yta beteckningen: »Alle- o. Askeskogs». Av dessa beteckningar kunna vi inhämta följande fakta om tillståndet före år 1712. Allmanningen var fullständigt naken utom på en liten yta bevuxen med al och ask. Hagtorn torde också ha ingått i den medeltida fäladsfloran (Hagtornsbacken). Den tongivande växten utgjordes av enris, som på grund av årlig förbrukning förblev lågbevuxen (små enebuskar). Grundvattnets ställning belyses av namnen: Bergdamm, Stora och Lilla Brällinge mader. Betesgången omfattade kor (Mjölkebacken), hästar (Hästhagsbacken) samt svin (Svinstigsbacken). Man kan gissa, att här växte ett antal vildaplar (Abullabamn). Troligen gingo husdjuren ute på bete hela året. Intäkter hade gjorts på utmarken före år 1712 för odling av spannmål, troligen svedjeråg (Åkersberg), samt lin (Lins).

Vanhävd i gammal mening präglar visserligen numera utmarken på nästan alla punkter och därav lider starkt den odlingsbundna floran. Denna olägenhet är dock för kunniga händer tämligen lätt att avhjälpa. Det viktigaste är att bevara de gamla ägorna intakta. Dessa omfatta icke blott den gamla ängen, inom vars gränser åkern fick en blygsam plats, utan också den ännu mera vidsträckta utmarken. Detta har den nuvarande vården synbarligen förbisett. Det område i väster, där golvbanan med naturskyddsverksamhetens goda minne tillåtits inkräkta, redovisas år 1712 såsom Kulla gårds enskilda fäladsmark. Denna utgjorde emellertid i sin ordning blott en del av den mera omfattande utmark, som vid den tiden och ännu ett halvt sekel därefter täckte omkring 50 % av norra Luggude härads landyta. Betesgången och flera andra kända faktorerers påverkan på växttäcket hade gjort utmarksterrängen fullständigt naken. *Ljungbeden var den största levande realiteten.* Både Linné och Linnerhielm liknade som bekant Kullaberg vid ett fjäll. Denna 1700-talets känsla av den alpina världen inom lövskogsområdena i Skåne är så pass remarkabel att vi även ur estetisk synpunkt icke få tappa den ur sikte. Därtill kommer den mycket viktiga omständigheten, att hedens väldiga utbredning i äldre tider rent praktiskt underlättar skyddsarbetet. Detta skulle ha befunnit sig i en mycket svårare situation, om Kullaberg legat i Uppsverige.

Det finns i arkivalierna vissa antydningar, som låta oss förstå, att utmarken åtminstone på vissa punkter tidigare burit skog. Ingen kan dock nu med säkerhet avgöra hur den sett ut eller varit beskaffad. Man kan på starka grunder misstänka, att boken år 1000 hade en större utbredning på utmarken än vad förhållandet var år 1712. Detta är dock blott ett antagande, som ännu icke kan ledas i bindande bevis. Däremot kan man med visshet säga, att under hedens långa storhetstid ordnade sig kulturlandskapet distinkt i stora ytor och kontrastrika färgplan knivskarpt avskilda från varandra. Det var de sega efterverkningarna av detta storvulna tillstånd, som målarögonen uppfattade, när seklet var ungt. Skyddet skall följaktligen icke gå fram efter små linjer och »rädda» ett lövträd här eller ett tvivelaktigt skogsbestånd där och göra fullständigt oväsentliga detaljer till stora problem. Vår strävan bör vara att efter bästa förmåga försöka återställa de stora grundläggande odlingsdragen och därmed evigt rädda uttrycket för det gamla ägobegreppet.

Kartan visar oss skyddsuppgiftens omfattning när problemet byfsats och konnekterats med de kända tillstånden under 1700-talets förra hälft. Vågräta linjer: naken, ljunggrodd bed. Lodräta linjer: lövrika inägor. Den streckade linjen utgör gränsen för det fredade området. Den summariska kartframställningen blottar omedelbart de grundläggande kulturmarkstyperna, vilka måste hållas strängt i sär. Lövträdsbestånd på den vågrätt streckade ytan äro starkt misstänkta och ha nästan alla framkommit genom plantering eller självvädd under det sista seklet. De äro i princip (med reservation för alkärr, vissa buskmarker, möjligen också bok) värdeflösa. Lövträdsbestånd på den lodrätt streckade ytan kunna historiskt beläggas och äro värdefulla i den mån de kunna hjälpa oss att restituera den gamla ängen. Det framgår genast av kartan, att den största svårigheten att bekämpa det pågående förfallet befinner sig på utmarken mellan Bökebolets och hemmanet Kullas gamla inägor. Här blir det dessvärre nödvändigt att kalbugga stora sträckor för att återställa beden. Denna »förödelse» måste accepteras, och operationen måste utföras i ett sammanhang. Sedan huvudprinciperna klarlagts, ha vi dock icke anledning att misströsta. Sedd på längre sikt, blir landskapsrestaureringen en intressant uppgift, som icke bör välla större svårigheter. Kullabergs fredade område utgör som helhet ett skänkt-danskt (västsvenskt) skolexempel på gammal odling, slående vackert i sina kulturformers primitiva enkelhet och urgamla allmängiltighet.

Vi förstå nu bättre, att golfbanan blir ett allvarligt bekymmer, därför att den undandraget Kulla gårds gamla ägor och därmed odlingsskyddet som helhet en urgammal kulturmark av medeltida härkomst och äldre än Kulla gård. Denna onaturliga självstympning kan

NON 2.

odlingsskyddet icke acceptera, om helheten skall räddas, och något annat kan icke tänkas. Skadan blir så mycket större, om det skulle visa sig, att man genom avdikning sänkt grundvattnet på golvbanans område.

Begreppet natur har dessvärre övergått till ett slagord, som kan betyda nästan vad som helst. Det är mycket oklart, om man med natur avser verkligt ursprungliga vegetationstillstånd eller odlingsbetingade växtsamhällen. Vid sidan av dessa uppträda i vår tid många förrådiska fallgropar, vilka utgöras av den gamla odlingens skiftande, ofta vackra men till karaktären labila destruktionsprodukter och resultatet av falsk självutveckling. Enär vi icke utan historisk markkunskap kunna bedöma dessa företeelser i fältet, löper naturvården här liksom på andra håll den stora faran att omedvetet intressera sig mera för förfallet, här liktydigt med den äldre odlingens lösbrutna och skingrade förvittringsprodukter, än för odlingen som sådan. Vårt land uppfylles därför i dag beklagligt nog av många avskräckande exempel, som vittna om en tragisk oförmåga att komma till rätta med även enkla landskapshistoriska problem.

Önska vi skydda den gamla odlingen och odlingshävden, som är Kullabergsvårdens springande punkt, böra vi självfallet ingripa i naturen på odlarens sätt och icke efter skogsvetenskapens metoder, även om dessa äro väl beprövade och värda all respekt. Det gäller här icke förbättring av virkesproduktionen utan ett allvarligt konserveringsarbete, vars målsättning måste vara alldeles klar, innan skyddsarbetet sättes i gång. Vi måste helt känna till icke blott de lokala detaljerna och deras yttersta förutsättningar utan också de samband, med vilka det lösbrutna odlingselementet ursprungligen förenades med den större kulturenheten, som låg utanför berget. Häri ligger dock inga svårigheter, så länge arkivalierna ge oss fri tillgång till den erforderliga kunskapen.

Vi överskatta svårigheten att bemästra de historiska kraven. Denna överskattning är helt omotiverad och direkt skadlig. Få skyddsområden i Sverige kunna uppvisa en mera enkel problemställning än Kullaberg, där gränserna på tre håll fixeras av havet, och där odlingen knytes till blott en enda odlingskrets, nämligen det gamla hemmanet Kulla. Lantmätaren Anton Cöpingen drog redan år 1712 försorg om, att hemmanets såväl in- som utägor blevo föremål för kartering och beskrivning. Dessa handlingar ge oss på varje punkt en klar inblick i hemmanets dåtida markindelning och allmänna agrara ståndpunkt.

En del av de gamla ägora tillhöriga hemmanet Kulla. Dessa sammanföllö år 1712 nästan helt med den nu fredade delen av berget. Ägora bestodo dels av lövrika inägor, framför allt äng, dels, och till den större delen, av naken, ljunggrodd bed, utmärk, varav en mindre areal inom stängsel var bevoxen med bok. Båda markslagen voro odlingsbetingade och nödvändiga för försörjningen dels och i första hand för försörjningen av hemmanet Kulla, dels och i andra hand för försörjningen av de byar och hemman, som lägo i periferien på eller utanför berget och hade laglig del i allmänningen. Kulla gårds odlingskrets, som vi blott till en mindre del överblicka i fotografien ovan, skapade en odlingsenhet sluten inom det medeltida kulturlandskapets fasta organisation och järnhårda lag. Dennas verkningar sträckte sig åtminstone sedan år 1000 fram till spetsen av Kullaberg, en tid som ligger långt före uppkomsten av hemmanet Kulla. Denna bosättning röjde följaktligen icke upp sin odling i naturskog utan i en miljö, vars extrema kulturdaning redan var ett fullbordat faktum. — Förf. foto år 1935.

Redan det förhållandet, att denna gamla odling, som till sina yttre gränser nära sammanfaller med det fredade området av berget, år 1712 gjordes till föremål för uppmätning och beskrivning, ålägger oss att med betänksamhet umgås med ordet natur.

Det bör icke gärna föreligga tvekan om till vilket tidsskede kulturskyddet bör anknytas. Sjuttonhundratalets första år bilda en ur många

Karl-Alfred Gustawsson och RAÄ som miljömyndighet

Riksantikvarieämbetet inledde en riksomfattande fornminnesinventering 1938, och fick därmed nya och väsentligt vidgade kunskaper om landskapets historiska innehåll. Fornminnesinventeringen användes direkt som underlag för bevarande i samhällsplaneringen. För kulturmiljövården gällde den första stora konfrontationen om landskapet vattenkraftsutbyggnaden under 1940-talet, särskilt vid de berömda hållristningarna i Nämforsen (Curman 1955, sid. 418). I fallet med Nämforsen löstes konflikten genom en kompromiss genom att dammvallen flyttades något och ristningarna bevarades.

Men landskapsfrågorna skulle bli fler och större. Strax efter andra världskriget inleddes en ekonomisk tillväxt som även fick genomgripande förändringar på landsbygden – allt skulle bli effektivare och mer lönsamt. Det jordbrukspolitiska beslutet 1947 blev det slutpunkten på småjordbruk och istället inleddes en utveckling mot mycket färre och mycket effektivare "normjordbruk" där traditionella markslag som ängen och hagen var givna förlorare. Skogsvårdslagen 1948 innebar motsvarande effektivisering i skogen med inriktning på kalhyggen och monokulturer av barr, medan variationsrikt bondskogsbruk med skogsbete skulle bort. Sverige ställdes inför stora landskapsomvandlingar som gav större lönsamhet men en betydligt enformigare natur- och kulturmiljö. Som ordföranden i Samfundet för hembygdsvård, John Nihlén uttryckte det: "Det är övergången från bondelandskap till industrilandskap som nödvändiggjort naturvården" (Nihlén 1966, sid. 14).

En bred statlig samsyn på natur och kultur hade kunnat utvecklas på 1940-1950-talen. Bengt Thordeman (1893-1990), som var riksantikvarie 1952-1960, hyllade i en artikel 1947 det engelska National Trust där han betonar integreringen av landskap, natur-, kultur och museal verksamhet. Thordeman skriver att "Varje kulturlandskap har framgått ur omvårdnad. Det är ingenting självvuxet. Utan vård och kontroll vanvårdar naturen sig själv". För Thordeman var det självklart att staten behövde ha en samlad kontroll och att landskapet aktivt skulle vårdas.

Tongivande för kulturminnesvårdens intresse för landskapet på 1940-1950-talen var annars överantikvarien Karl Alfred Gustawsson (1897-1997) på Riksantikvarieämbetet. Han strävade under många år efter ett samgående mellan natur- och kulturmiljövård och landskapsbildsskydd. När de stora vattenkraftsutbyggnaderna kom igång på 1940-talet så fanns det ingen central statlig naturvårdsmyndighet. Riksantikvarieämbetet stod för kulturminnesvårdens intressen men på Svenska Naturskyddsföreningens initiativ fick ämbetet 1953 som ett officiellt uppdrag att även bevaka vegetations- och andra naturundersökningar. Syftet var att göra naturminnesinventeringar i anslutning till vattenkraftsutbyggnaderna, och göra en översikt över växt- och djurvärlden. Svenska Naturskyddsföreningen ansåg "frågan om förbättrande av naturskyddets organisation tillsvidare lämpligen bör lösas genom att Riksantikvarieämbetet utbygges med en naturskyddsinspektion och ökat stöd gives åt befintliga frivilliga sammanslutningar" (Biörnstad 2006:123). Den dåvarande riksantikvarien Martin Olsson (1886-1981) avböjde visserligen, medan Gustawsson var öppen för att Riksantikvarieämbetet skulle kunna ha en "naturvårdsbyrå".

Frågan om en central naturvårdsmyndighet var uppe i riksdagen men något avgörande kom aldrig till stånd. Det är intressant att Riksantikvarieämbetet 1955 fick en skriftlig uppvaktning från landets ledande kännare av landskapsfrågor, namn som Sten Selander, Nils Dahlbeck, Carl Fries, Lars-Gunnar Romell (1891-1981) och Mårten Sjöbeck. Man var oroad över kulturlandskapets förvanskning och sade att Riksantikvarieämbetet bör sköta landskapsvård "med full kraft". Det kan noteras att ledande personer inom Svenska Naturskyddsföreningen ville att Riksantikvarieämbetet skulle sköta naturvård samtidigt som ledningen för Sveriges Hembygdsförbund tvärtom motsatte sig samma sak. Samfundet var mycket kritiskt till att Riksantikvarieämbetet skulle kunna fungera som sakkunnigorgan på naturområdet och när det gällde landskapsbilden.

Karl-Alfred Gustawsson föreslog att Riksantikvarieämbetet skulle bygga upp en basorganisation för naturundersökningar. Men i diskussionerna om naturvården på det politiska planet fanns det inte mycket stöd. Det var främst Kammarkollegiet som var avvisande, och kollegiets slutsats i ett yttrande i december 1958 blev att Riksantikvarieämbetet inte skulle ha det centrala ansvaret för naturvården (Biörnstad 2006:129).

Riksantikvarieämbetet hade samtidigt höga ambitioner för att vårda fornlämningsmiljöer. Gustawsson skriver 1957 att man i hela Sverige borde upprätta planer för vård av märkliga kulturminnen i syfte att "återvinna den gamla landskapsbilden" (Gustawsson 1957:163). Men efter denna tid driver Riksantikvarieämbetet inte längre frågan om att ha ett centralt ansvar för en allmän naturvård, utan man koncentrerar sig på vården av utpekade kulturmiljöer. Exempelvis gav Karl-Alfred Gustawsson 1965 ut Fornminnesvård "Vården av våra fornminnen i landskapet", alltså en betydande inskränkning gentemot det tidigare intresset för hela landskapet.

Naturskyddslagen från 1952 ersattes 1964 med en naturvårdslag. Redan begreppen antyder en utveckling i synen från passivt skydd till aktiv vård. Någon central tillsynsmyndighet för den nya naturvårdslagen fanns inte, men redan 1962 bildades Statens naturvårdsnämnd som 1967 tillsammans med Statens luftvårdsnämnd och Statens vatteninspektion övergick i Statens naturvårdsverk, i dag bara benämnt Naturvårdsverket, och länsstyrelserna fick en särskild naturvårdsfunktion.

Inför den naturvårdslagen gjordes utredningen *Naturen och samhället*, 1962. I utredningen betonar man att natur-, kulturmiljövård och friluftsliv inte får gå isär: "enligt utredningens uppfattning är denna motsättning obefogad och farlig". I detta betänkande framhåller man att gränsdragningen mellan olika statliga organ inte alltid är helt klar. Vidare kan "vissa myndigheter samtidigt ha flera funktioner inom ett visst begränsat avsnitt av naturvården". Man diskuterar om en statlig centralmyndighet för naturvård borde vara fristående eller inordnas i befintliga myndigheter. De befintliga myndigheter som utpekades är Byggnadsstyrelsen, Domänstyrelsen, Kammarkollegiet, Lantbruksstyrelsen, Lantmäteristyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen. I ett citerat remissvar framhåller länsstyrelsen i Kalmar län att "en central naturskyddsmyndighet icke längre kan undvaras och föreslår att denna knytes till Riksantikvarieämbetet, vilket skulle vara ägnat att befordra samordningen av kulturskyddets och naturskyddets intressen." Utredningen anser

dock att bland andra Riksantikvarieämbetet var mindre lämpligt på grund av kopplingen till Vitterhetsakademien och att ämbetet inte hade någon tydlig funktion i samhällsplaneringen och saknade samarbete med länsstyrelser och kommuner.

Utredningen förordar slutligen en självständig Statens naturvårdsnämnd, men utgår samtidigt från att det skall ske samverkan sinsemellan med de centrala verken, uttalat Byggnadsstyrelsen, Lantmäteristyrelsen, Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. På det regionala planet förutsätter utredningen att länsstyrelsens naturvård skall bistås av länsarkitekten, överlantmätaren, landsantikvariern och länsjägmästaren.

Att staten överhuvud taget inte ville ta i den heta frågan om landskapsförändringar framgår på ett tydligt sätt i utredningen Antikvitetskollegiet 1965. Utredaren konstaterar där att "den svenska landskapsbilden förändrats mycket under de senaste hundra åren. De stora slätter- och betesmarkerna, som satte sin prägel på det gamla kulturlandskapet, har i stor utsträckning fått växa igen". I nästa andetag sägs att "Fornminnesvården står inför en stor uppgift att återvinna den ursprungliga landskapsbilden, där fornlämningarna ligger" (Antikvitetskollegiet 1965, sid. 116.) Av problemet med landskapsbilden blev det bara en tumme till fornvård.

Samhällsutvecklingen motverkade Riksantikvarieämbetets intresse för den centrala naturvården. Under 1950-1960-talen var kulturmiljövården pressad av samhällsförändringarna. Dels medförde vattenkraftverksbyggena och miljonprogrammet att mängder av fornlämningar skulle undersökas i snabb takt, och dels ställdes man inför en rivningvåg i de gamla stadskärnorna. Naturvården var å sin sida pressad av stora kalhyggen och miljögifter. Miljonprogrammet och DDT ställde till bestående problem för samsyn och samgående mellan natur och kultur.

I Sverige började resan till naturen för den breda allmänheten först när två veckors lagstadgad semester infördes 1938. Då kunde landskapets stora variationsrikedom uppfattas av många fler än tidigare. Själva resandet hade länge varit möjligt för vanligt folk tack vare järnvägarnas utbyggnad på 1800-talet, men då hade bara överklassen tid och råd att resa omkring för nöjes skull. De första semesterresenärerna fick förlita sig på tåg eller cykel, men efter kriget växte bilismen fram i snabb takt. Svenska semesterresenärer som just har kommit till Norge. Foto Gösta Andersson i början av 1950-talet. Bildtext Leif Gren.

ATTONDE KAPITLET

Utredningens förslag till allmänna riktlinjer för naturvården i landet

A. Naturvårdens grundläggande karaktär och syften

I inledningen till gällande naturskyddslag uttalas, att naturen utgör en nationell tillgång, som skall skyddas och vårdas. Stadgandet bör främst tolkas som ett erkännande av det välkända faktum att naturen och naturtillgångarna utgör grundvalen för mänsklig civilisation och att samhället därför måste slå vakt om dessa värden. Sett ur människans nyttosynpunkt kan naturvården, såsom svenska naturskyddsföreningen framhållit, sägas vara *formen för den på lång sikt bästa hushållningen med naturens värden*.

Begreppet natur är utomordentligt vidsträckt. Det får anses omfatta berggrunden, de lösa jordlagren, vattnet och luften samt det härur framprungna växt- och djurlivet i alla dess skiftande former. Växter och djur är icke endast inbördes nära beroende av varandra utan de är även beroende av olika slags mark och vatten, där de kan livnära sig och som de själva påverkar. Deras existens styrs även både direkt och indirekt av de fysiska faktorerna, som omformar jordytan. Det är sålunda en komplicerad växelverkan, som formar det naturliga landskapet. Naturen är vidare ej statisk utan är underkastad kontinuerliga, oftast långsamma ändringar vilka dock kan leda till att hela miljön — biotopen — förändras. Det är vidare att märka, att det mesta som i vårt land betecknas som »ursprunglig natur» i själva verket djupt påverkats av mänsklig aktivitet och bibehålles i sitt nuvarande skick endast om denna aktivitet fortsättningsvis uppehålls. Om man alltså önskar bibehålla ett stycke natur i ett visst tillstånd, är praktiskt taget alltid en viss aktiv insats nödvändig. Det måste på ett eller annat sätt tillses att den biologiska balansen upprätthålles. Denna numera allmänt omfattade syn på den levande naturen som en biologisk balansföreteelse, som ytterst lätt påverkas av mänsklig aktivitet, måste enligt utredningens uppfattning vara grundläggande för en modern naturvårdspolitik. För att markera denna ståndpunkt har utredningen ansett sig böra använda beteckningen *naturvård* i stället för naturskydd för samhällets olika åtgärder för att upprätthålla vissa karakteristiska egenskaper hos naturen.

Av denna allmänna syn på naturvården följer omedelbart vissa grund-

läggande slutsatser. Naturvårdspolitiken måste alltid vara grundad på en ingående kännedom om de biologiska sammanhangen i naturen. Särskilt är den naturvetenskapligt orienterade ekologien, som sysslar med samspelet mellan jordarter, klimat och andra miljöfaktorer, vegetation och djurliv, av grundläggande betydelse. Även humanekologien, som ägnar sig åt naturförhållandenas och kulturmiljöns inverkan på människans biologiska existensvillkor, är härvid av stor betydelse. Vidare måste uppmärksammas, att naturvärden måste nära samordnas med samhällets insatser för det egentliga kulturlandskapets vård. Inom dessa arbetsområden måste det praktiska handlandet grundas på kännedom om den historiska utvecklingen. Exempelvis i fråga om de äldre odlingsformernas inverkan på kulturlandskapet möts de två arbetsområdena.

Då det gäller att säkerställa naturområden för olika behov har vår gällande lagstiftning ett dubbelt syfte. Vad som av ålder betecknats som den kulturella naturvärden eftersträvar sålunda främst att säkerställa områden, som erfordras för vetenskaplig forskning, att bevara exempel på det äldre odlingslandskapet eller att slå vakt om detaljer i landskapet av betydelse ur estetisk eller kulturell synpunkt. Vården av dylika objekt innebär ofta att eljest gängse utnyttjande av marken av ägaren eller allmänheten måste begränsas eller förhindras. Man brukar tillspetsat säga att objekten skyddas *mot* människan. Den sociala naturvärden åter eftersträvar främst att säkerställa erforderliga områden för rekreation och friluftsliv. Förvaltningen av dylika områden går ofta ut på att i ökad utsträckning göra dem tillgängliga för en besökande allmänhet. De skyddas *för* människan. Ibland uppträder vissa motsättningar mellan dessa två strävanden inom naturvärden. Den kulturella naturvårdens målsmän har ibland mindre intresse för den sociala uppgiften och bland friluftsfolket saknas ibland förståelse för naturvårdens kulturella uppgift.

Enligt utredningens uppfattning är denna motsättning obefogad och farlig. Ur samhälls synpunkt är den kulturella och den sociala naturvärden lika viktiga och i hög grad beroende av varandra. Om icke tillräckligt många representativa forskningsobjekt reserveras för det nödvändiga studiet av naturen, löper naturvårdspolitiken risken att förlora sitt sakliga underlag och den önskvärda effekten kan utebli. Å andra sidan kan hävdas att skyddet av storslagen, vacker eller särpräglad natur vore i viss mån meningslöst, om icke allmänheten kunde uppsöka den och njuta av den. Den verkliga förståelsen för naturens värden uppstår hos den stora allmänheten först då den får kontakt med och kännedom om de värden, som den kulturella naturvärden vill bevara. De flesta större naturvårdsobjekt är även av den karaktären att både kulturella och sociala intressen kan tillgodoses tillsammans. Våra stora norrländska nationalparker är exempel på objekt, som redan från början uttryckligen avsatts för båda ändamålen.

Då gällande naturskyddslag antogs 1952, uttrycktes viss tvekan om

För många nya svenskar har resan till naturen bara börjat lite trevande i stadens parker, grönområden eller reservat. I många andra länder är det av olika skäl svårt eller omöjligt att vistas i naturen på samma sätt som i Sverige. Ofta saknas allemansrätt eller så råder konflikter som begränsar rörelsefriheten. I en del länder, som i Mellanöstern, är det heller inte mycket natur som är lämplig för friluftsliv om man räknar bort tomt- eller jordbruksmark. Foto Leif Gren 2004. Bildtext Leif Gren.

John Nihlén – att forma morgondagens landskap

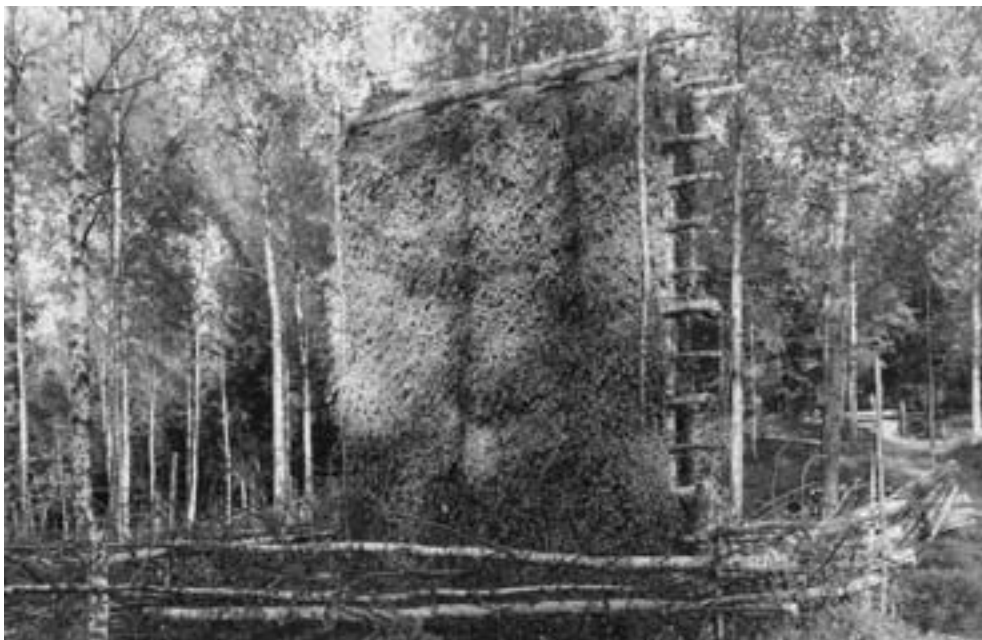
Den statliga natur- och kulturmiljövården hade ofta en defensiv inställning till landskapsomvandlingarna under efterkrigstiden. Det gällde framför allt att mildra övergången från det gamla bondesamhällets landskap till det moderna industrilandskapet. Inventeringar syftade till att hitta värdefulla fornlämningar och naturmiljöer som skulle kunna skyddas från ingrepp i form av stora projekt som vattenkraft, vägbyggen eller täkter, eller mer vardagliga förändringar som hyggesbruk och mekaniserat jordbruk.

Trots försöken att samla natur- och kulturmiljövården under samma tak bestämde sig staten för att låta de båda sektorerna utvecklas separat. Liksom tidigare var det den ideella miljörelsen som stod för en mer samlad syn på landskapet. Tidigt gav Samfundet ut Lorentz Bohlins monografier med en helhetssyn på landskapet, och 1954 följde, under kungligt beskydd, den stora antologin "Svensk bygd och natur", som i samma breda anda betonar landskapets helhet med natur, kultur, friluftsliv, näringsliv etc.

Samfundet för hembygdsvård gav 1966 genom ordföranden John Nihlén (1901-1983) ut boken Landskapsvård, som i hög grad var en motreaktion mot passivt bevarande. Nihlén protesterade mot att statliga utredare och andra gärna låter ordet landskapsvård betyda landskapsplanering eller vara detsamma som att städa eller laga sår, och att göra en och annan ansiktslyftning för att höja den landskapliga skönheten. Men, som Nihlén

För naturvärden har skogen vanligen framstått som ett relativt intakt naturlandskap i den mån träden är stora och hyggen inte nyligen gått fram. Samtidigt har kulturmiljövården betraktat skogen som ett kulturlandskap som i alla tider utnyttjats för många aktiviteter, inte minst skogsbete. Skogsbruket har lämnat en skogsridå som skydd kring den gamla fäbodens bebyggelse, men det tidigare omgivande skogsbetet är markberett. Bildhöst-vallen, Jämtlands län. Foto Jan Norrman 1996, Kulturmiljöbild, RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Under andra hälften av 1900-talet har skogsbruk varit liktydigt med hyggen och skogsproduktion på bekostnad av natur- och kulturmiljön. Men långt in på seklet fanns även ett ålderdomligt agrart skogsutnyttjande som tvärtom skapade naturvärden, som i detta exempel. Björklövskärvarna är uppsatta till torkning på en höghässja, sex meter hög och tre meter bred. Barrskog motarbetades konsekvent av de forntida bönderna, ofta med hårdhänta metoder som bränning. Vi har idag ingen kunskap om i vilken utsträckning dagens lövskog är ett "biologiskt kulturarv", format av människan. Tiveden, Askersunds landsförsamling, Närke. Foto Märten Sjöbeck 1931, Kulturmiljöbild, RAÄ. Bildtext Leif Gren.

kursiverar: *"Ingenting kan vara felaktigare än denna definition. Landskapsvårdens främsta uppgift är inte att 'städa' utan att skapa, inte att 'läka sår' utan att förhindra att sår uppstår. Lappa och laga är endast detaljer i landskapsvården, som har en annan och vidare syftning: att forma morgondagens miljö, att forma de olika, av den moderna tekniken betingade landskapen: industrilandskapet, stadslandskapet, väglandskapet, fritidslandskapet osv. och att göra detta på ett sådant sätt, att man skapar nya värden utan att ekonomisk exploatering hindras"* (Nihlén 1966, sid. 23).

I en lång rad exempel visar Nihlén hur olika experter inom samhällsplanering, biologer, geologer, geografer m.fl. kan arbeta praktiskt tillsammans för en aktiv landskapsvård. Han betonar att landskapsgestaltning också innebär konstnärligt skapande. Nihlén ville tvärtemot tidsandan inte bara bromsa skadeverkningar utan skapa miljövänliga samhällsprocesser som skulle få maximalt genomslag.

Sverker Jansson – natur och kultur i planprocessen

Även om John Nihlén och hembygdsrörelsen ville förena natur- och kulturmiljövården till samarbete med exploaterande krafter så var detta ett önsketänkande som inte fick något större gensvar på det statliga området. Myndigheter för natur och kultur hölls isär och ingen av dem fick heller något större inflytande på utvecklingen av areella näringar, infrastruktur eller tätorter.

Efterkrigstidens omfattande exploatering av landskapet krävde dock en allt effektivare planering. Samhället behövde underlag från olika håll och från 1960-talet efterfrågades även underlag från kulturminnesvårdens arbetsområde. Kunskap om landskapets kulturhistoriska innehåll fanns hos Riksantikvarieämbetet och museerna. Kulturminnesvården insåg att man behövde bli en integrerad del av planeringsprocesserna. I 1960 års naturvårdsutredning hade det också framhållits som en brist att Riksantikvarieämbetet inte hade någon direkt ingång i länsstyrelsen. På samma sätt som med naturvården blev lösningen att inrätta en funktion med tillhörande tjänst vid länsstyrelsen. Genom den så kallade länsantikvariereformen 1976 fick kulturmiljövården inflytande genom att hela arbetsprocessen organiserades inom den statliga myndighetsvärlden. Centrala beslutsfunktioner decentraliserades, och det var meningen att statens olika sektorsintressen skulle samordnas på länsstyrelsen.

För Sverker Jansson (1908-2005), som var överantikvarie vid Riksantikvarieämbetet, framstod natur- och kulturminnesvård som oskiljbara företeelser. Han skriver därför förhoppningsfullt 1974 om att natur och kultur framöver skall kunna samarbeta i planprocesserna, då även kulturmiljövården decentraliseras till länsstyrelsen (där naturvården fanns sedan 1967). Samma ambition fanns hos naturvårdens representanter, man skulle samverka för att nå bestående resultat.

I praktiken blev det dock inte mycket av samarbetet. Kulturmiljövården fortsatte med fornlämningar och byggnader och visade inget större intresse för naturvård eller ens landskap i vid mening. Naturvården satsade på sina kärnfrågor, som att motverka miljögifter och att inrätta naturreservat. Samtidigt som länsantikvarierna kom till länsstyrelsen så mångdubblas arealen naturreservat utan nämnvärd samverkan mellan sektorerna.

SVERKER JANSON

12. Kulturvård och miljövard

12.1. Kulturlandskapets framväxt

Kultur och natur är två ord som ofta används som ett motsatspar. I själva verket går de i stadigt sällskap och är oskiljbara. Allt sedan de första människorna kom till vårt land för tiotusen år sedan, har de undan för undan förvandlat natur till kultur. De utbildade forntidslandskapet, som under tidernas lopp har förvandlats till våra dagars kulturlandskap med dess skiftande utseende och innehåll.

I dag är detta landskap lika mångskiftande som samhällets utformning. Vi har åkerbrukslandskapet, stadslandskapet, industrilandskapet och fritidslandskapet för att nämna några exempel. Detta landskap omfattar och präglas av våra kulturminnen. Förändrad brukning, förändrad odling, dvs. förändrade kulturformer omformar och nygestaltar ständigt kulturlandskapet och skapar nya kulturminnen.

Kulturvård, som innebär bevarande och förnyelse av våra kulturminnen, hör därför samman med naturvard. Här krävs en ständig samordning och anpassning.

12.2. Äldre kulturvård

I vårt land har kulturvården äldre anor än naturvården. Redan på 1600-talet har man kommit till den uppfattningen, att skydd och vård av våra kulturminnen är ett allmänt intresse, och att bevarande inte skall vara beroende av den enskildes avgörande. Det är intressant att iaktta, att denna tanke omfattar både fornminnen och byggnader av olika slag.

År 1666 års *Kungl. Placat om Gamble Monumenter och Antiquiteter* säger, att dessa är Konungens, dvs. statens egendom, som den enskilde markägaren inte fritt förfogar över.

Kyrkolagen från 1686 stadgar på samma sätt, att församlingarna inte fritt förfogar över kyrkor och deras inventarier.

Under 1600-talet utfärdar staten förordningar till skydd för statens värdefulla byggnader. Men även vissa värdefulla byggnader i enskild ägo kan sägas omfattas av ett skydd, som fideikommissinstitutionen innebar. Innehavarens handlingsfrihet begränsas, när det gäller egendom och hus. Det stora bildverket *Suecia Antiqua*, som börjar utkomma under senare delen av 1600-talet, visar vilken betydelse man fäste vid de stora profana byggnadsverken. Här finns inte mindre än 353 planscher.

Dessa tidiga lagar och förordningar omfattar alltså fornminnen, kyrkor, statliga byggnader och en stor del av de märkligaste och största enskilda byggnadsverken. I stort sett har de bestämmelser, som då utfärdades allt sedan dess gjort sig gällande i större eller mindre utsträckning. Vi äger också ett stort antal fornminnen, kyrkor, statliga byggnadsverk och andra profana byggnader från gångna tider bevarade till våra dagar. De kan sägas utgöra väsentliga element i våra dagars miljö.

12.3. Vår egen tids lagstiftning

Innebörden i vår kulturvårdslagstiftning kan sägas vara, att allmänna intressen ställs gentemot enskilda intressen. Bevarandet innebär en inskränkning i den enskildes förfoganderätt. Det är detta innehåll som är grundläggande för kulturvården liksom för naturvården.

Av kulturvården krävs därför, att en avvägning sker mellan allmänna och enskilda intressen. Lagarna innehåller också bestämmelser härom. Samhället skall inte tillåta, att den enskilde får fritt förfoga över våra kulturminnen, dvs. produkterna av gångna tiders arbete och samhällsbyggande. Lagstiftningen och förordningarna innehåller å andra sidan bestämmelser, som innebär, att de inte får användas så, att de förhindrar samhällsutvecklingen.

Dessa bestämmelser finner man framför allt i *Lag den 12 juni 1942 om fornminnen*; vidare i *Kungl. Maj:ts kungörelse den 26 november 1920 rörande det offentliga byggnadsväsendet* (offentliga byggnader och kyrkor) samt *Lag den 9 december 1960 om byggnadsminnen* (byggnader i enskild ägo). Till dessa lagar kommer anslutande bestämmelser i författningar som byggnadslagstiftningen, naturvårdslagen m.m.

Riksantikvarieämbetet är vidare den statliga myndighet, som hand-

Fig. 1. Ystad är en av de städer som mest har vinnlagt sig om att bevara den äldre stadsmiljön.

har kulturvårdsärenden. I regionala sammanhang fungerar landsantikvarierna som länsrepresentanter. Som regel är de också chefer för läns museer.

Se vidare Miljövårdens juridik, ekonomi och administration i handboksserien Praktisk miljökunskap.

12.4. Våra dagars kulturvård

Genom lagstiftningen blir kulturvården, fornvård, byggnadsvård och miljövård en samhällspolitisk fråga, som endast kan lösas i samhällsbildningen. Kulturvård i denna mening är då också något annat än antikvarisk verksamhet, som utgör ett specialområde inom kulturvården med huvudvikt lagd vid utforskande och rekonstruktion av de enskilda kulturminnena.

En kulturvård av detta slag måste först och främst anslutas och anpassas till den pågående samhällsutvecklingen. Detta innebär, att

kulturvårdens mål ständigt måste förskjutas för att uppnå samhälls-
anpassning. Samhällets ständiga förändring, ekonomiskt, politiskt,
socialt och kulturellt, ställer ständigt nya krav på kulturvården.

Samhällets mogna frukter heter kulturminnen. Därför är motsätt-
ningen mellan gammalt och nytt i själva verket skenbar, då dagens
samhällsprodukter i morgon är kulturminnen och karaktärsbildande
element i kulturlandskapet. Kulturvård är därför en hushållning med
våra kulturresurser, och miljövärd blir ett betydande inslag i kul-
turvårdsarbetet.

Man talar ofta om, hur nödvändigt det är att förhindra rovdrift
av våra naturresurser. Mera sällan talar man om våra kulturresurser.
Men i bägge fall gäller givetvis samma regler. Vi måste motsätta oss
rovdrift av dem, och därför bevara dem, vårda dem och bruka dem,
så att de lämnar en avkastning. Först då blir kulturvård och natur-
vård positiva inslag i samhällsbildningen och samhällsdebatten.

För att skapa en nödvändig balans mellan bevarande och nybild-
ning krävs emellertid, att man inte markerar skiljelinjen mellan
gammalt och nytt. Att bevara är att upprätthålla kontinuiteten.
Fornlämningar och bebyggelse skall därför ses och bevaras i en mil-
jö, även när denna ställs under förvandling. Det allmänna kultur-
landskapet, som våra dagars näringar och verksamhet har skapat, är
inte sämre än det vi har lämnat; det är endast annorlunda.

Därför måste man också vid exploateringar av olika slag, som be-
rör till exempel fornlämningar, göra en avvägning mellan fornläm-
ningarnas värde och samhällsnyttan. Detta betyder, att riksantikva-
rieämbetet ofta lämnar tillstånd till att ta bort fornlämningar sedan
de vetenskapligt undersökts.

I gengäld kräver man, att de värdefullaste fornlämningarna skall
bevaras och dessutom inte berövas sin miljö. Kraven på denna kan
många gånger vara så stora, att endast köp av mark kan ge det
önskade skyddet. Detta gäller Gamla Uppsala, Björkö i Mälaren
och de stora fornlämningsområdena på Öland, för att nämna några
exempel. Miljön är naturligtvis lika avgörande för ett riktigt beva-
rande, när det gäller kyrkor och värdefull bebyggelse. Man kan inte
uppnå en tillfredsställande stadsmiljö i Gamla stan i Stockholm ge-
nom att bevara ett begränsat antal särskilt märkliga byggnader. Be-
varandet måste omfatta hela stadsdelen.

För att nå sådana mål arbetar kulturvården i dag i nära samband
med planväsendet. I detta arbete är det framför allt viktigt, att sam-
arbetet kommer till stånd på ett så tidigt stadium, att det ännu finns
olika alternativ. Det är därför inte minst betydelsefullt att detta sker i

Fig. 2. Endast bronsåldershögar och gården är ouppodlad mark vid Steglarp i Fugle, Skåne.

den översiktliga planeringen som regionplanearbetet och fysisk riksplanering.

12.5. Kulturvård och miljövård

I dagens kulturvård är miljövården framträdande på samma sätt som inom naturvården. Miljöns stora betydelse diskuteras nu överallt i världen, och miljövård är en betydande internationell rörelse. Härtill har framför allt två orsaker medverkat. Det standard-samhälle, som vi lever i, har genom sina rationaliseringar inte enbart medfört bättre ekonomi utan även uppenbara missförhållanden. Tätsamhället, industrialiseringen, samfärdsförhållanden etc. lämnar i dag mycket mindre marginaler åt den enskilde. Uppmärksamheten riktas då på de miljöbildande elementen, där kulturminnen av olika slag hör till de främsta. Detta gäller hela skalan av kulturminnen från fornminnen, äldre bebyggelse till det äldre kulturlandskapet.

Den andra orsaken till intresset för miljövård finner vi i de två sista världskriegen. Då utplånades eller förstördes omistliga monument, äldre bebyggelse och landskapsavsnitt i en väldig utsträckning. Under sista världskriget uttraderades till exempel i Warszawa hela den Gamla staden. Den har man nu med oerhörd noggrannhet och

för mycket stora kostnader kopierat och på nytt byggt upp. Detta kulturminne kunde nationen inte vara utan.

Men samma förhållanden gäller också en mer vanlig bebyggelse, hela miljöer, som helt förintades. Detta har ute i Europa riktat uppmärksamheten på äldre boendemiljöer. Europarådet har också under en följd av år tagit upp miljöproblemen till debatt. Det görs nu stora ansträngningar för att skapa möjligheter att genom olika ingripanden förhindra, att snäva ekonomiska rationaliseringssträvanden skall utplåna det äldre stadslandskapet. I det krigshärjade Europa har man pekat på att vi i Skandinavien har stora miljövärden bevarade. Det gäller därför, att dessa inte nu förslösas genom en ohämmad nybildning.

12.6. Kulturpolitiken

En kulturvård med stark anknytning till samhällsbildning och samhällsutveckling blir följdriktigt också starkt tidsbetonad, då dagens förhållanden kommer att utgöra bakgrunden till de värderingar, som måste göras. Samma förhållande gäller den gestaltning och funktion, som vi vill ge våra kulturminnen och kulturlandskapet.

Kommunerna och den kommunala självbestämmanderätten är här av allra största vikt. Sedan 1959 har kommunerna planmonopol, dvs. de har primäransvaret för hur bygden utformas. Denna betydelsefulla decentralisering har skett för att de lokala förhållandena i större utsträckning skall beaktas. När det gäller miljövärd, är detta av största betydelse. Våra kulturminnen – fornminnen, byggnadsminnen, stadskärnorna, kulturlandskapet, utgör ofrånkomliga delar av den regionala miljön.

Här finns alltså ett gemensamt intresse och ett gemensamt ansvar för stat och kommun, som kräver ett nära samarbete. Landsantikvarierna med länsmuseerna spelar därvid en stor roll. Genom deras kontakter med kommunerna och deras planering fångas de flesta kulturvårdsärendena upp och bereds. Riksantikvarieämbetet har i dag beslutanderätten i frågor, som berör kulturvårdslagstiftningen. Ett överflyttande av denna i stor utsträckning till regionerna är emellertid under förberedelse genom en pågående utredning, som omfattar både kulturvården och museiväsendet i landet. I de större städerna finns vidare stadsmuseer, som i praktiken arbetar på samma sätt som länsmuseerna. Organisationen skiljer sig därför i dag från naturvårdens genom att riksantikvarieämbetet i princip är den be-

slutande instansen och genom att landsantikvarien inte tillhör länsstyrelsen utan läns museet.

Vid sidan av dessa instanser förekommer det sedan gammalt en betydande ideell verksamhet inom kulturvården, uppbyggen av fornminnes- och hembygdsföreningar; det är här fråga om både regionala och lokala föreningar, som numera arbetar med stöd från landsting och kommuner. Den enskilda människan får här en möjlighet till aktivt deltagande. Det är intressant att se, hur denna frivilliga rörelse, som för tjugo, trettio år sedan förde en mer eller mindre tynande tillvaro, nu åter växer sig stark med nya tillskott som exempelvis byalagen.

Kulturvården spänner över ett stort område. På en rad väsentliga punkter berör kulturvård och naturvård varandra eller sammanfaller. Här krävs en samverkan och en växelverkan om bestående resultat skall uppnås.

Framför allt gäller för bägge verksamheterna, att tyngdpunkten inte ensidigt förläggs till enstaka objekt. Kulturvård och naturvård måste hela tiden ses i samband med samhällsutvecklingen, med de nya produkter, som denna skapar och med den miljö vi lever i.

LITTERATUR

Ad Patriam Illustrandam (Fornforskning och kulturminnesvård), Uppsala 1946. Sverker Janson, Carl-Axel Moberg red., *Med arkeologen Sverige runt*. När var hur; 1965 (Fornminnesvård av Sverker Janson).

Erik Hofrén, Harald Hvarfner, Sten Rentzhog, Sune Zachrisson, *70-talets museum*. Stockholm 1970.

Serier

Kungl. Vitterhetsakademiens Årsbok, 1926–71. Riksantikvarieämbetets verksamhet (fornvård – byggnadsvård).

Länsföreningarnas årsböcker (= läns museernas årsböcker).

Kulturminneslagen fick en genomgripande revidering under efterkrigstiden, år 1988. Men kapitelindelning och avgränsning är i allt väsentligt densamma som vid tillkomsten år 1666. Denna lag förbigår även i den senaste versionen problematiken kring landskapet och naturvården, och säger bara kort i andra kapitlet att "Fasta fornlämningar är också naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kult".

Under 1960-1970-talen blev kulturmiljövården upptagen med att dokumentera fornlämningar i samband med tätorternas expansion. Blickarna fick riktas rakt ner i backen och frånsett vissa större ingrepp blev det sällan tid över till att följa förändringar i landskapsbilden. Fototorn vid arkeologisk undersökning i Botkyrka söder om Stockholm, Södermanland. Foto G. Rydström 1977, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Mycket av 1900-talets tunga industriproduktionen och olika slags miljöförstöring uppfattades som naturvårdens motpol. När Naturvårdsverket bildades 1967 fanns det oändliga utsläppsproblem att ta itu med och, precis som för kulturmiljövården, var det svårt att hinna följa förändringar i landskapsbilden. Foto Pål-Nils Nilsson troligen i mitten av 1980-talet. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Författarkommentarer och bilder

Petra Andersson: Natur och kultur – aldrig mötas de två?

Vad är det att bevara natur? Ska naturen bevaras från människor, eller ska den bevaras för människor? Eller är syftet kanske någon hybrid mellan dessa två? Och hur ska i så fall dessa motstridiga syften kunna förenas?

Idén att naturen ska bevaras från människor, tar sig uttryck i en föreställning om det naturliga som det orörda. Nordenskiöld skriver att ett område bör förklaras för Rikspark, där skog och mark och sjö skulle få stå alldeles orörda, där träd ej finge fällas..⁷

Och Sernander skriver:

”Dess växt- och djurvärld skall för all framtid få utveckla sig utan ingrepp från människans sida”..⁸

Den orörda naturen är alltså orörd av människor. Det verkar leda till den något märkliga konsekvensen att bränder, torka, nederbörd och stormar, som ju kan påverka naturen minst lika mycket som människor, alla anses lämna naturen orörd. Ses företeelser som dessa som en del av naturen, och deras påverkan kommer därför inte utifrån på det sätt som mänsklig påverkan gör, på dess alldeles särskilda vis? En skog som gallras av människor är inte orörd, men en stormfälld skog är det.

Att man har begått misstag då det gäller att i konkreta fall avgöra hur en viss landskapstyp har utvecklats är inte att förvånas över. Vet man inte att det är betesdjuren som formgivit landskapet, är det begripligt att man vill förhindra bete på de marker som ska bevaras orörda. Det är intressant att betet räknas som beröring av människor. Det visar tydligt hur tamdjuren ses som ett slags artefakter, som delar av kulturen snarare än delar av naturen, medan vilda gräsätare inte anses beröra naturen så som tama betesdjur gör.

Samtidigt som det sägs att naturen är orörd av människor, visar behovet av människor och människors djur för att bevara till exempel ängar, tydligt att gränserna mellan natur och kultur flyter ihop. Naturminnesmärken och kulturminnesmärken låter sig förväxlas och kan vara delar av samma sak. Så är till exempel

”... rena naturföremål nämligen [...] alla sådana, som äro kärnan i en gammal sed eller vid hvilka äro knutna urgamla sägner...”⁹

värda bevarande som naturminnen, som kulturminnen – båda delarna, kanske?

Resonemanget leder till att - begreppet natur är utomordentligt vidsträckt.¹⁰

⁷ Nordenskiöld 1880

⁸ Sernander 1912

⁹ Ambrosiani

¹⁰ Naturvårdsutredningen 1960.

och senare i samma text:

”Det är vidare att märka, att det mesta som i vårt land betecknas som »ursprunglig natur» i själva verket djupt påverkats av mänsklig aktivitet och bibehålles i sitt nuvarande skick endast om denna aktivitet fortsättningsvis uppehålls. Om man alltså önskar bibehålla ett stycke natur i ett visst tillstånd, är praktiskt taget alltid en viss aktiv insats nödvändig”.¹¹

Att skydda ett landskap som tagits för naturligt genom att helt överlåta skötseln åt (den icke-mänskliga) naturen är en strategi som har misslyckats vid upprepade tillfällen. Vad som måste göras tycks vara att antingen vidga idén om kulturbevarande till att omfatta också landskap, och att utvidga idén om naturskydd till att även omfatta sådant som påverkats av människor. Det här tyder på att idén om orördhet behöver revideras. Kanske är inte det mest intressanta sättet att skilja saker åt att försöka avgöra om de rörs av människor eller inte. Varför skulle just den skillnaden avgöra hur vi ska värdera det vi har omkring oss, om det är värt att bevara och i så fall hur?

Naturvårdsutredningen säger:

”För att markera denna ståndpunkt har utredningen ansett sig böra använda beteckningen naturvård i stället för naturskydd för samhällets olika åtgärder för att upprätthålla vissa karakteristiska egenskaper hos naturen”.¹²

För att ge mening åt resonemanget måste vi acceptera att användningen av begreppet natur har förändrats i det senaste citatet. Naturen kan inte längre vara synonymt med det av människor orörda. Istället måste naturen vara något (delvis) annat, och vi får egentligen inte reda på vad. Att acceptera att naturliga landskap inte förutsätter orördhet av människor, verkar innebära att skillnaden mellan naturvård och kulturvård blir omöjlig att upprätthålla. Huruvida detta öppnar nya möjligheter eller mest leder till fler problem, kan man fundera över.

”Begreppet natur har dessvärre övergått till ett slagord, som kan betyda nästan vad som helst. Det är mycket oklart, om man med natur avser verkligt ursprungliga vegetationstillstånd eller odlingsbetingade växtsamhällen”.¹³

Det verkar bli praktiskt omöjligt att upprätthålla åtskillnaden mellan det av människor rörda och orörda som fundamental. Det antyds också av de inbördes motstridiga syftena med bevarande. Å ena sidan bevaras naturen mot människor, å andra sidan för människor.

¹¹ Naturvårdsutredningen 1960.

¹² Naturvårdsutredningen 1960.

¹³ Sjöbeck 1927

Detta blir tydligt 1960:

”Värden av dylika objekt innebär ofta att eljest gängse utnyttjande av marken av ägaren eller allmänheten måste begränsas eller förhindras. Man brukar tillspetsat säga att objekten skyddas mot människan. [...] Förvaltningen av dylika områden går ofta ut på att i ökad utsträckning göra dem tillgängliga för en besökande allmänhet. De skyddas för människan”.¹⁴

En möjlighet är förstås att viss natur ska skyddas mot människor, för att människor i framtiden ska ha tillgång till något som är just orört. Som ett slags resursbevarande för framtiden. Exakt vad människor framöver ska ha den bevarade naturen till, behöver faktiskt inte göras explicit på förhand.

En annan föreställning om relationen mellan natur och kultur handlar om att kulturen är byggd på naturen, att kulturen är en förädling av naturen. Det resonemanget gör idén att naturen ska skyddas från människor överflödigt eller obegripligt. Varför skydda något från att förädlas?

Ett svarsförslag finner vi i Naturvårdsutredningen:

”Stadgandet bör först och främst tolkas som ett erkännande av det välkända faktum att naturen och naturtillgångarna utgör grundvalen för mänsklig civilisation och att samhället därför måste slå vakt om dessa värden.”¹⁵

Förslaget har den svagheten att det tycks implicera både att kulturen bygger på naturen, och att naturen är nödvändig för kulturens fortsatta existens. Det är dock oklart hur, även om resonemanget inte är främmande i dagens miljödiskussion.

När det gäller den förädlade naturen, är byggnaderna ett gott exempel. De kan vara värda att bevara,

”... särskilt byggnadsminnena, som ju, när det gäller landskapsbilderna spela en så framträdande roll...”¹⁶

Termen landskap är alltså inte reserverad för det orörda naturlandskapet, eller ens för naturlandskapet tillsammans med det odlade och betade landskapet, utan även byggnaderna ingår eller kan ingå i landskapet. Kanske kan också en stad vara ett landskap, ett stadslandskap?

De gamla texterna präglas av en intressant och alltjämt aktuell konflikt. Konflikten kan sammanfattas i frågan: vilken roll ska människan spela i landskapet? Bör människan hålla sig undan från (det återstående) naturlandskapet och lämna det åt sin egen fria växt? Eller

¹⁴ Naturvårdsutredningen 1960.

¹⁵ Naturvårdsutredningen 1960.

¹⁶ Ambrosiani

Överklassen fyllde ofta hemmen med kuriosa från när och fjärran, och man hade råd att betrakta naturen ur en estetisk synvinkel. En tidig naturvårdsinsats gjordes av läkarhustrun Calla Curman i början av 1900-talet när hon köpte in Stångehuvud och räddade det vackra området från att bli stenbrott. Calla Curman till vänster med sonen och blivande riksantikvarien Sigurd i knät. Lysekil, Bohuslän. Foto Carl Curman odaterat, 1800-talet, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

bör hon lägga sig i, släppa sina djur på bete, tillföra önskade arter och avlägsna oönskade? Och hur ska vi se på byggnaderna – tillhör de landskapet, eller bryter de av från det? Eller med andra ord: kan människor använda sig av de ytor som ska bevaras, eller förutsätter idén om bevarande att landskapet är fullständigt fredat? Och om svaret på den frågan är ja, varför är det just människor som landskapet ska fredas från?

Petra Andersson, Miljöfilosof, filosofiska institutionen, Göteborgs universitet.

Några ekologiska hänsyn till växter och djur var inte aktuella när Stångehuvud vid Lysekil köptes in för privata pengar och gjordes till naturreservat. I tidens anda var det skönhetsvärdena som var huvudsaken. Stångehuvud, Bohuslän. Foto av Carl Curman, make till Calla, odaterat, 1800-talet, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Lena Bergils: En strid om ord

Eller strid om rätt och makt att tolka innehåll och värde? Grunden för den ständigt återkommande oförmågan till samsyn mellan natur- och kulturmiljövårdare är kunskap. Eller rättare sagt okunskap. Också om det egna området. I grunden är nog skälet att båda sektorerna förbisett och förbiser att människan är en ekologisk faktor. Men det finns andra skäl till splittringen mellan kulturmiljövårdare och naturvårdare:

Historia och bakgrund. Kulturmiljövårdens historia går flera hundra år tillbaka i tiden. Uppdraget i 1666 års lag var att slå vakt om det unika, det särskilda, det som kunde visa på landets storslagna förflutna. Detta gav en inriktning mot fornlämningar, herresäten, borgar och kyrkor, synliga fasta, permanenta objekt. Denna koncentration på vissa företeelser fortsatte och befästes genom århundraden, trots att fornminneslagen från 1942 öppnade för många flera slags kulturminnen och trots att omvärlden – även den fysiska miljön runt objekten – förändrades i allt snabbare takt. Visserligen ledde detta till att fornminnes- och hembygdsföreningar bildades för att rädda föremål, byggnader och viss kunskap av det försvinnande för framtiden. Men landskapet låg där det låg, det lät sig inte insamlas till en viss plats eller låsas till ett visst skede. Och det var här, i landskapet, de verkligt stora förändringarna skedde, vilket i sin tur ledde till naturvårdens födelse. Detta sker alltså nästan tvåhundra femtio år efter första lagen om fornlämningar och värdefulla monument. Det man såg var att det traditionella landskapet ändrades och försvann. Det gällde att kunna bevara delar av detta. Man valde platser som var särskilt värdefulla och för att skydda dem mot förändring, skulle de lämnas ifred.

Och här någonstans finns kanske själva grunden till oförståelsen mellan dagens kulturmiljövårdare och naturvårdare. För antikvarierna gällde skydd av vissa kategorier – ett förhistoriskt gravfält var skyddat oavsett om det låg i Medelpad eller Bohuslän. Det gällde bara att dokumentera att de fanns. Naturvårdarna fick i stället välja ut platser med särskilda värden, motivera varför de skulle undantas från pågående bruk och sedan lägga någon form av skydd över området.

Men ingen av sektorerna såg till helheten. Antikvarierna insåg inte vilken betydelse miljön hade för fornlämningarna och vilken viktig information den innehöll om äldre tiders liv. Naturvårdarna insåg inte hävdens betydelse för de värden de ville bevara, att det var hävden som skapat dessa.

Ökat avstånd till vetenskap. När man tidigare gång på gång insett att natur och kultur hör ihop, som bitar i samma pussel, berodde det på att även forskare och myndigheters handläggare hade sina rötter i bondesamhället. De bar på kunskaper och insikter om sambandet mellan bruk och miljö och därmed en bättre förmåga att se sammanhang. Många hade så nära kontakt med jordbruket att det var fråga om vetenskap, inte vetenskap, trots att – eller kanske just för att – de levde i en period av stor förändring av lantbruket. Allt färre av dagens tjänstemän och forskare har lantbrukarbakgrund. Den vardagliga kontakten har försvunnit

under resans gång. Den klyftan vidgas och för varje dag dör kunskande och erfarenhet bort. Samma misstag upprepas gång på gång. När vetenskapen försvunnit om den hävd som skapade de värden som naturvårdare eller antikvarier vill bevara försvinner också förståelsen för sammanhangen. Det blir mera av en gissningslek. Och kulturmiljövårdaren och naturvårdaren gissar olika. Man har tagit till sig olika delar av den kunskapskatt som en gång fanns – och stängt öronen för resten.

Olika utbildningsvägar. Klyftan mellan de båda sektorerna har genom åren fördjupats också genom de allt mer specialiserade högre utbildningar från vilka sektorerna rekryterar sin personal. Grundexamen i de aktuella ämnena ger normalt inte den allmänna kunskap som behövs, fast undantag finns. Generalister har ingen hög status, det är specialister som räknas, vilket är olyckligt i sammanhanget. Det finns också en klyfta mellan akademiker och praktiker. De förra har ofta svårt att lyssna till de senare och de senare tycker inte att det lönar sig att försöka göra sig hörda.

Bristande drivkraft hos centrala verk. Under 1970-talet hände mycket som förde samman personal från de båda sektorerna på alla nivåer med ökad förståelse som resultat. Processen kulminerade i det så kallade och av allt att döma helt bortglömda "herdabrev", som verkscheferna för Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet (Paulsson och Påhlsson) utfärdade i början av 1980-talet. Dokumentet klargjorde samhörigheten och samverkansmöjligheterna mellan sektorerna. Under en stor del av 1980-talet utvecklades samarbetet ytterligare. Men under 1990-talet skedde en dramatisk tillbakagång. Riksantikvarieämbetet markerade att man ville profilera sig, inte samverka, av rädsla för att bli uppslukad av naturvården. Naturvårdsverkets utbildning av handläggare inom den gröna sektorn saknade till en början inriktning mot hävdens betydelse. Därtill kom andra krafter att bli mera dominanta, bland annat satsningen på "fri utveckling", som helt bortser från att inget område, ingen skog, i landet är opåverkad av människor.

På båda verken fick samverkan allt mindre betydelse och blev marginaliserad. Ett praktexempel på stuprörstänkandet är tillkomsten av skyddsinstitutet kulturresevat. Redan herdabrevet visar att naturvårdslagens § 7 kan användas effektivt av kulturmiljövården. Om man senare gjorde en annan bedömning, hade det enda rimliga varit att omarbota naturreservatsskyddet och skapa ett skyddsinstitut för bevaranderesevat. I stället drev man in ytterligare en kil mellan sektorerna. Mycket av samverkan och ömsesidig förståelse levde kvar på regional och lokal nivå. Men den behöver den legitimitet, som bara de centrala verken och verkscheferna kan ge. Även utbildningen är beroende av ställningstaganden på den nivån.

EU-inträde och fördjupad klyfta. Den negativa utvecklingen förstärktes av EU-inträdet 1995 och den totala omsvängning av svensk jordbrukspolitik som detta medförde. Helt i linje med profileringsmodellen drev Riksantikvarieämbetet linjen att kulturmiljövården skulle svara för bebyggelse och åker, medan naturvården skulle stå för fodermarker

(ängs- och hagmarker) och då mest på inägomark. Utmarken med dess enorma betydelse för det agrara samhället tappades bort nästan helt.

Därtill har den fragmentisering av synen på landskapet som EU:s regelverk lett till också bidragit till att skapa en ny klyfta, denna gång mellan handläggare av värdefulla kulturlandskap och de människor som brukar landskapet. Tidigare innebar köp av landskapsvårdstjänster med nödvändighet en dialog mellan brukare och myndighet, vilket ledde till att båda parter lärde sig av varandra – till gagn för helheten.

EU-bidragen – alltså bidrag, inte köp av tjänster som tidigare – innebär att handläggare anser sig ha tolkningsföreträde. Genom att inte lyssna och vid behov verifiera brukares uppgifter om förhållanden som skapat de värden till vilka bidrag utgår, försvinner dels uppbyggnad av lokal, konkret kunskap om ett områdes värden, dels skapas motsättning- ar mellan brukare och myndigheter. Båda sakerna är till stort men för autenticitet och hävd som gynnar denna. Olyckligt är också att detta synsätt eller attityd numera spillt över till annan myndighetsutövning. Bristen på dialog i fält förstärker bristen på samverkan, både mellan kulturmiljövård och naturvård och mellan beslutande och utförare.

Vidare innebär direktiven för Natura 2000, nätverket av EU:s mest skyddsvärda naturområden, ett förhållningssätt som Sverige hade för 75–100 år sedan med samma oförståelse för hävdens betydelse. Det ger också ett alibi för att slippa sätta sig in i verkligheten bakom de värden man vill bevara. Vi kan snart vara tillbaka på ruta ett.

Vad kan göras för att förbättra situationen? För att få till stånd en förändring är viss gemensam basutbildning nödvändig, som gärna även omfattar andra discipliner, som landskapsarkitektur, kulturgeografi, miljöanalys, agronom- och skogsutbildning och landsbygdsutveckling. En sådan utbildning bör gälla alla som vill arbeta inom något av områdena, oavsett om man drömmer om att ägna sig åt medeltida kyrkokonst, rödlistade arter eller vattenkontroll. Dels för att förstå sammanhang och lära sig se att det finns stora områden där man saknar kunskap, dels för att kunna knyta kontakter med och skapa förståelse för andra kompetenser. Det gäller att kunna knyta ihop olika forskningsfält. Det skulle behövas en erfarenhets- och forskarbank med nätverkslistor för att den kunskap som finns skall kunna nå ut och komma till användning.

Det är också nödvändigt att utbildningen innehåller moment som klargör att inläst kursmaterial endast utgör en viss grund för fortsatt lärande i fält. För att detta i sin tur ska lyckas krävs förmåga att lyssna på andra och att sätta sig in i den traktens specifika förhållanden – samt vara beredd att ständigt ompröva den kunskap man tror sig ha. Det borde också vara möjligt att på ett helt annat sätt än i dag engagera lokalsamhället, där ändå så mycket händer för närvarande. Naturskyddsföreningar, hembygdsföreningar, byalag, STF-kretsar och studieförbund, har en möjlighet att nå många människor. Men då krävs också att deras satsning möts av motsvarande förståelse hos myndigheter. Skall en ny attityd få genomslagskraft, måste verkscheferna sätta makt bakom orden jämte en god vilja.

Lena Bergils, f.d. landsantikvarie i Stockholms län.

Hur forntida landskap sett ut och fungerat har varit en viktig fråga för arkeologer ända sen 1800-talet. Genom djurben, växtfossil och olika kvartärgeologiska prover har man kunnat få en fyllig bild av forntidens natur och livsvillkor. Undersökning av grottan Stora Förvar, Stora Karlsö. Foto av Hjalmar Stolpe 1892, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Nutida landskapsomvandlingar har sällan intresserat arkeologerna under 1900-talet. Till undantagen hörde riksantikvarien Sigurd Curman och överantikvarien Karl-Alfred Gustawsson. Här inspekterar Curman, i mitten, att man så bra som möjligt återställt landskapsbilden efter bygget av kraftverket Kilforsen i Västernorrland. Okänd fotograf, odaterat, omkring 1950, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Johan Bodegård: Landskapets myter – natur och kultur i förening eller konflikt

I skogen förenas djupa myter som styr vårt tänkande, våra preferenser och vår kultur. I en lång, rik och hednisk tradition föreställde sig människan skogen som nationens födelseplats och bofasthetens begynnelse.

Miljömedvetenhetens föregångare Henry David Thoreau såg vildmarken som garanten för världens fortbestånd. Vildmarken stod för Thoreau att finna i den amerikanska Västern. Denna tankens vildmark, som utgjorde motmedlet mot industrialismens giftutsläpp, förkroppsligades genom Kongressens beslut att 1864 inrätta Yosemite Nationalpark. Det är samtidigt en märklig paradox att området karakteriserades just som en park, till och med gavs begreppsnamnet National Park som officiell beteckning. Att dess förespråkare inte kände till att det parkliknande utseendet var en kulturprodukt, resultatet av ahwah-neechee-indianernas svedjebränning, förstärker paradoxen.

Så vadan denna märkliga paradox? Hur kan det komma sig att det som då upphöjdes till vildmark inte bara var en kulturprodukt utan också beskrevs som ett ordnat, vackert landskap, närmast att likna vid en park? Troligen står svaret att finna i de bibliska bilderna av Edens lustgård som en gudomlig skapelse, ordnad efter den gudomliga perfektionen, något människan knappast kunde ha skapat. I vart fall inte de "vildar" som bebodde området innan västvärldens kulturelit började intressera sig för deras hembygd. Vildmarken kunde således vara vacker, se välordnad ut, och framför allt inge ett storslaget intryck.

Även ordet landskap, som härrör från holländskans landschap och där betecknade en administrativ enhet, har allt sedan det gavs en ny betydelse fått beteckna något vackert eller storslaget. Ett landskap kräver bokstavligen fri sikt, utsikt, översikt. Att stå mitt i skogen ger ingen känsla av landskap. Det ultimata landskapet i konstens och den anglosaxiska traditionen är oftast böljande gröna kullar med stora träd spridda som stoder i bilden.

I miljöhistoriens början är landskapet reducerat till en naturprodukt. Även efter det att kunskapen om dess kulturella rötter slagit igenom, söker miljörelsen fortfarande efter naturlandskapet, det som fanns innan människa började omdana sin värld. Den arkadiska idyllen med grund i Edens lustgård sågs som en vacker lögn upprättad av den aristokratiska eliten i det forntida Aten vars syfte var att skylta över de ekologiska konsekvenserna av människans rovdraft på naturen, en rovdraft som redan grekiska filosofer rapporterade om. Att omdanandet pågått sedan de första kulturerna uppstod i Mesopotamien avskräcker inte. Även jag uppfylls av känslan av undran, respekt, inför det som kan vara ett av människan orört landskap. Så finns det då, det "orörda" landskapet? Och än viktigare, spelar det någon roll om det finns?

Att gå till botten med myten - Polsk-litauisk skogsromantik. Det kan sägas finnas en länk mellan den nordiska mytologins dyrkan av trädet Yggdrasil, världsträdet, den forntida hedniska skogslunden och senare ideologiers vurm för det ursprungliga, sanna, naturliga. Den germanska kulturens kamp mot det romerska kejsardömet, som en förlängning

av den grekiska kulturens gudomliga lustgårdar, har djupa rötter i Europa. Detta kom troligen att utöva inflytande på den europeiska naturvårdens inledning, som har sina rötter i nationalismens vurm för det starka, nordiska, det hedniska. En viktig bärare av denna mytbildning är den polsk-litauiska skogen Bialowieza. I detta skogslandskap har europeiska stormakter vandrat fram och tillbaka med arméer i syfte att behärska varandra, skogen har gradvis krympt av krigens effekter, kungars och kejsares lustjakter och den framväxande industrialismens behov av råvara. Men skogen har bestått, mycket av den mytiska kraft som den besitter i mångas medvetande.

Bialowieza är en del av det vidsträckta skogslandskap som en gång i tiden täckte stora landområden i det som idag är gränstrakterna mellan Polen, Litauen och Vitryssland. Här vandrade en gång den europeiska uroxen och visenten, bägge försvunna, den senare utrotad men återinplanterad av människa.

Skogsområdet förenades redan på 1300-talet då storfursten Jagiello av Litauen äktade den polska drottningen Jadwiga, och Polen och Litauen blev en union. Södra och västra Litauen kom därför att påverkas kulturellt av polska influenser. I slutet av 1700-talet ockuperades Polen och delades brutalt av Preussen, Ryssland och Österrike. Litauen blev ryskt och kom därför för de polsktalande skalderna att bli en sinnebild för det ockuperade fäderneslandet. Motståndet förkroppsligades av skogen Bialowieza. Senare odlades denna myt av den polske nationalpatrioten och poeten Adam Mickiewicz.

Men redan på 1500-talet började de första generationernas historieskrivare och krönikörer att bygga ut slättlandet Polen med färgstarka skildringar av den litauiska krigararistokratins skogsvärld. Visenten var en väsentlig del av denna polsklitauiska riddarkult. En bjässe som regerade i Bialowieza och som blev en talisman för överlevnad. Så länge visenten och skogen den levde i fanns kvar, så länge skulle fosterlandet bestå. Att den levde i små familjeflockar djupt inne i skogen, och inte i det öppna slättlandskapet som andra hovdjur, bidrog starkt till mytbildningen. Den polska adeln flyttade också bokstavligen in i skogsområdet genom att röja för att bygga påkostade barockpalats och parker i landskapet. Det var ett sätt att manifesteras sitt oberoende ridderskap. Man valde också sin egen kung. På så sätt blev man förmer än de narrar som befolkade hoven i Frankrike och England. Man ville framhålla sin egen syn på sig själv som en kultiverad version av de gamla litauiska krigarstammarna. Och när deras egen kung Johan Sobieski 1683 befriade Wien ur turkarnas belägring, var det en seger för det feodala rytteriets kult. Man hade räddat det kristna Europa från de hedniska horderna.

Senare när den krympande skogen blev föremål för industriellt intresse sattes den också under förvaltning av kungar och kejsare. Dessa förvaltare lade grunden till den moderna skogsförvaltningen i Europa, inriktad inte bara på att hugga skogen utan fast mer på att dokumentera, kartlägga och indela densamma. Den första systematiska inventeringen av skogsbestånden gjordes av Tyzenhaus som förvaltade skogen åt kung Stanislaus i slutet av 1700-talet. Han upprättade ett "vetenskapligt program" för avverkning och nyplantering samt muddring av igenslammade floder för att förbättra framkomligheten för flodpråmar som skulle frakta timmer till hamnar vid Östersjön. Så uppstod yrkeskåren

jägmästare. Det blev ett starkt socialt tryck på att framstå som en god förvaltare. Alla skogsägande adelsmän införde sitt eget system för skogsindelning och förvaltning. Jägmästare råkade i häftig dispyt om det förnuftiga i kraftig gallring, huruvida träd borde fällas innan de nått full mognad, tidsscheman för nyplantering och huruvida bränning för framställning av pottaska och träkol borde begränsas eller rentav förbjudas. Den första skogshögskolan inrättades 1820 i Warszawa och i den första specialtidningen för yrkesområdet *Sylwan* avrapporterades den skogliga verksamheten.

I september 1820 kom en ny förvaltare till Bialowieza, Julius von Brincken (av tysk härkomst men uppvuxen i Polen). Trots att han var en utbildad teknokrat satt att förvalta skogen till ekonomisk vinning, förstummades han av skogens skönhet. I sin självbiografi skrev han att skogen var som en avbild av forntidens Sarmatien: ett orört skogsparadis av ett slag som sedan länge gått förlorat även i de mest avlägsna delarna av Preussen och Sachsen. Skogsborna, med sina väderbitna nötbruna ansikten och vadmalsjackor, var uppenbarligen inga livegna personer som lydde under kung eller markägare. De kunde utan svårigheter livnära sig på det vilda, svamp, bär och jakt (det senare mot en blygsam årlig avgift till kronan). von Brinkens energiska arbete med att dokumentera och beskriva Bialowiezas mytiska ursprung var det som under den industrialiserade epokens framväxt räddade skogen från slutlig avverkning.

Uppror och mytbildning. I november 1830 försökte polackerna göra uppror mot den ryska överheten men upproret slogs ned och hundratals polacker avrättades i en brutal utrensning. Tusentals medlemmar av den litauiska och polska adeln berövades sina vackra egendomar och tvingades i exil till Sibirien. Överlevande partisaner tog sin tillflykt till skogarna. Adam Mickiewicz befann sig vid tiden för upproret i Rom. Där lärde han bland annat känna den berömde James Fennimore Cooper, författare till de vildmarksromantiska romanerna Nybyggarna och Den siste mohikanen. De fortsatte att umgås när de senare bägge flyttade till Paris. Där påbörjade Mickiewicz arbetet på sitt mästerverk om hemlandets skogsbygder Herr Tadeusz samtidigt som Cooper organiserade en Polenkommitté. Handlingen i Herr Tadeusz kretsar kring uråldriga minnen av oförrätter knutna till individer, till släkten och till nationen. Men dramats sant heroiska hjältar är träden. Med sin vördnadsvärda ålder besitter de en auktoritet som spänner över generationer av polsk-litauisk historia och inom sina svårtillgängliga domäner skyddar och bevarar de de värden som håller Litauen vid liv:

Vördade årsbarn till Litauens storfurstar, träd vid Swietz' lummiga strand, på Ponarys bergiga höjder, i Bialowiezas och Kuszelewos väldiga skogar! [...]

Skogar! Den sista som kom att jaga bland er var den siste kungen som burit Witolds storfurstemössa, den siste av Jagellonernas ätt, den siste lycklige krigaren och den siste jägarmonarken hos oss i Litauen. O, mitt fosterlands träd! Om himlen låter mig en gång komma tillbaka och se er igen, mina åldriga vänner, hur ska jag finna er då? Är ni ännu i livet? Ni som på alla fyra jag kröp omkring såsom liten [...] Lever Ännu Baublis (jättelik

ek, hyllad som heligt träd, min anm.), i vars ofantliga inre, urgröpt under seklers lopp, bekvämt kunde sitta tolv personer till bords?

Än idag kan man bese ekar som är officiella nationalmonument med namn efter forna polska kungar – Alexander, Johan Sobieski, Stanislaus August osv. Anknytningen till myten blir så enormt stark eftersom flera av dessa träd slog rot samtidigt som deras namne var i livet.

Tysk skogsromantik. På samma sätt har myten om Germania, det ursprungliga tyska, varit grunden för den tyskspråkiga världens hyllande av skogen som grunden för styrka, nationalism och naturkraft. Att det aldrig uppstod ett samlat tyskt rike sågs under 16- och 1700-talen av många tyska filosofer och nationalisterna som den ultimata skammen eftersom myten om Germania odlades mycket som en motbild mot det romerska rikets värden och ursprung i det gudomliga Arkadien. Den latinska kulturens dominans var som ett öppet sår. Och i det splittrade tyskspråkiga området gick man hårt åt skogen. Giriga småfurstar skövlade de sista resterna av den germanska skogen för att finansiera sina krig och utsvävningar. När de sista resterna av lövskogarna gradvis ersattes av planterade barrskogar i den framväxande rationella tyska skogsbruksnäringen blev forntidens eklundar endast kvar i den kulturella tankevärlden. Till exempel är det svårt att läsa bröderna Grimms sagor utan att se bilder av ett skogslandskap, då ett nordtyskt landskap med barrträd, bokar och monsturöst deformerade gamla ekar, knotiga och förvidna.

Den tyska motsvarigheten till Bialowieza är Teutoburgerskogen, där enligt myten om slaget mellan det romerska riket och den tyske anfadern Arminius, enligt historien beskrivet av Plinius den äldre, utkämpades. Vid slaget ska tre romerska härar nästan ha utplånats av det cheruskiska folket under Arminius ledning. Med tiden kom skogsmytologin att också omfatta vildmannen, en sinnebild för det okuvliga i skogen och motsatsen till de förklämade italienska stadsborna. Dessa vildar blev dock med tiden i folksägnerna mer civiliserade och förknippades med dygder som att värna familjen, ointresserade av jordiska ägodelar och hårt arbetande. Männerna tilltalade varandra med Broder och bodde i ett paradiskt skogssamhälle. Man anar den kollegiala stilen hos de moderna jägmästarna i detta tilltal.

Den starka kulturella och politiska samhörighet som rådde mellan Tyskland och Norden under nationalismens epok leder naturligtvis till tanken att dessa myter om skogen som det ursprungliga, orörda och skyddsvärda utgör en viktig ideologisk värdegrund för naturvårdens framväxt i norra Europa. Men fortfarande kvarstår frågorna, fanns den någon urskog och om så var fallet, spelar det någon roll?

Mångfald och säkerhet. Den första frågan är enkel att besvara. Naturvetenskapliga fakta visar att det än idag finns skogar där människans påverkan på de ekologiska processerna är små eller försumbara och dessa skogar kan därför med fog kallas för urskogar. Däremot är det, som jag ser det, inte meningsfullt att i vårt land sträva mot att återskapa

något urtillstånd. Markanvändningshistorien har skapat nya förutsättningar. Skogsekosystemen är i vårt land kraftigt förändrade jämfört med förindustriell tid. Endast mindre arealer naturskogsartade skogar och skogar med en åldersammansättning som påminner om mer orörda skogar finns kvar.

Debatten bör därför handla om de moraliska, politiska och ideologiska aspekterna av den biologiska mångfaldens bevarande. Huruvida en större artmångfald har betydelse för mer ekonomiska intressen som skogsproduktion, friluftsliv och turism, eller för den renodlat antropocentriska frågan om människans överlevnad, är svårare att belägga rent vetenskapligt. Osäkerheterna är stora. Så vet vi till exempel att alla träd lever i starkt knuten symbios med marklevande svampar. Utan svamparna, som för de flesta människor utgör ett värdefullt friluftsintrasse, skulle skogen inte kunna växa. Vi vet dock mycket lite om dessa organismer och deras fulla ekologiska betydelse. Vi vet inte ens vilka arter vi har.

Måhända är det så att den snabba förändring av klimatet som vi nu håller på att förorsaka kan ändra grundförutsättningarna för denna symbios så att skog inte längre blir en grundpelare i vårt ekonomiska välstånd. Preliminära resultat från den systemvetenskapliga forskningen inriktad på samspelet mellan atmosfär och biokemiska processer tyder på att det finns en risk att temperaturhöjningarna under vissa förutsättningar kan komma att skena. Följderna kan komma att likna de stora systemförändringar som skett under jordens historia då hela organismgrupper slogs ut på kort tid. Ingen vet. Osäkerheten är stor. Spelet är högt.

Så slutar min framställning i ett alarmistiskt tonfall. Hittills visar erfarenheten att miljölarmen inte blivit fullt så dramatiska som olyckskorparna målat upp. Det är en tröst. Säkert är i vart fall att vår känslomässiga relation till skogen som plats för myter och sagor inte kommer att gå förlorad så länge människan som art finns kvar på jorden.

Johan Bodegård, chef ArtDatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet, Ultuna.

Synen på naturen förändrades i hög grad under 1800-talet. En föreställning växte fram om att naturen var en plats för hälsa och rekreation, och det blev populärt att anlägga offentliga parker i städerna. På landsbygden kunde dock stadsborna använda jordbruksmark som hälsosam natur. Finklätt borgerskap i Fiskebäckskil, Bohuslän. Foto Carl Curman 1862, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Intresset för natur- och friluftsliv växte först fram på 1800-talet i det övre borgerskapet, dvs. människor som egentligen inte hade någon erfarenhet av att arbeta med skogs- eller jordbruk själva. Naturen blev som en förlängning av vardagsrummet och inte bara en kuliss. Bönderna såg däremot på landskapet med odlarens ögon och hade sällan idéer om "naturen i sig". Foto i närheten av Lysekil, Bohuslän. Foto Carl Curman, odaterat, 1800-tal. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

En "trädrake" som uppstått av sig själv. En av naturvårdens grundare, Rutger Sernander, införde principen "se men inte röra" - idag säger vi "fri utveckling" om samma sak. Meningen var att naturvårderna skall bevaras eller utvecklas om naturen får utvecklas utan mänsklig inblandning. I detta exempel har dagens naturreservat tidigare använts varierande som djurgård för jakt eller ängsmark för att producera löv- och gräsfoder. Miljöer med gamla träd och mycket död ved har blivit alltmer sällsynta i produktionskogen och reservat har blivit en nödvändig lösning, även om naturvården numera använder skötselåtgärder oftare. Naturreservat beläget vid Ekolunds slott, Uppsala län. Foto Leif Gren 2009. Bildtext Leif Gren.

Hjalmar Croneborg: Natur- och kulturmiljövård

Förvaltning. De historiska skälen till uppdelningen natur – kultur kan synas mindre meningsfulla men det finns också nutida orsaker. Sannolikt finns problemen inte så mycket på en teoretisk nivå som på en praktisk. Kunskapsmängden ökar ständigt, man kan inte längre ha fördjupade kunskaper om mer än några få sakområden. Att förvalta ett av dessa politikområden är så krävande att samordning dem emellan kräver särskilda resurser. Och samordning behövs! Sannolikt måste det till ett uppdrag. Spontana initiativ på tjänstemannanivå kan vara goda men blir alltför personberoende och därmed tidsbegränsade.

Vad blir följden för skärningen natur- och kulturmiljövård?

- naturvården har sina prioriteringar, kulturmiljövården har sina
- det går inte (längre) att sammanföra till ett verksamhetsfält, en myndighetsutövning
- det borde gå att skapa instanser som har i uppdrag att arbeta med skärningen
- det borde gå att få fram goda beslutsunderlag som gör det möjligt att göra genomtänkta och välgrundade vägval i olika situationer.

Artbevarande. Artbevarande är egentligen fel ord. Naturen är överhuvudtaget inte skapt på ett sådant vis att man kan bevara saker – allt förändras ständigt. Man skulle hellre använda ordet gynna. Varför säger man då bevara? Ett önskvärt tillstånd vore att arter förekommer i en sådan omfattning att man kunde förlita sig på naturens egen dynamik – att enskilda förekomster etablerar sig och försvinner, kommer och går. Där är vi tyvärr inte idag. 1900-talets utnyttjande av naturresurser har givit oss alltför ensartade landskap i arv. En väldigt stor andel av arterna har fått se sig undanträngda till restbiotoper. Så har till exempel många skogslevande arter försvunnit från skogarna, och man finner dem bara i bryn och övergångszoner till odlingslandskapet. Fortsatt förlust av dessa små förekomster medför lokala och regionala utdöendeprocesser.

Vad är det då man vill gynna? Det förefaller rimligt att i första hand försöka hejda irreversibla förluster. Därav kommer ett starkt fokus på vissa kvaliteter som bara finns kvar på små ytor, såsom nyckelbiotoper i skog. Man skulle hellre arbeta med stora ytor och konnektivitet i landskapet, men klarar man inte först dagens artrika värdekärnor kommer spridning och nyetablering inte att vara möjlig i framtiden. Vart vill man komma med det här, på sikt? Det generella svaret är heterogenitet, variation och mosaikstruktur i olika skalar, på landskapsnivå, biotopnivå, strukturnivå.

Vad blir följderna för skärningen natur- och kulturmiljövård?

- ohävdade restbiotoper i odlingslandskapet får stor betydelse för naturvård
- svårhanterliga konflikter kan uppstå i specifika fall på små arealer
- hantering av dessa konflikter, liksom av skötselfrågor, kräver analys av
- bakomliggande målbilder, val av historiskt skikt man vill efterlikna eller återskapa.

Hjalmar Croneborg, biträdande föreståndare, Artdatabanken, Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna.

Enligt skogspolitiken från 1948 och framåt skall skog skötas rationellt med hyggen och markbehandling. Till största delen handlar det om ensartade bestånd av gran eller tall. Men innan skogslandskapet omvandlats till hyggen så var det lätt att läsa in en mystik och förtrollning i skogen. I dag är det paradoxalt nog skogsreservaten som får erbjuda hemvist för sagans och berättelsernas förtrollade värld. På illustrationen av John Bauer 1913 är det en paradox att till synes likåldrig granskog, alltså typisk kulturskog, får representera skogens mystik, Wikimedia Commons. Bildtext Leif Gren.

Margareta Ihse: Natur- och kulturmiljövårdens olika språk och världar

Varför ser det ut som det gör idag med splittring mellan natur- och kulturvård?

”Öst är öst och väst är väst, och aldrig mötas de två”. Kiplings ord kommer osökt till mig, när jag läser de texter som är utvalda i Leif Grens beskrivning, av hur naturvård och kulturvård utvecklats. Urvalet speglar synen att kunskapen inom natur- och kulturvård är som två stuprör, som i bästa fall går mot samma övergripande mål; att vårda värden i landskapet, men som oftast är väl åtskilda. När man skapar tanke bilden av två stuprör, så ger man också tanken inriktning mot stuprören som två parallella föremål och leder därmed indirekt till slutsatsen att det finns inneboende egenheter som gör att dessa två aldrig kan mötas.

Jag tycker detta är en olämplig bild som riskerar att permanenta skillnaderna. Stuprör går i samma riktning men på olika ställen, och möts aldrig, om man inte böjer dem kraftigt i en brytpunkt. Att sluta betrakta och beskriva natur- och kulturvård som två stuprör är en början till en sådan brytpunkt, att ändra riktning och gå mot en gemensam syn på vård av ett helhetligt landskap.

Jag skulle hellre vilja beskriva det så att naturvården och kulturvården ser världen, samma värld, genom två olika glasögon. Man ser olika saker genom sina glasögon beroende på vars och ens bakgrund och kunskap. Tankemodellen med glasögonen har den fördelen framför stuprören, att det är lättare att låna varandras glasögon och byta glasögon, för att förstå den andre, än att böja stuprör eller för den delen gör ett större stuprör av två. Vi behöver ju mycket mer av förståelse av de båda lägrens kunskaper, för att gå mot en gemensam syn på vård av ett helhetligt landskap. Både naturvård och kulturvård behöver kanske dessutom hitta ett par gemensamma glasögon, som inte är till för närsynta betraktelser av små punktobjekt, som hus eller blommor, utan kan se mer och längre för att se hela landskap.

Varför har natur- och kulturvård splittrats, så att man ser landskapet genom två så olika glasögon? Jag tror det handlar väldigt mycket om kunskap och tillhörighet. Vår kunskap om vårt kulturarv är mycket större än kunskapen om vårt naturarv och det finns det flera orsaker till.

En orsak är den tid, som vi har arbetat med kultur- resp. naturarvet och haft dess institutioner, begrepp och värderingar. Vi har haft så mycket längre tid att samla kunskap om kulturarvet. Kulturvården har funnits med sitt kunskapssamlade, och med sina institutioner att ta hand om det, sen åtminstone 1600-talet i Sverige. Naturvården har bara funnits sen början av 1900-talet, och särskilt aktivt endast de senaste femtio åren. Kulturarvet kan visas upp i samlingar på museer och har sedan länge funnits i det allmänna medvetandet. Det är icke-levande, och kan flyttas från där det hittats till museer och samlingar. Denna del kan därför också visas lätt av kulturvårdare för naturvårdare.

En annan och kanske viktigare orsak tror jag är att det är svårare att förstå och kommunicera vårt naturarv, eftersom det är processorienterat. Med det menar jag att naturarvet

och naturskyddet måste skyddas eller hanteras, skötas kontinuerligt och det finns en inneboende dynamik i naturen. I processen finns inte endast naturfenomen som stormar och eldar, utan också människor. Mycket av det vi idag tror är "naturlig" natur, har utvecklats genom människor som hanterat naturen kontinuerligt. En process är inte lika lätt att visa eller förstå. Detta är därför inte lika lätt att kommunicera av naturvårdarna för kulturvårdarna. Visserligen började det finnas naturarv i form av naturaliesamlingar på museer med döda delar av naturarvet redan på Linnés tid, av pressade växter, döda fjärilar o insekter. Det finns också idag moderna "naturaliesamlingar", som inte direkt är levande, om än inte döda; t.ex. fröbanker, frusna spermiebanker och digitala koder av genmassans DNA. På naturhistoriska riksmuseet visar man inte idag de samlade föremålen för publiken längre, utan försöker visa delar med foto och filmer. Men det levande landskapet och dess biologiska mångfald kan vi inte bevara eller kommunicera särskilt väl på det sättet. Vi måste inom naturvården arbeta för att bibehålla processerna i naturen, och dessa processer, måste pågå kontinuerligt, med utrymme för dynamiska ändringar. För dör processen så dör oftast naturarvet.

Förståelsen för människans betydelse för naturarvets utformning var ringa i början på 1900-talet men den har ökat snabbt. Människan har inte skapat några växter eller djur, "inte ens den enklaste björk" som Tage Danielsson uttrycker sig. Men människan har genom sin skötsel skapat förutsättningar så växter och djur kan fortleva på olika sätt. Naturarvet är levande och under ständig förändring. Dess delar måste finnas in situ. Endast vissa delar kan samlas i museer. Naturarvet finns varken i det allmänna medvetandet eller i lagskyddet på samma sätt, som vårt kulturarv gör.

De utvalda texterna ger ju en skrämmande bild, om man läser dem med underrubriken klart i minnet – "En debattskrift om varför natur- och kulturmiljövården inte har kunnat förenas på 100 år". Men så illa tycker jag inte det är. För mig som naturvetare är det från texturvalet tydligt, att det är betydligt fler personer från naturvården som insett betydelsen av historisk kunskap, än från kulturvården som insett betydelsen av biologisk kunskap. Det finns flera naturvårdare, botanister, landskapshistoriker, som visar på historisk kunskap i sina texter, om människans hanterande av naturen, markanvändning och kontinuitet i skötsel för att förstå, vårda och bevara värdefull natur, främst t.ex. slätterängar och lundar. Men jag finner ytterst få texter av kulturvårdare, historiker, arkeologer som efterlyser biologisk kunskap, eller naturvården, för att förstå och vårda värdefulla kulturmiljöer, som byggnader och fornlämningar, så att de ses i sitt sammanhang, i den natur där de kunde byggas.

Frågan ovan, varför det ser ut som det gör idag, kräver en historisk tillbakablick och jag vill ge en kort fördjupning i naturvårdens historia. Men den fördjupningen ger bara en förklaringsgrund, och ger definitivt inte svar på den viktigare frågan. Varför möts vi inte idag? Jag tar upp några tankar i min avslutande del.

Naturvårdens historia. Naturvårdens historia är enligt min åsikt alltför summariskt beskriven i dessa urval av texter. En något utförligare del, hur idéerna utvecklats, vilken forskning

de baserats på och hur de hanterats i lagstiftning ger ett bättre underlag för förståelse för och insikt i naturvårdens agerande och ställningstagande idag. Den visar också att det inte alls under hela 100 år funnits skarpa gränser mellan natur och kultur, utan tvärtom. Inom naturvården, som jag känner bäst har det funnits insikt, idéer och samarbete med kulturvården, mera under vissa perioder, mindre under andra.

Den svenska naturvårdens historia är kort, jämfört med kulturvårdens, både idémässigt, kunskapsmässigt och organisatoriskt. Ett statligt verk för naturvård har bara funnits i ett halvt århundrade, för kulturvård flera århundraden. Den tyske professorn Hugo Conwentz föredrag 1904 på SSAG, Svenska sällskapet för Antropologi och Geografi, brukar räknas som starten för naturskyddet i Sverige. Men redan 1880 hade upptäcktsresanden och geologen A.E. Nordenskiöld föreslagit att man skulle inrätta riksparker i de Nordiska länderna, men det hade inte fått gehör. Conwentz's föredrag inspirerade riksdagsmannen Karl Starbäck till den motion, som ledde till inrättandet av de första nationalparkerna 1909. Därmed var Sverige först i Europa att inrätta skydd för natur i form av nationalparker.

Det dröjde sedan ända till 1952 innan vi fick vår första naturskyddslag, som var mer allmänt omfattande. Redan 1964 ersattes den av en naturvårdslag, som gäller i stort sett än idag. Den ändrades mycket litet, när den 1999 kom att ingå i miljöbalken.

Ansvar för naturskyddet under första hälften av 1900-talet hade tre organisationer, Vetenskapsakademins naturvårdskommitté, Svenska Naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård. Den kombinationen gör det möjligt och också troligt att det då fanns starka kopplingar mellan naturvård och kulturvård. Redan i arbetet med att bereda för 1909 års motion om skydd av natur fick Kungliga Vetenskapsakademien uppdraget från regeringen att utreda frågan om naturskydd och bildade naturvårdskommittén, och Svenska Naturskyddsföreningen grundades vid samma tidpunkt. Ansvar för naturvården blev statligt ansvar först 1963 med Statens Naturvårdsnämnd, som 1967 uppgick i det nybildade Statens Naturvårdsverk. Det är således ett mycket ungt verk, bara 40 år, jämfört med många andra statliga verk. Både tid och organisation är således mycket annorlunda för den unga naturvården mot den gamla kulturvården.

Idéer och forskningsresultat från olika tidpunkter har naturligtvis på olika sätt fått genomslag i lagarna. Naturvården kom att successivt utvecklas efter de nya forskningsresultat som kom fram under 1900-talets biologiska forskning. Och en del av den synen åter speglas i benämningen på lagarna.

1909 var skyddet inriktat på nationalparker och naturminnen. Som naturminnen pekade man ut sällsamma och underligt formade naturföremål, enstaka objekt av geologiska formationer som flyttblock och jättegrytor. Gamla träd, framförallt ekar blev också naturminnen, men också underligt formade träd med kulturanknytning, som "tandvårkstallar", eller andra, där man drog sjuka barn igenom, alltså en tydlig koppling mellan natur och kultur. Idémässigt var det en tydlig inspiration från kulturvårdens begrepp och skydd av fornminnen, också ett skydd inriktat på objekt, punktobjekt i ett landskap. 1909 års lag var också klart inspirerad av idéerna från de första nationalparkerna, som inrättats

i USA på 1880-talet, för skydd av naturen mot människan. Den orörda naturen skulle skyddas från människans påverkan.

1952 års lag var en *naturskyddslag*. Förutom naturminnes och nationalparker kan man nu skydda naturen i form av naturreservat, strandskyddsområde, bestämmelser till skydd för landskapsbilden, växter och djur. De främsta skyddsvärdena var biologiska, men också geologiska, sociala, landskapsbildmässiga och arkeologiska. Fokus låg på skydd av det sällsynta, med inriktning på arter, som fridlystes. Arten blev då skyddad, men inte deras miljö, deras habitat. Botanik och zoologi, och mestadels kärlväxter och fåglar, stod i centrum för naturvården. Men redan här fanns en tydlig markering, som visade på insikt i kulturvårdens betydelse.

1964 års lag var en *naturvårdslag*. Redan namnet på lagen anger den ändrade inriktningen från skydd mot vård. Naturvårdslagen gav nya och bättre möjligheter, att såväl skydda som vårda natur och landskap, bl. genom de sk. naturvårdsområdena. Från 1998 ingår naturskyddet i miljöbalken, men med få ändringar från 1964 års lag. Naturskyddstanken, att ett skyddat område inte fick utsättas för människans ingrepp, har ersatts av insikten att skyddet av naturen måste ske med vård, i vilket inbegrips skötselåtgärder. Bland de första nationalparkerna fanns Ängsö, med blommande ängar, som man ville skydda. Man hade vid den tiden inte kunskap om att de blomsterrika ängarna uppkommit genom människans kontinuerliga skötsel genom slåtter och bete, och bonden och hans djur utestängdes. Det tog några decennier innan de igenväxande buskarna och träden hade utplånat det man ville skydda. Skötseln och vården återtog, och blomsterprakten återkom.

Naturvården har under de 50 åren från den första lagen nu gått från betoning av det sällsamma till det sällsynta och också till det representativa, från skydd till vård, från att enstaka arter, till att enstaka växtsamhälle och biotoper (arternas livsmiljö), och till hela landskap. Naturvården har således arbetat dels i en allt bredare geografisk skala, från punktobjekt till biotoper till landskap; dels i en allt bredare tematisk skala, från sällsynta arter till karakteristiska arter till nyckelarter för ekosystemets funktion och dels i en allt längre tidsskala, med medvetande om historisk kontinuitet, en allt vidare helhetssyn.

Läxan från Ängsö´s misslyckade skydd finns bl.a. med i denna förändrade syn. Den lärde oss i Sverige tidigt, att människans vård och skötsel behövs för att bibehålla många naturtyper och landskap, som vi värderar för sin biologiska mångfald, förutom dess skönhet. Att sådana landskap är resultat av skötsel och att de behöver skötsel för att fortsätta existera, är ännu idag ingen självklar kunskap i andra delar av världen. Framförallt för odlingslandskapets gamla inägomarker, med ängar och hagar är det extra viktig med en samsyn och samarbete mellan natur och kulturvård. Men med ökad kunskap om också utmarkerna, dvs. det som är skog idag, blir det allt tydligare att människan har haft betydligt större inverkan än man tidigare trott. Andelen med områden med "orörd natur" är försvinnande få i Sverige. I dag vet vi att naturtyper, som kan betraktas som orörda i den meningen att deras ekosystemfunktion och struktur inte märkbart har påverkats av människan, finns i

ytterst begränsad utbredning och olika typer. Man kan hitta dem i de mest otillgängliga delarna, mot fjällkedjan, i myrar och på vissa öar i de stora sjöarna eller i delar av skärgården. De flesta andra naturtyper är kraftigt påverkade av människan, och ibland ligger till stor del deras värden i det sätt på vilket de brukats. Och kunskapen om brukandet får vi oftast från kulturvårdarna. Det finns alltså en annan och utmärkt kunskapsgrund för att mötas.

Vilka forskningsidéer och vilken kunskap är det då som speglas i utvecklingen inom naturvårdslagarna? Jag skall försöka ge en kortfattade beskrivning från min utgångspunkt.

Under 1700- och 1800 talet var taxonomi och systematik de viktigaste delarna. Man beskrev och ordnade växter och djur, och i slutet av 1800-talet var huvuddelen av de svenska arterna kända och beskrivna.

Under 1900-talets första hälft var inriktningen på växtsociologi och växtgeografi. Man beskrev växtsamhällena, dvs. identifiera vilka arter, som växer tillsammans, och var de finns.

Från mitten av 1950-talet och 1960-talet växte ekologin fram, där man studerar sambandet mellan växter och djur och deras omgivning. Växtsamhällens utseende och sammansättning förklarades ofta av tvådimensionella diagram med näringsrikedom och fuktighet, som två axlar. Berggrund, jordart, fuktighet och klimat kom att bli dominerande förklaringsvariabler. Däremot försummade man de biotiska faktorerna, dvs. växter och djur.

På 1980-talet presenterade forskare (som Grime och Ellenberg) resultat, som visade att växtsamhällens enskilda arter var beroende av så mycket mer än näringsrikedom, fuktighet och klimat. Man visade hur bl.a. stress och konkurrens skapade eller tog bort förutsättningar för olika arter. Dessutom växte insikten fram att skötseln hade stor betydelse, eftersom människan genom skötsel som slåtter eller bete ändrade på dessa förhållande. Både slåtter och bete kan ses som stressfaktorer för växterna. Forskning om hävdens betydelse fick extra incitament, genom att många marker som tidigare varit öppna, nu växte igen med träd och buskar, som resultat av jordbruksnedläggelsen under 1950- och 1960 talet. Med vår kunskap idag, vet vi att för att förstå växtsamhällens och habitatens sammansättning, så skulle vi behöva tredimensionella diagram, där människans inverkan med hävd och brukande, utgör den tredje axeln. Dessutom är denna tredje axel komplex, genom att den inte bara är en ögonblicksbild av dagens brukande utan innefattar lång kontinuitet med ett stort historiskt djup. Med denna kunskap och syn närmar sig naturvärden på nytt kulturvården på ett mycket tydligt sätt. Kunskap om brukande och skötsel fanns tidigare nästan enbart inom kulturvårdens område, men finns alltmer inom naturvärden idag.

Under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet har ny kunskap tillkommit om ekosystemen som rör deras dynamik, deras resiliens och deras betydelse för att generera sk. ekosystemtjänster. Men denna nya kunskap har naturvärden i stort sett övergivit det s.k. klimaxbegreppet, vilket innebar, att man ansåg att de största värden fanns i en naturtyp,

som utvecklats till ett moget stadium, ett klimax, där det sedan förblev i en mer eller mindre statistiskt tillstånd eller ett jämviktstillstånd. Och det var detta tillstånd man ville bevara med många naturreservat och nationalparker. Den kunskap man har idag, pekar i stället på att alla växt- och djursamhällen är dynamiska, och att de förändras ständigt, mer eller mindre drastiskt genom störningar av olika slag. Den syn som i stället vinner framsteg betyder att man arbetar för att i stället bibehålla en hög resiliens i ekosystemet, dvs. motståndskraft mot förändringar och möjlighet att återuppbyggas efter störning. Och det innebär att man både tar med människan som viktig faktor och arbetar i större ekologiskt sammanhängande områden, i landskap. Det kan förhoppningsvis ligga till grund för att en annan syn alltmer präglar naturskyddets arbete, och underlättar samarbetet med kulturvärden, genom att man betraktar hela landskapet i ett helhetsperspektiv, natur och kultur. Likaså ger det underlag till kulturvärden att mer och bättre ta ekosystemen med i sin värdering.

Som framgår av denna sammanfattning finns det vid flera tillfällen tydlig inverkan och insikt från naturvårdens sida av kulturvärden. Men det finns också delar där synsättet gått i motsatt riktning. Från början av 1900-talet kommer en del, som än idag ger upphov till missförstånd mellan natur- och kulturvårdare, nämligen begreppet äng. När växterna beskrevs i växtsamhällen, infördes det s.k. serie-begreppet. Ängar definieras för första gången i ett enbart botaniskt sammanhang, som en av växtserierna, tillsammans med hedar, myrar och stäpp. Äng betyder här enbart en botanisk beskrivning på ett växtsamhälle, som innehåller, örter, bredbladiga gräs och mossor, till skillnad från hedar, som innehåller ris, smalbladiga gräs och lavar. Ängarna delades upp efter sin fuktighet, i torrängar, friskängar och fuktängar. Ängar hade i detta sammanhang inget med deras skötsel att göra, som de tidigare använts av kulturvårdare och historiker, som ett markslag med en skötsel med slätter med lie. De flesta botanister hade då ingen kunskap om skötselns betydelse för ängens utveckling och tillkomst.

Den som förde ut denna kunskap också till en bred allmänhet, var till stora delar Mårten Sjöbeck, i sina markhistoriska beskrivningar av svensk natur. Hans skrifter om landskapet och helhetssynen med integrerade natur- och kulturvärden lyfts fram bland faksimilen, med all rätta. Mycket i dem känns idag självklara i många av sina slutsatser. Han var framsynt. Men vad jag kan förstå hade hans synpunkter och kunskaper dessvärre ingen eller liten förankring i den tidens forskningssamhälle, och det är först idag, som de fått det. Han arbetade också framför allt med jordbrukets kulturlandskap- och det var mindre intressant för naturskyddet. Det är egentligen först i ljuset av vår kunskap i dag, som vi till fullo kan uppskatta dem.

Mårten Sjöbeck var otvetydigt en föregångare, men det finns också flera andra som verkat i samma anda, både samtida och efterföljare. Carl Fries och Sten Selander bedrev forskning och skrev insiktsfulla beskrivningar under första hälften av 1900-talet, och båda pekade tydligt på naturvårdens sammanhang med skötsel i odlingslandskapet - och uttryckte redan tidigt sin oro. Under de senaste decennierna på 1900-talet finns forskare och författare som Mårten Aronsson, MP Larsson, Kelvin Ekeland och Urban Ekstam. De har

alla haft stor betydelse för en samsyn av natur- och kulturvärden och markant bidragit till vår kunskap idag. Naturvårdsverkets nationella inventering av ängs- och hagmarker, som pågick från mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet, spelade en mycket stor roll för synen på integrering av natur- och kulturvärden. Det kom fram nytt kunskapsunderlag, det utvecklades metoder för värdering av kulturlandskapet och det medförde praktiskt samarbete mellan myndigheterna. Det blev här tydligt markerat i inventeringen och analysen att människans inverkan under lång tid har gett påtagliga effekter på naturen. Dessa naturtyper kan kallas kulturformade – inte kulturskapade - och de är skötselberoende. Deras naturvärde är därmed inte förminskat. Alla arter som finns där har tidigare funnits i andra delar i landskapet, men fått optimala betingelser och fler nischer genom människans hävd. Naturvårdens och kulturvårdens intresse går här samman.

Det kan förhoppningsvis ligga till grund för en annan syn på naturskydd, och underlätta samarbete med kulturvården, genom att man betraktar hela landskapet i ett helhetsperspektiv, natur och kultur. Detta utgör en förhoppningsvis bred bas för framgångsrikt samarbete mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap; att naturen är satt i ett socio-ekologiskt system, och där kulturvården har sin givna plats.

Slutsatserna från denna genomgång skulle kunna bli att utan natur ingen kultur. Med det menar jag att människans grundläggande förutsättningar för liv kommer från de ekosystemtjänster som produceras, biomassa till mat, till fiber för kläder, till byggnader till skydd, till värme och matlagning. Först när så mycket tjänster produceras, att inte varje människa måste använda all sin energi för att skaffa mat och skydd, dvs. att överleva, så blir det resurser över att leva; att bygga upp i ett samhälle, som kan utveckla kulturyttringar från konst, litteratur, musik.

Argumenten för naturskydd blir annorlunda med ny kunskap, inom systemekologi och landskapsekologi och populationsekologi. Det underligt formade gamla träd, man en gång skyddade, har idag åter fått skydd. Men när man på nytt gör inventeringar av jäteträn, "evighetsträd" och gamla ekar; så gör man det idag från en ny kunskap om deras värde för biodiversitet och som livsrum för många hundra svampar, lavar, insekter och fåglar. Men kunskapen om ekosystemens funktion och deras förmåga att ge ekosystemtjänster har ännu inte i praktiken omsatts i skydd och skötsel. Varje människa behöver ju ett träd, för det skall ta upp den koldioxid vi andas ut – och den vi släpper ut med våra fossila bränslen - och använda det för att bygga upp bioenergi och producera syre, som vi behöver för att andas. Då kan de träd, som är livsmiljö för hotade arter, och de träd som inte har hotade arter, men är också ses i ett annat sammanhang - ett holistiskt landskapsperspektiv. I ett sådant helhetstänkande skulle också kulturhistoriskt intressanta träd kunna N- märkas och ingå i landskapsskydd. Dit kunde räknas träd som mycket gamla ekar, som levde på Gustav Vasas tid, och gamla vårdträd vid gårdar, eller underligt formade träd.

Det är möjligt att synen på naturskydd som död hand över verksamheten och landskapet, ett skydd för människan, ännu har genomslag i det allmänna medvetandet. I dag är det endast skogsdominerade reservat som lämnas till fri utveckling, dvs. ingen skötsel alls. Många naturreservat, och alla de som ligger i odlingslandskapet har i dag skötselplaner,

som innebär aktiv skötsel, för att upprätthålla de historiskt betingade värdena. Den utvecklingen pekar inte alls mot att natur- och kulturvärden inte kan enas.

Olika forskningsdiscipliners och skolsystemens betydelse för en bristande helhetlig landskapssyn. Det finns grundläggande skillnader i värderingar och metoder mellan forskning i naturvetenskap, humaniora, samhällsvetenskap och; skillnader som måste tydliggöras, för att där kunna hitta en förståelse för de andras arbetssätt, ta på sig de andras glasögon. De har vetenskapligt helt olika grundläggande utgångssätt och metoder. Från min utgångspunkt har jag sett det så här; Naturvetenskaparen söker sanningen; det finns bara ett svar, ett rätt svar, och man utgår ofta från experiment som kan upprepas, och presenteras kortfattat. Samhällsvetare och humanister studerar ett problem som inte bara har en lösning. De betraktar problemet från många olika utgångspunkter, och framförallt sätter man in det i ett givet socialt sammanhang, en context, och beskriver detta tydligt. Detta leder till att naturvetaren klagar på att skrifter från humanister och samhällsvetare är långa och flummiga, och humanister och samhällsvetare från sin sida klagar på att de naturvetenskapliga texterna är alltför komprimerade, för kortfattade och inte satta i sitt sammanhang.

Men även inom de naturvetenskapliga forskningsdisciplinerna finns det barriärer. Natur- och kulturgeografer borde stå närmre varandra, eftersom de båda studerar skeende i tids- och rumspektivet, fast av olika företeelser. Idag är man många gånger långt ifrån varandra. Jag känner inte till förhållanden inom kulturvårdens vetenskapliga discipliner, men förmodligen finns det också på den sidan delar som förhindrar en helhetssyn.

Den splittring man kan se på den vetenskapliga sidan syns också i samhället i övrigt. Naturvårdsverket har hand om naturen, Riksantikvarieämbetet om kulturen, Jordbruksverket om åker och Skogsstyrelsen om skog. Men vem tar hand om de helhetliga värden i ett landskap, som t.ex. fåbodslandskapets totala natur och kulturvärden?

Inom naturvården är det främst från botanik och zoologi men också i viss mån geografi man hämtar sin kunskap. Biologer är till stor del fokuserade på arter eller populationer; man har gjort och gör studierna i detaljer. Största delen av de botaniska studierna har skett och sker i kvadratmeterstora testytor. Först de senaste decennierna har landskapskologin växt fram, där man tittar på samspelet mellan de olika levande delarna i ett helt landskap, och kan se över större områden. Geograferna har metoder och kunskap att studera större avsnitt, av landskap, i både tid och rum i olika skalor. Men de har sällan tagit med de biotiska, de levande, biologiska delarna i landskapet, utan bara de abiotiska, som berg, jord och klimat. De delarna har sällan varit avgörande för naturskyddet. Geografernas arbetssätt och kunskap har därmed sällan utnyttjats i naturskyddet. Kunskap om geografi och biologi i ett landskap ger de naturgivna förutsättningarna och därmed spelplanen för människans verksamhet, som skapat samhälle och kultur.

Från min horisont, med denna bakgrund, vill jag påstå att jag finner att Ambrosianis tidiga utsaga att "ur ändamålets synpunkt är en sådan fråga en strid om ord", inte sann i sitt påstående. Det är mycket djupare orsaker, som har rötter i gamla bildningsideal.

Ulf Sporrang beskriver orsaker som en splittrad universitetsorganisation som motverkar breda, tvärvetenskapliga utbildningar, med snäva fakultetsgränser, som försvårar integration. Det finns också en bristande praktisk kunskap i utbildningen och en alltmer specialiserad inriktning. Jag håller helt med honom i den analysen.

Skolsystem såväl inom grundskola som inom gymnasium och universitet förhindrar koppling, mellan olika ämnen, som kan ge helhetskunskaper om landskapet. Det försvagar på sikt allmänhetens förståelse för kulturlandskapet. På grundskolan kunde man slippa läsa något om naturen efter åk 7, när man var fjorton år. På gymnasiet kunde man undvika att välja ämnen som innehöll naturinriktning. Man skapade biologiska analfabeter. På universiteten försvann den utbildning som en gång hade biologi och geografi i huvudämnen för lärare. Geografin splittrades i natur- och kulturgeografi, med tillhörighet på olika fakultet, som försvårade eller t.om. förhindrade en helhetlig kunskap om landskapet. Utbildningslinjer med inriktningen biogeografi gav däremot en utbildning, där man kunde betrakta landskap, med både biotiska delar, natur med botanik och zoologi, och "abiotisk" natur som geologi och geomorfologi, dock utan att människan finns nämnbart med.

Olika språk och olika värderingar - eller samma ord för olika saker. Natur och kultur är värdeladdade ord, och ibland laddade med motsatta värden. Kulturvården värderar det som är skapat av människan, naturvården det som är orört av människan. Men, som jag här har visat på, har naturvården alltmer tagit in människans skapande som en viktig faktor också i att bevara naturens värden. Naturvården framställs ofta fortfarande som ett skydd av naturen mot människan, där de värdefulla delarna finns i det som människan inte har satt synliga spår i.

Ord och språk är viktiga. För mig kan det ofta tyckas som om humanister och naturvetare, kultur- och naturvårdare, pratar helt olika språk. Och ibland använder man samma ord för olika saker. Ordet **äng** är ett sådant exempel hur vi ser på samma stycke mark olika genom våra olika kunskapsglasögon. För kulturvårdaren är ju äng en mark som har hävdats eller hävdas med slätter,. För botanisten är äng en mark, som är dominerad av örter och gräs och hon ser ängens enskilda arter och växtsamhällen. Men eftersom slätter också har skett på marker, som inte botaniskt är äng, som hedar och myrar, så är också dessa, med kulturvårdarens språk, att ses som ängar. Förbistringen blir tydlig när man beskriver den slättrade risheden som äng. Ett sätt att undvika sådan språkförbistring är att klargöra definitionerna och ändra ord och benämningar. Jag vill föreslå, att man alltid använder begreppet slätteräng, när man betonar skötseln, och lägga till epitet som torr, frisk eller fuktig före äng, när man betonar artinnehållet.

Ett annat ord som inte har entydig betydelse är ordet **kulturlandskap**. Naturvetaren ser kanske endast dagens odlingslandskap som kulturlandskap, det landskap som utgörs av åkerlandskapet, med några få betesmarker och ytterst få slätterängar, när vi diskuterar kulturlandskap idag. Kulturvetaren ser, och inventerar det som varit brukad mark, åker eller slätter under de senaste århundraden. Det är viktigt att man enas om ett gemensamt begrepp, som också måste omfatta historiskt brukade marker. Dessa markers värde tappas

idag bort, eftersom många av dagens naturvårdsinventeringar och kriterier inte omfattar dessa marker. Mycket av det som är skog idag var odlingslandskap för bara 50 – 100 år sedan. Man kan lätt finna spår som röjningsrösen, stengårdsgårdar, mm. i skogen, liksom många av våra fornlämningar återfinns i dagens skog. Skogsbegreppet i naturvården behöver definieras utifrån kulturlandskapets historiska brukande, och definitioner klargöras mellan naturvård och skogsbruk.

Med den utveckling som hittills skett kan man lätt få en svartsynt framtidsbild för möjligheterna att kunna integrera natur- och kulturvård i ett helhetligt landskapskydd och -skötsel: ingen gemensam värdegrund, inga gemensamma metoder, ingen gemensam mötesplats, och plattform i utbildning eller yrkesliv. Naturligtvis finns det enskilda individer som förstår, från båda håll, och det är den första förutsättningen; att viljan och förståelsen finns. Men det räcker inte ända fram och det hjälper inte totalbilden; - men dessa människor är och måste vara starten till förändring. För att landskapet skall kunna utgöra den sammanhängande bron, så måste olika discipliner, dels vara bropelare, med sin specialinriktning, som natur- eller kulturvård, jordbruks- och skogsproduktion, dels ha en gemensam övergripande målinriktning, en brodel, som binder ihop landskapets olika delar. Specialiseringen utgör således i sig inget hinder för samverkan. Det som är hinder för samverkan är en tydlig överenskommelse av ett gemensamt mål, och identifiering av gemensamma delar.

Vad är det som behövs för att ändra riktning? För att ändra riktning så behöver man ha ett tydligt mål och en vilja att ändra. För att fritt citera från Alice i Underlandet. "– Vilken väg skall jag ta?" – Vart vill du komma? – Det vet jag inte. – Då spelar det ingen roll vilken väg du tar!"

Jag tycker vi idag har tillräcklig kunskap i vårt land för att förstå att den inslagna vägen med alltmer ökad specialisering och sektorisering inte leder rätt i vård och skydd av vårt natur- och kulturarv. Den är en suboptimering. Varken natur- och kulturvården arbetar tillräckligt med en helhetssyn baserat på den kunskap vi har idag. Men för att göra det måste både den politiska och vetenskapliga viljan finnas.

Politikerna måste inse att det idag inte finns ett tydligt utpekat ansvar för helheten och därmed inte heller ekonomiska styrmedel. De statliga verken som är involverade tex Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Jordbruksverket, Boverket etc skulle själva kunna etablera samarbete och föreslå åtgärder för politikerna. Också Skogsstyrelsen måste ingå, liksom Lantmäteriverket, Vägverket, Banverket, för att nämna andra som arbetar med och i landskapet. Akademikerna måste komma ur sina respektive fack och söka kunskap och samarbete tvärvetenskapligt. Och forskningsfinansiärerna behöver särskilt stödja sådan tvärvetenskap också över fakultetsgränser. De kungliga akademierna (tex. KVHA, KSLA, KVA och IVA) skulle kunna föregå med gott exempel och etablera ett oberoende forum för landskapsfrågor.

Det måste finnas både insikt och vilja, med ny kunskap och ändrade attityder för att ändra inriktning och det finns inga enkla svar på vad som behövs. Men om och när man

väl är överens om det övergripande målet finns det mycket man kan göra på nästa nivå som exemplen nedan visar.

- 1 Identifiera** de delar, där man har ett **gemensamt intresse**. Definiera dessa. Det historiska perspektivet ger utmärkta sätt att skaffa referensramar. Historiska kartor är kanske det gemensamma arbetsmaterialet till att börja med och kanske det medium man kan mötas över.
- 2 Finn och definiera den gemensamma värdegrunden.** För detta behövs gemensam kunskap. Utan kunskap kan man inte värdera rätt. Tids- och rumsaspekten är viktig, och kunskap som finns inom landskapsekologin kan vara viktig.
- 3 Utveckla vetenskapligt definierad nomenklatur** för samordnad landskapsforskning. Idag är landskap såväl ett vardagsord, som ett fackuttryck, för geografer och kulturvårdare. Landskap betyder så mycket; förutom de vetenskapliga geografiska definitionerna som det finns minst 100 av, så har många människor sin egen definition, ofta outtalad.
- 4 Utveckla nya kriterier och metoder** för att identifiera och kartlägga det biologiska kulturarvet. Detta kan innebära att kulturvården tar större och tydligare ansvar för mer än egendomligt formade naturföremål" (hur många sådana finns skyddade) och att kulturvården utvecklar kriterier för skötselberoende biotoper i ett landskapsperspektiv, och att arter beskrivs med agrar- historisk bakgrund, och också att K- märkning kan användas på biologiska objekt. Utveckla metoder baserade på ett långt tidsperspektiv; natur- och kulturvården måste utveckla metoder i samarbete med produktionen inom skog- och jordbruk för att utveckla dynamiska natur- och kulturresevat med landskapsperspektiv, som behöver olika typ av skydd eller skötsel under en längre tidsperiod.
- 5 Identifiera värdefulla kulturlandskap** med höga biologiska värden, och arbeta fram nya skötselformer, med integrerade natur- och kulturvärden i samarbete med skogs- och jordbruk, som en del av landsbyggdutvecklingen. Ett levande landskap kan bäst generera såväl ekonomi, som bibehållandet av biodiversitet och bibehållandet av ekosystemens funktioner, och bevara och utveckla kulturvärden. (t.ex. produktion av speciella märkesvaror från boskapskötsel, vägar som följer topografin, husens läge och utseende anknyter till traditionella material och former, strukturen i markerna bibehålls med t.ex. hamlade träd i markerna, och öppna gräsmarker, bevarande av artsammansättning i betesmarker).
- 6 Lös målkonflikten mellan naturmiljö, kulturmiljö och produktion** på ett sådant sätt att produktionen inom odlingslandskapet kan bedrivas på naturens villkor. (För slätterängar kan det innebära att de inte bara sköts med gamla metoder och gamla redskap, utan att man systematiskt utvecklar nya metoder och teknik för att åstadkomma samma funktion; att höet från markerna kan ge energi – i form från nya biogas-anläggningar - (i stället för att vara energi som förr till hästen).

- 7 Rikta och samordna samhällets alla styrmedel.** Det gemensamma målet måste få stöd av allt som verkar åt samma håll, med ekonomiska styrmedel, och juridiska, i ansvarsskrifter och i lagar.
- 8 Skapa en gemensam arbets/mötesplats.** På samma sätt som samhällets olika sektorer fått uttalat ansvar för biologisk mångfaldsbevarande efter den internationella överenskommelsen i Konventionen om biologisk mångfald, så måste Naturvårdsverk och Riksantikvarieämbete (eller kanske ett (Kultur)Landskapsverk) få ansvar för landskapet, och lättare hantera sådana uppgifter som bl.a. finns genom den Europeiska landskapskonventionen. Ansvar för kultur- och naturvården i kulturlandskapet ligger inte bara på Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet, utan kanske också på Jordbruksverket och Skogsstyrelsen med sitt sektorsansvar, liksom på Boverket. Men det behövs en samlad övergripande plattform, ett forum som håller ihop landskapsfrågorna.
- 9 Förbättra kommunikationen av kunskapen.** Vad för slags kunskap behöver förbättras? Som forskare är det alltid lätt att svara, mer forskning. Det jag tänker på är framförallt tvärvetenskaplig forskning. I första hand ser jag det emellertid som viktigt att använda den kunskap som finns inom vart och ett av dessa sakområden, - och framförallt sprida den på ett sådant sätt att kulturvårdare förstår kunskapen från den biologiska ekologiska sidan och att naturvårdarna förstår kunskapen från kulturvården. Det som är allas ansvar blir lätt ingens ansvar. Ett första steg att varje ansvarsställe skaffar sig förbättrad kompetens inom sin egen organisation för att bättre ta sitt ansvar för ett landskapsperspektiv; Naturvårdsverket anställer en eller flera kulturvårdare, alternativt lånar från RAÄ under en längre period och Riksantikvarieämbetet en eller flera biologer och naturvårdare. Det är en modell som tidigare provats, men som skulle behöva permanentas. Inte för att man skall driva den andra organisationens sakfrågor, utan för att man behöver ha nära till kunskapen och ha den inom sin egen organisation, så att den kan komma med i olika steg i planering och genomförande. Kommunikation måste utvecklas så att den omfattar mottagarnas perspektiv och deras förmåga att tolka och förstå. Ett sätt att kommunicera kunskap är att genom demonstrationer visa platser där det finns en samsyn och ett helhetligt kulturlandskap.

Det finns idag kunskaper och metoder, som gör det möjligt att identifiera och peka ut kulturlandskap av stor betydelse, som skulle kunna ligga till underlag för gemensamma värdebeskrivningar och skydd- och skötselplaner. I dag finns några områden, där sådana gemensamma projekt skulle kunna utvecklas vidare, där idag endast kulturvården eller naturvården tagit ansvaret, t.ex. Borgs by på Öland, Stensjöby i Kalmar län, Äskhults by i Halland, Råshult i Småland. Oftast har man här utgått från traditionella kulturvården, med byggnader och fornlämningar som de centrala skyddsobjekten, och de biologiska kulturvårderna har kommit till runt dessa. I Stensjöby verkade kulturlandskapsvårdens nestor, Karl Alfred Gustawsson tillsammans Lars-Åke Kvarning. De insåg tidigt värdet i markanvändningen

och landskapet runt omkring, och att nyttjandet av hagmarkerna, ängarna och skogen hade skapat förutsättningarna för existensen av byn och husen. De har inte många efterföljare i sin anda idag. Det finns andra områden, där det är brådskande att man kommer till en helhetssyn, där ingens värden dominerar, men det samlade värdet är högt, som t.ex. fäbodslandskapet i Dalarna, Mittlandsskogen på Öland.

Trots alla svårigheter och trots alla problem, tycker jag att förutsättningarna är goda, för att natur- och kulturvård skall kunna samarbeta för en helhetlig syn på skydd och vård av värdefulla kulturlandskap. En grundläggande förutsättning, som måste uppfyllas för ett framgångsrikt samarbete, är att natur- och kulturvård måste förenas i en holistisk landskapssyn; där helheten är mer än summan av de enskilda delarna. Om det sker, genom integrerad samordnad landskapsvård är jag övertygad om att vi på nytt kan göra Sverige till ett föregångsland i Europa. Sverige var ju först i Europa för hundra år sedan med att inrätta nationalparker, ett naturskydd, som var grundat på den tidens kunskap. Vi borde, med den kunskap vi har i dag hundra år senare, på nytt kunna vara föregångare i Europa, med att inrätta, sköta och skydda kulturlandskap, där natur- och kulturvärden samverkar till helhetsvärden. Det är den syn som präglar den Europeiska landskapskonventionen, där natur- och kulturvärden är ömsesidigt beroende av varandra för ett värdefullt landskap.

Som avslutning vill jag citera Sten Selander från i hans bok *Det levande landskapet i Sverige från 1957* där han skriver om lövängarna.

”Om man vill bevara lövängarna i hävdat skick där så ännu låter sig göras, är det dock inte så mycket av hänsyn till landskapets skönhet som med tanke på de historiska värden de förkroppsligar. De lagskyddade runstenarna och fornåldersgravarna är monument över döden; men ängarna är levande minnesmärken över våra förfäders arbete och dagliga liv, sådant det gestaltades under mer än ett årtusende. Och är dylika minnesmärken inte lika väl värda att räddas från förintelsen som gravarna? Men vi sätter ju i stånd och underhåller medeltidskyrkor bland andra historiska byggnader. Varför skulle vi inte lika väl kunna underhålla den levande miljö varur byggena växte fram? Den miljön var mångenstädes framför allt lövängen. Och ett kulturfolk som inte har glömt sitt eget förflutna borde känna det som en plikt mot kommande generationer att rädda vad som ännu finns kvar av dessa uråldriga kulturdokument, som samtidigt är evigt ung, blommande natur.”

Mina kommentarer bygger på erfarenheterna från mer än 35 årig verksamhet som forskare inom naturgeografi med ekologisk inriktning och landskapsekologi, med en naturvetenskaplig grundexamen i botanik, zoologi, kemi, fysik och naturgeografi, ett nästan lika långt aktivt engagemang i naturvårdsorganisationerna nationellt i Naturskyddsföreningen och WWF, Världsnaturfonden, och internationellt i IUCN och IALE, ett brinnande intresse för natur och landskap och från detta en framväxande insikt tvärvetenskaplig forskning och en helhetssyn.

Margareta Ihse, Professor em. i naturgeografi, Stockholms universitet.

Vid sekelskiftet framstod främst jordbruket som expansivt och ett hot mot orörd natur. Men även de mest exploaterade fullåkersbygderna hade före de stora mekaniseringarna en mer, mosaikartad struktur med åkerimpediment, stenmurar och diken. Detta gav inte bara en varierad landskapsbild utan gynnade även den biologiska mångfalden med växter, fåglar och småkryp. Utsikt över Alvastra från Omberg. Okänd fotograf 1909, samma år som den statliga naturvården etablerades i lag. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Sarek var en av de första stora nationalparkerna, bildad 1909. Syftet var att bevara ett utpräglat högfjällslandskap i dess naturliga tillstånd. Staten blundade dock för två komplikationer, dels att marken inte var orörd vildmark utan sedan århundraden nyttjad som betesmark av renskötande samer, dels att samerna inte kunde uppvisa ett formellt markägande på samma sätt som jordbrukare i Sydsverige. Otydligheten gjorde att staten i Gustav Vasas anda betraktade marken som sin egen. Foto Jan Norrman, 1994. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Peter Johansson: "Ska det vara på det här viset så skiter vi i John Nihlén." – När Naturskyddsföreningen och Hembygdsförbundet skulle slå ihop

Innan vi fick Internet var den enda källan till kunskap efter klockan sex på kvällen för många svenskar lokaltidningens nattredaktion. Under mina år som nattredaktör har jag därför fått ta emot en hel del märkliga telefonsamtal:

– Hur mycket blod innehåller en häst?

– Hur lång är Staffan Tapper?

För att ta några exempel.

För 15 år sedan gav jag upp dagstidningsjournalistiken och flyttade till huvudstaden för att bli redaktör för Sveriges Hembygdsförbunds tidskrift *Bygd och Natur*. På min nya post väntade jag mig inga nattliga telefonsamtal.

En av de första arbetsdagarna ringde telefonen sent på kvällen och i andra ändan var redaktionen för Nationalencyklopedin, NE, som då var under tillverkning. NE-redaktören ville veta vilket år en av mina företrädare, John Nihlén, fått professors namn. Det var bråttom eftersom band 14, där "N" skulle vara med, i princip var klart för tryck.

På den tiden visste jag nästan inget om John Nihlén och framförallt hade jag ingen aning om när han blev professor. Jag meddelade redaktören detta och som den journalist jag är rekommenderade jag honom att ringa till förstahandskällan, universiteten.

Till min, och vad jag tror, resten av mänsklighetens förvåning, svarade redaktören:

– Ska det vara på det här viset så skiter vi i John Nihlén.

Det var under stor spänning jag några månader senare öppnade paketet från Bokförlaget Bra Böcker innehållande band 14, MÖNS till PAR. Var Nihlén med eller hade de helt enkelt gjort som redaktören hotat med och "skitit" i honom?

På sidan 167, efter *nihilism*, fanns svaret.

Nihlén, John, 1901–83, arkeolog och hembygdsvårdare, ordförande i Samfundet för hembygdsvård 1956–69, redaktör för dess tidskrift *Bygd och Natur* 1936–69; professors namn 1969. N var en av den svenska landskapsvårdens förgrundsgestalter och har publicerat ett flertal artiklar och böcker om arkeologi, etnologi, hembygdsvård m. m. Far till Staffan N.

Det var kort, bara det viktigaste fanns med. Kanske kunde de ha lagt till att John Nihlén ledde arkeologiska utgrävningar av det förhistoriska och medeltida Visby. Att han startade åtskilliga hembygdsföreningar och Gotlands hembygdsförbund. Att han ville reformera hembygdsrörelsen; i stället för att sätta tingen i centrum – det någon kallat "ett slags

gubbaktigt plock med souvenirer” – ville han sätta idéerna i centrum; stället för att samla borde hembygdsvården ha en opinionsbildande roll, menade Nihlén redan på 1930-talet.

Han skrev också om annat än kultur- och naturmiljövård: Tre volymer skräckhistorier, som sålde bra, och ett filmmanus tillsammans med Stig Dagerman och Åke Ohlmarks: *En natt på Glimmingehus* med Edvard Persson i huvudrollen. För att nämna några saker som läsaren av NE band 14, aldrig kommer att få läsa om.

För mig är min företrädare John Nihlén först och främst ingenjören bakom det storstälade försöket att slå samman *Svenska naturskyddsföreningen, SNF, Samfundet för Hembygdsvård* (som i dag är *Sveriges Hembygdförbund, SHF*) samt *Svenska ungdomsringen för bygdekultur, SUB*. Om han lyckats hade relationen mellan kultur- och naturmiljövård i Sverige i dag sett helt annorlunda ut och det hade garanterat stått om bedriften i NE. Det var nära att Nihlén hade lyckats. Förbundsstyrelserna var under andra halvan av 1930-talet positivt inställda, men det krävdes två årsmöten för att få till stadgeändringen som gjorde sammanslagningen möjlig. Ett namn hade man också hittat på för den blivande föreningen: *Svenska föreningen för naturskydd och hembygdsvård*. Planen gick dock aldrig i lås. ”Namnet på tidskriften ’Bygd och Natur’ är i dag en av de få kvarlevorna från denna innehållsrika och dramatiska period i hembygdsvårdens historia.” Skriver forskaren Thomas Hillmo i uppsatsen *Från Bygd till natur i Återblickar, samfundet för Hembygdsvård 75 år*. (1991). Thomas Hillmo har tröskat alla källor och redogör för turerna i den sju år (1935–42) långa dragkampen, som kulminerade 1940 med att landsantikvarierna i riket uppvaktade regeringen för att stoppa sammanslagningen. I resten av Europa ägnade sig regeringarna vid den här tiden åt mer akuta problem än hembygdsvård och det är därför inte konstigt att debatten förblivit i stort sett okänd tills Thomas Hillmo ändrade på det.

Det avgörande skälet till att *SNF* och *Samfundet* styrelser strävade mot en gemensam organisation var enligt Hillmo krasst ekonomiska. Båda förbunden tappade medlemmar. Under första halvan av 30-talet förlorade *Samfundet för Hembygdsvård* två tusen medlemmar, 40 procent av sina fem tusen medlemmar. *Svenska naturskyddsföreningen* drabbades inte lika hårt, och förlorar under samma period var femte medlem. Till en början var det därför *Samfundet* som var pådrivande, men när *SNF* år 1938 tappat var tredje medlem, var det i stället *SNF* som drev på sammanslagningen.

Ett steg mot en enda organisation var att ge ut en gemensam tidskrift. Den 19 december 1938 godkände *Samfundets* styrelse formellt överenskommelsen med *SNF* att gemensamt ge ut tidskriften *Bygd och Natur, tidskrift för hembygdsvård och naturskydd*. Redaktörer blev Nils Dahlbeck (senare känd från teves *Mitt i naturen* och som Kapten Bäckdahl i barnprogrammet med *Humle och Dumle*) och John Nihlén. De båda fick nu ett språkrör rätt in i rörelsens hjärta, där de kunde propagera för sina idéer om en sammanslagning av *SNF* och *Samfundet*. Debatten kulminerade sensommaren 1940.

Kritikerna återfanns främst ute i landet; i hembygd rörelsens självstyrande landskapsförbund; bland landshövdingar och landsantikvarier. Kritikerna menade att en sammanslagning skulle leda till centralisering (i hembygdsvårdssammanhang, då som nu, något dåligt) och Nihlén utpekades som diktator. En av motståndarna, folkhögskolerektor Karl

Under impulser som nationalism, emigration, urbanisering och försvagad bondekultur blev studiet av folkkultur en viktig angelägenhet på 1800-talet. På statligt initiativ grundades Skansen 1891 och hembygdsrörelsen etablerades efterhand ute i socknarna från 1906 och framåt. Hembygdsintresset har i regel fokuserat mer på själva anläggningen än det omgivande landskapet. Gäseruds hembygdsgård, Dalsland. Foto Pål-Nils Nilsson, omkring 1980. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Inom hembygdsrörelsen blev en vanlig uppgift att inrätta en hembygdsgård med hus och allmogesamlingar, liksom levande traditioner och fester. När det gäller traditioner kopplade till naturen så finns det många som bevarar kunskapen att odla lin, bygga med timmer eller att slå ängar. Men hur man sköter en skottskog och samlar lövfoder till korna är knappast lika populärt. Tamese gård, Gotland. Foto Carl Gustaf Rosenberg, omkring 1940. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Hedlund, kallade *Samfundet* för "en Führer-organisation". Hedlund skrev i Gefle Dagblad den 28 maj 1940:

"Centraliseringen av den svenska hembygdsvården till Stockholm strider mot svenskt kynne. En centraliserad hembygdsvård är föresten någonting som strider mot själva begreppet hembygdsvård. Hembygdsvård måste innebära, att bygdens folk samlas till värn för hembygdens värden, inte att ett ämbetsverk i Stockholm tar hand om dem. Som ett ämbetsverk måste man karaktärisera den av Samfundet för hembygdsvård föreslagna nyordningen."

Kritiken bemöttes av Nihlén, men enligt Thomas Hillmo var det dock poeten och botanikern Sten Selander, *SNF:s* ordförande 1936–1947 och senare Sven Hedins efterträdare på stol nr 6 i Svenska Akademien, som stod för det mest välformulerade svaret:

”Lokalpatriotism är en ovärderlig tillgång för hembygdsrörelsen. Men den bör inte urarta till omotiverad misstro mot allt utsocknes. Och framförallt bör den inte få göra det till en prestigesak – med andra ord en sak bortom allt förnuft och all objektivitet – för varje landsändas invånare att ingen annan skall få befatta sig med traktens kultur- och naturminnen och deras öden. ’Den här fågelsjön – eller jättegranen eller lövängen – ligger här i Mjöldryga socken. Ska den räddas, så ska den räddas av oss, Mjöldrygabor. Och förr än några stockholmsherrar ska få lägga sin näsa i blöt, får hela saken gå åt skogen.” SvD 6/9 1940

Slagväxlingen i pressen fortsatte under hösten och flera regionala hembygdsförbund, däribland Värmlands hembygdsförbund, Norra Smålands fornminnesförbund och Jönköpings läns hembygdsförbund, hotade med att bilda ett eget riksförbund. Kulmen nåddes då landsantikvarierna författade en skrivelse och uppvaktade regeringen den 26 september 1940. ”Centralisterna menade att skrivelsen var ett gement försök att misskreditera den tänkta föreningen, innan man hunnit utarbeta ett nytt stadgeförslag, men man kunde inte göra just mycket mer än att publicera ett uttalande undertecknat av Nihlén, Selander och Dahlbeck och SUB-ordförande Gustaf Karlsson. Därefter avklingade debatten. Sammanslagningen rann ut i sanden.”

Hillmo menar att Nihlén nu ansåg det vara orealistiskt att driva frågan vidare. Dessutom vände medlemsströmmen från *Samfundet* efter bottenåret 1940. 1942 hade man fått 450 nya medlemmar.

Till sist några fakta om hur det ser ut i dag. Nedanstående siffror ger vid handen att *SNF* och *SHF* valt skilda strategier i fråga om centralisering efter det att debatten om sammanslagning klingat av hösten 1940.

1916 bildades *Samfundet för Hembygdsvård*, som 1975 förändrades till rörelsens egentliga riksorganisation, *Riksförbundet för Hembygdsvård*, som i dag heter *Sveriges Hembygdsförbund*, *SHF*. Förbundet har i dag 450 000 medlemmar organiserade i 1950 hembygdsföreningar. På *SHF:s* kansli i Stockholm arbetar i dag nio personer.

Svenska naturskyddsföreningen, *SNF*, som i år 2009 fyller 100 år, har 181 000 medlemmar, i 270 lokala avdelningar. *SNF* har drygt 90 personer anställda, i stort sett alla arbetar i Stockholm.

Peter Johansson, Sveriges Hembygdsförbund.

Eva Selin-Lindgren: Det ömsesidiga beroendet

Att hävda ett motsatsförhållande mellan kultur och miljö är i sig en egendomlig och långt ifrån självklar företeelse eftersom själva ordet kultur betyder odling. Att kulturbegreppet med tiden begränsats till den så kallade "mänskliga odlingen" innebär ju inte att den mänskliga odlingen kan skiljas ut från de naturgivna förutsättningarna, som utgör själva grunden för livets existens på jorden.

Så varför har kultur och natur skiljts åt och kommit att utgöra skilda sfärer? Våra västerländska samhällen har renodlat de två aspekterna och – kanske – därigenom skapat den motsättning som råder här. Platon och hans efterföljare gjorde skillnad på idévärlden och den materiella världen, och idévärlden hade högre status än den fysiska. Också inom religionen har man betonat "andens" överlägsenhet över naturen. Men i takt med naturvetenskapens framväxt och den därmed sammanhängande medicinska och tekniska utvecklingen har den uppenbara nyttan av dessa områden kommit att ge dem en allt större tyngd. Inom universiteten kom naturvetenskapen, medicinen och tekniken att i tidigt skede organiseras i särskilda fakulteter och sammanfördes inte med den andliga odling som präglade de teologiska och filosofiska fakulteterna. Den spricka som uppstod mellan kultur och natur präglade samhällsdialogen under förra århundradet (jfr C P Snows diskussion om de två kulturerna). Fortfarande talar vi om forskare som "humanister" respektive "naturvetare". Sådana etiketter är på många sätt olyckliga och begränsande, men inte dess mindre hör man även i dag människor beskriva sin yrkesidentitet i sådana termer. Kanske är det just kopplingen till vår identitet som har avgörande betydelse för att sprickan skall bestå.

Den tvådelning som gällt inom utbildningens och forskningens områden har också kommit att präglade flera samhällsinstitutioner och finns med oss hela vägen, från organisationen av kunskap/kompetens på gymnasieskolan till riksdagens utskott med å ena sidan Kulturutskottet och å andra sidan Miljö- och jordbruksutskottet. Alltså kommer frågor rörande kulturmiljövård och miljövård att behandlas enligt olika regelverk och med olika förutsättningar, och handhas av olika myndigheter.

I svenska forskningsråd har man gjort (och gör) flera försök att bryta upp gränserna mellan kultur och natur, mellan samhällsvetenskap och humaniora, genom att inrätta särskilda kommittéer för tvärvetenskap och gränsöverskridande forskning. Vid några universitet/högskolor har man satsat på problem- eller temainriktad forskning och utbildning i ett försök att frigöra sig från de gamla akademiska strukturerna. Frågan är när ett tvärsektorielt synsätt på allvar ska präglade kulturmiljövården.

Man får räkna med att de krafter i samhället som motsätter sig förändringar är mycket starka just genom att de berör många människors uppfattning om sin egen tillhörighet. För de flesta av oss känns det hotfullt om vår grupp tillhörighet ifrågasätts. Det gäller oavsett på vilken nivå inom de olika strukturerna man arbetar. Som motvikt måste därför ett perspektiv anläggas som gör att enskilda människor känner att den kunskap och kompetens de redan har är värdefull (och kanske unik) men kan kompletteras med nya insikter.

Genom utbyggnad av vattenkraft från 1950-talet blev snabba landskapsförändringar påtagliga. Riksantikvarieämbetet fick dokumentera vad som försvann av natur- och kulturmiljöer. Exempelvis har jordbruket i övre Norrland i alla tider präglats av boskapsskötsel. Det ständiga problemet var att få fram vinterfoder åt boskapen. Gräs- och myrmarker för slätter var avgörande. Genom bete på skogen uppstod ett biologiskt kulturarv. Dabbnäs vid Dabbsjön, Dorotea kommun. Bebyggelsen är numera försvunnen genom kraftverksbygge. Foto Björn Allard 1960, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

I Norrland har olika exploateringsvågor gått fram, ibland i konflikt med varandra. Skogsavverkningar och nyodlingar kom i stor skala på 1800-talet medan vattenkraften först in på halva 1900-talet. Jordbruket har sällan haft någon bärkraft men ännu efter kriget fungerade småskaliga jordbruk i Norrland. Andersören, Västernorrland. Indalsälvens dalgång före dämningen för Bergforsens kraftverk. Utsikt från Nilsböle 1:25 mot NV. Foto Iwar Anderson - 1947 – 1951, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Kulturmiljövården är en sektor där det ömsesidiga beroendet mellan den "männsliga odlingen" och de naturgivna förutsättningarna är tydliga. Denna sektor har därför särskilda förutsättningar att kunna bli banbrytande genom nya sätt att i praktiskt arbete etablera ett tvärsektorielt angreppssätt.

Eva Selin-Lindgren, f.d. riksdagsledamot för C., professor em. i miljöfysik, Chalmers

Ulf Sporrang: En samordnad landskapsanalys

Mina kommentarer till frågan om varför natur- och kulturmiljövården inte kunnat integreras på närmare 100 år bygger på de erfarenheter jag gjort som universitetslärare under närmare 40 års tid. För oss geografer har vi en utmärkt plattform att utgå från i intresset för landskapet. Ofta framhåller vi dess komplexa natur, men också dess möjligheter till en samordnad analys, där geografins grundstenar bestående av naturlandskapet, människorna och kulturlandskapet utgör själva utgångspunkten för våra studier och där den naturvetenskapliga och den samhällsvetenskapligt–humanistiska delen av ämnet betingar varandra. Tyvärr delades universitetsämnet geografi i ett naturvetenskapligt och ett samhällsvetenskapligt ämne 1965 – natur- respektive kulturgeografi – och universitetsgeografen har därefter haft svårt att hävda sig som ett integrerande ämne, specialiseringen har successivt tagit överhand. Det var på sätt och vis också syftet med ämnesreformen 1965. Man siktade då inte på det aktuella forskningsbehovet vid universiteten utan på ungdomsskolans ämnesomvandlingar, en utveckling som man senare många gånger fått ångra när miljöfrågorna i vid mening tagit plats på samhällsagendan med krav på ämnesövergripande kunskaper. I och för sig har många försök gjorts att samla geografer med skilda forskningsintressen för landskapsfrågor. Det finns exempel på lyckade, enstaka satsningar i integrationen mellan natur- och kultur, men i stort har den uteblivit.

Ur min synvinkel som universitetslärare finns främst två orsaker till detta. För det första missgynnar universitetens fakultetsindelningar en samordning av landskapsfrågorna – de hamnar inom olika fakultetsområden, vilket medför många byråkratiska hinder till samordning. För det andra kräver dessa studier en helhetssyn samt en praktisk erfarenhet som av tidsskäl inte längre ryms i grundutbildningen vid landets universitet. I stället har den ämnesmässiga specialiseringen fått breda ut sig. Integration och överblick har därigenom gått förlorad. Det visar sig också svårt att åstadkomma denna integration på tjänstemannaplanet, alltså där forskningen tillämpas. Redan studierna i ungdomsåren har i de flesta fall "artbestämt" individen. Det kan låta märkligt, men av så fundamental betydelse är inskolningsfasen i yrkeslivet. Nu kan man emellertid på andra vägar nå integrativ kunskap om landskapet och dess innehåll. Det kan till exempel ske genom långvarig kontakt med landskapsinnehållet. För att exemplifiera skulle man kunna peka på alla landets fornminnesinventerare, som årligen for land och rike runt och skaffade sig en gedigen kunskap om hur landskapet utnyttjats och befolkats i gången tid. En annan kategori människor med denna integrativa kunskap finner vi också hos de stora folkbildarna på området, som Carl Fries, Mårten Sjöbeck och Sten Selander. Dessa var visserligen specialister från början men skaffade sig genom folkbildningen och den ständiga kontakten med landskapet just sådan integrativ kunskap.

Som jag ser saken måste tolkningen av landskapsinnehållet utgå från integrationen mellan natur- och kulturfenomenen i vår omgivning. Det handlar i första hand om att förstå hur människan utnyttjat landskapet som resurs och hur hon därigenom format sin omgivning. Det finns ytterligare en faktor som man skulle kunna framhålla i diskussionen kring

När de första nationalparkerna bildats från 1909 och fram så lämnades naturen att växa fritt. Som en motreaktion väcktes snart tanken på att återställa och även rekonstruera landskapstyper så som de en gång varit. På fornlämningsområdet Birka på Björkö i Uppland skapade riksantikvarien Sigurd Curman sin version av det ideala forntida Mälardalslandskapet med gräs, enbuskar och björkar. En levande landskapstavla som ännu finns kvar och vårdas. Foto Nils Lagergren 1946, Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

den bristande integrationen mellan naturvård och kulturmiljövård i landet, och den är historisk. Kulturmiljövården grundas på uråldriga manifest som siktade på att uppmärksamma objekten i landskapet, dvs byggnader, fornminnen etc. Naturvården är däremot ung, den etablerades under 1960-talet i full skala och fick just ansvaret för miljöfrågorna i landskaplig mening. Man kan uttrycka det så att ytkunskap kom att stå mot objektkunskap. Kulturmiljövårdens objektsfixering har först på sistone börjat lösas upp. Vad skall man då göra för att förbättra den integrativa kunskapen och den samordnade analysen av landskapet? Då är det två viktiga förändringar som måste ske.

Universitetsutbildningen måste läggas om så att kontakterna mellan naturvetare, samhällsvetare och humanister förbättras. Detta låter enkelt men är i själva verket ett slags grundskott mot den nuvarande fakultetsindelningen med allt vad det innebär. Det är en gigantisk skuta som skall ändra färdriktning genom en annorlunda uppläggning av grundutbildning och förändrade anslagsramar till forskning och tjänster. Erfarenheten säger oss att detta knappast låter sig göra. Man får gå fram på andra vägar. Till exempel skulle man kunna bilda centra och forskarskolor i landskapsstudier och man skulle mycket tydligare än nu kunna kräva integration inom de projekt som beviljas medel ur olika forskningsfonder. För att detta skall kunna ske krävs emellertid en helt annan förståelse för dessa organisatoriska frågor bland tillämparna – som måste vara den grupp som skapar opinion. Den

För kulturmiljövärden har det varit ett stort problem med att ett äldre kulturlandskap och dess föråldrade produktionsmetoder sakta har tynat bort. Men för naturvärden har det stora problemet oftast varit plötsliga händelser som det moderna skogsbrukets kalhyggen. En viktig strategi för naturvärden har varit att köpa in skog till reservat innan skogsbruket avverkat gammelskogen. En levande landskapstavla för naturvärden är skogar som utvecklas fritt utan ingrepp i form av avverkning. Den före detta djurgården vid Ekolsund. Foto Leif Gren 2009, Bildtext Leif Gren.

andra förändringen gäller mera attityderna hos inblandade parter. Lärare och forskare på universiteten, tjänstemän vid berörda myndigheter och politiker på främst riksnivå måste fås att kommunicera med varandra på ett bättre sätt. Framförallt på humanistsidan måste universiteten bli mer lyhörda för de krav som tillämpningen av forskningen ställer. Mellan universitet och myndigheter måste man finna en dialog som utgår från att den inomvetenskapliga utvecklingen skall integreras och nyttogöras i den aktuella praktiken på ett bättre sätt. Därutöver bör politiker och media i högre grad än i dag visa respekt för kunskapsläget i olika sakfrågor. Det finns ofta en ytlighet i attityder och handling från det hållet som på sikt blir förödande.

Ulf Sporrang, professor em. i kulturgeografi, Stockholms universitet.

Jan Terstad: Kan – och bör – syskon hålla sams?

Kulturmiljövård respektive naturvård har en lång tradition av att försiggå i separata spår och sammanhang, inte minst inom den statliga förvaltningen. Två syskon i bevarandefamiljen om man så vill, som ibland trivs bra ihop men som ibland bråkar häftigt. Trots vissa ansträngningar och goda exempel har vi fortfarande i stort en separering av dessa två ständigt närvarande aspekter i landskapet: på politisk nivå, i lagstiftningen, i myndighetsfären.

Från 1990-talet och framåt har det uttalats tydligt från politiskt håll, från regeringar av olika politisk färg, att samverkan mellan dessa två "miljösektorer" måste stärkas. Allra tydligast kanske detta finns utvecklat i den tidigare regeringens skrivelse En samlad naturvårdspolitik (skr. 2001/02:173) som presenterades för riksdagen i mars 2002. Där ägnas ett tematiskt kapitel åt "Naturvård och kulturmiljövård – två aspekter i samma landskap". I skrivelsen sägs bland annat att "natur- och kulturmiljövården bör förstärka, utveckla och fördjupa den samverkan som redan sker..." och att det bör utvecklas gemensamma arbetsformer, metoder och arbetssätt.

Samtidigt har det sedan slutet på 1980-talet pågått en annan parallell process inom miljöpolitiken; nämligen "sektorsintegrering" och genomförandet av principen om sektorsansvar. Detta dök upp som en hörnsten i miljöpolitiken i en miljöproposition 1988 och har sedan dess utvecklats, på lite olika sätt och med olika framgång, i diverse samhällssektorer. Inte minst inom de areella näringarnas sektorer, som givetvis är högst relevanta även för kulturmiljövården, har konkretisering av sektorsansvaret varit en närvarande fråga, och är det fortfarande. Mitt intryck är att begreppen sektorsansvar och integrering främst har drivits inom miljöpolitiken, och inte varit lika närvarande inom kulturmiljövården.

Ytterligare en viktig miljöpolitisk händelse har varit etablerandet av de nationella miljömålen, fastställda av regering och riksdag. Det omfattar totalt 16 s.k. miljökvalitetsmål som ska uppnås inom en generation, dvs. till ca 2025. Under varje sådant mål finns ett antal tidsatta delmål, som i praktiken utgör etappmål i arbetet med att nå miljökvalitetsmålet. Man kan konstatera att kulturmiljön har integrerats i dessa miljömål, dock inte helt och hållet och inte knappast heller helt konsekvent. Men sammantaget måste man säga att man inom ramen för miljömålen politiskt åtminstone har gjort ett rejält försök att integrera "kulturmiljön" i det vidare sammanhanget "miljö" och miljöpolitik. Samtidigt ligger som sagt kulturmiljöfrågorna kvar på ett eget departement, för närvarande Kulturdepartementet. Man kan fundera på vad det betytt, och kanske fortfarande betyder, att "kulturmiljön" på detta sätt i den politikskapande miljön ligger skiljt från övriga "miljön". Det torde stå helt klart att denna uppdelning hur som helst inte underlättar integreringen mellan "kulturmiljö" och "övrig miljö".

Vad har då hänt i praktiken sedan dessa politiska signaler om förstärkt samarbete sändes ut – hur ser det ut i dag till exempel på en länsstyrelse eller på en kommun? Och hur ser det ut inom våra utbildningar inom kulturmiljö- och naturvård? Mitt bestämda intryck är att utvecklingen har gått åt rätt håll, de politiska signalerna har nått fram och satt ett

Idag är ofta stränderna längs vattendrag beväxta med träd och buskar. För några decennier sen utnyttjades marken hårdare vilket dock gynnade både det öppna kulturlandskapet och fågellivet. Foto från bebyggelseundersökningarna i anslutning till vattenkraftsutbyggnad i Bjurfors. Såningsmaskin dragen av häst. Foto Lars Bergström, odaterat, troligen 1957. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

tydligt avtryck. Det finns i dag mer förståelse mellan "naturvårdare" och "kulturmiljövårdare", det finns i dag mer samverkan och dialog än tidigare. Synen på landskapet är kanske inte helt densamma – men det kanske den inte heller behöver eller ens bör vara. Utvecklingen har dock enligt min uppfattning gått mot ökad samsyn. Samtidigt har vi en bra bit kvar att gå. I grunden handlar det inte om att nå ett slutmål utan mer om att etablera bra processer, det vill säga arbetssätt där dialog och respekt för olika synsätt och värden i landskapet är honnörsord.

Motstående intressen och synsätt finns och kommer att finnas. Och ska få finnas – det är ofta i brytningen mellan synsätt och åsikter det sker en intressant utveckling! Frågan är däremot hur vi väljer att möta denna utmaning: en bristande hantering som kan leda till öppna, svårläkta konflikter; eller genom en god dialog där man kan lära av varandra? För mig är svaret givet: det finns bara en väg framåt och den stavas förstärkt dialog, lyhördhet och samverkan.

Under 1950-talet blev både natur- och kulturmiljövården oroade av den allt snabbare igenväxningen av naturbetesmarkerna, dvs. den oplöjda betesmarken. Flora, fauna och landskapsbild gynnades av att djuren fick gå ute på sommarbete. Idag tillbringas en stor del av boskapens tiden på konstgödslad gräsbesädd åkermark eller inomhus i stallar. Välhävdad naturbetesmark i Knivsta, Uppland, Foto Pål-Nils Nilsson, troligen i början av 1960-talet. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Helt klart har natur- och kulturmiljövården ömsesidigt mycket att vinna på en fortsatt utveckling av förstärkt samarbete och samsyn. Båda dessa "sektorer" har saker att lära av varandra. Till exempel har kulturmiljövården enligt min mening kommit längre i arbetet med att "utnyttja och utveckla" de värden det handlar om. Inom naturvården har man möjligen mer erfarenhet från arbetet med sektorsintegrering.

Relationen mellan dessa "syskon" kommer att bli intressant att följa i framtiden. Det handlar ju inte om tonåringar längre, snarare om hundraåringar. Både naturvården och kulturmiljövården har att möta och verka i en utveckling, en verklighet, som kommer att innebära ännu större förändring i landskapet än vi har skådat hittills, på grund av klimatförändringen och inte minst den respons i markanvändningen som denna kommer att leda till. Att bevara genom att försöka "frysa" tillstånd eller landskap kommer att bli än mer omöjligt. Det kommer att bli än mer tydligt att vad båda dessa "miljösektorer" har att brottas med är att försöka upprätthålla omistliga värden över tiden; vare sig det handlar om vår historia och vårt kulturarv, biologisk mångfald eller de varor och tjänster som det är så viktigt att ekosystemen fortsätter att tillhandahålla till samhället. Att kommunicera till medborgarna vad våra insatser ytterst syftar till är en annan utmaning som vi har gemensamt.

Jan Terstad, programchef Naturtyper, Artdatabanken, Sveriges lantbruksuniversitet. Ultuna.

Håkan Tunon: Kulturkrock?

Genom historien har tanketrenderna alltid växlat, vilket även gäller för natur- och kulturmiljövården. Det har inneburit att deras respektive fokus och inriktning har varierat. Man pratar ofta om pendelns svängningar och att man ofta går från ytterlighet till ytterlighet – såväl inom som mellan akademiska ämnen. Detta gör att det inom bägge sektorerna, om man tillåter sig att sektorisera landskapet som är en eller flera helheter, finns ett antal motsatspar. En del av dessa gör att det är i det närmaste omöjligt för representanter för de respektive miljövårdsinriktningarna att mötas. Smaka exempelvis på följande:

- Landskapstänkande eller objektsfokusering?
- Finkultur eller folkligt?
- Kulturmiljölandskap eller naturmiljölandskap?
- Kulturlandskap eller vildmark?
- Kulturpåverkad eller fri utveckling?
- Ögonblicksbilder eller successionsstadier?
- Frysning eller förändring?
- Att enbart bevara illusionen av ett landskap eller det faktiskt fungerande landskapet?
- Skyddsområde eller produktionsområde?
- Inomvetenskap eller tvärvetenskap?
- Myndighet eller brukare?
- Kultur eller natur?

Att natur är biologi är ingen nyhet, men även kultur består till stor del av biologi (och tvärtom). Naturen och resultaten av människans naturutnyttjande kan knappast studeras utan ett betydande mått av humanvetenskaplighet, men på samma sätt måste man konstatera att arkeologi, historia, etnologi och många andra humanvetenskaper gynnas av inblandning av naturvetenskaplighet. Kunskapens rikedom och mångfald har emellertid lett till att man inom forskning och utbildning har specialiserat sig alltmer, vilket har skapat akademiska stuprör i form av i det närmaste vattentäta skott mellan olika fakulteter inom universitet och högskolor. Det vore väl konstigt om denna uppdelning inte skulle bestå även inom den efterföljande yrkeskarriären, exempelvis inom myndighetsfären. På arbetsplatser tenderar man sedan ofta att rekrytera likasinnade med liknande utbildning. Sammantaget kan denna typ av akademisk rekrytering därmed även successivt leda till att man på en viss arbetsplats får en allt mer ensidig syn på verkligheten och verksamheten. Om detta inträffar på flera myndigheter samtidigt kan avståndet mellan tankebanorna bli långt och förståelsen för andras verksamhet tämligen stor.

Det är inte alltid man kan göra alla saker själv. En viss situation eller uppgift kräver samarbete, gärna ett väl fungerande sådant. Detta är emellertid bland det svåraste som

En av de stora naturvårdsfrågorna under 1900-talet var utbyggnaden av vattenkraften. Många dalgångar i landet lades under vatten. Vindkraftverket i Suorva blev färdigt i oktober 1998. 79 år efter det att vattenkraften byggdes ut, så har vindkraftverket blivit Stora sjöfallets nya karaktärsdrag. Suorvadammen. Laponia världsarv. Foto Bengt A Lundberg 2008. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

finns, även när det sker mellan personer med lika bakgrund. När man överskrider gränserna mellan olika akademiska ämnen så överskrider man inte bara ämnesgränser utan stiger in i helt andra kulturer. Det berikar mycket, både vad gäller kunskapsbredden och den potentiella innovationshöjden, men misslyckanden lurar bakom varje krök. Det tar också längre tid att initiera och skapa ett fungerande tvärsektorielt samarbete.

En annan kulturkrock som tenderar att förringas, men som sannolikt är den viktigaste, är när myndigheter eller akademiker möter brukare eller allmänheten. I frågor gällande skydd eller skötsel av ett område så är naturligtvis det lokala samhällets åsikter något av det som påverkar utfallet bäst. Att skapa ett fungerande samarbete eller samverka med lokalbefolkningen kan i många fall vara förut sättningen för ett lyckat resultat.

I vårt arbete inom NAPTEK – som är ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald – har vi många kontakter med olika statliga myndigheter men också med olika brukare och intresseorganisationer. Fokus ligger på vad den folkliga kunskapen kan bidra med, vid sidan av vetenskaplighet och akademisk kunskap. Hur kan man förbättra skötseln av biologiska naturresurser och förhöja naturvärden och kulturvärden med hjälp av lokalbefolkningen och deras lokala och traditionella kunskap? Detta gör att vårt arbete egentligen har lika stor betydelse för naturmiljövärden som för kulturmiljövärden. Det handlar också om lika delar human- som naturvetenskap och är lika väsentligt för olika former av skyddade områden som för produktionslandskapet.

Vattenkraft i stor skala tillkom redan på 1910-talet, men det var först med sjöregleringarna på 1950-talet som man betraktade ingreppen som en stor fråga för natur- och kulturmiljövården. Riksantikvarieämbetet fick därför 1953 i uppdrag att arbeta med både natur- och kulturmiljövård vid kraftverksbyggena. Stora Sjöfallet i Stora Luleälven var ett av Europas största vattenfall, men trots att det låg i en nationalpark byggdes fallet gradvis bort under utbyggnader 1919-1972. Nu är det bara en rännil kvar av vattenfallet. Foto Berit Wallenberg 1961. Kulturmiljöbild RAÄ. Bildtext Leif Gren.

Jag vill mena att tvärvetenskap och samverkan behövs i betydligt högre grad än vad som sker i dag. Att skapa vetenskapliga genvägar genom väl fungerande samarbete med lokalbefolkningen och nyttja deras specifika vetande om områdets värden och hävdhistoria är sannolikt betydligt mer effektivt än att på egen hand med vetenskapliga metoder försöka skapa ett fullgott underlag som man sedan ska få lokalsamhället att vilja.

Håkan Tunon, farmakolog, Ämnesföreträdare Traditionell kunskap och etnobiologi. CBM, Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet /Uppsala universitet.

Referenser

- Antikvitetskollegiet*. SOU 1965:10. Stockholm
- Aarsrud, Chr. 2008. Konstnärer vid Göta älv under romantiken. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2007-2008*. Nossebro.
- Ambrosiani, Sune, "Kulturminnesvård och naturminnesvård – Några ord med anledning af den tilltänkta fornminneslagstiftningen". *Sveriges natur, årsbok 1913*.
- Andersson, J.G. 1914. Turistföreningen och hembygdsvården. *Svenska Turistföreningens årsbok 1914*.
- Baudou, Evert. 1997. Gunnar Hallström och Björkö. Förord till G. Hallström, *Björkö saga – människor och liv på en Mälareö*. Bjästa.
- Berg, Bengt, 1918. *Stora Karlsö: en bok om havets fåglar*. Norstedts, Stockholm.
- Betänkande av Kulturutredningen SOU 2009:16*. 2009.
- Biörnstad, Margareta. 2006. *Kulturminnesvård och vattenkraft 1942-1980, en studie med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets sjöregleringsundersökningar*. Kgl Vitterhetsakademien. Stockholm.
- Bohlin, Lorentz, *Strövtåg i svensk natur. Naturskydds och fritidsproblem*. Samfundet för hembygdsvård, handbok nr 2. Naturskydd och landskapsvård. Stockholm 1939.
- Bohlin, Lorentz, *Naturvård ur jordbrukarens synpunkt*. Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag. Stockholm 1942.
- Bucht, Eivor. 1982. De naturvetenskapliga motiven. *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*. Ella Ödman, Eivor Bucht & Maria Nordström. Stockholm.
- Castells, Manuel, 2000. *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 1-3*. svensk översättning 2000. Daidalos, Göteborg.
- Curman, Sigurd, 1928. Rickard Dybeck såsom fornvårdare. *Tidskrift för hembygdsvård*, utgiven av Samfundet för Hembygdsvård. Red. Fritjof Hazelius, Stockholm.
- Curman, Sigurd, 1938. Hur vår historia räddas. *Fornvännen* 43.
- Curman, Sigurd, 1955. *Landskapsvård vid kraftverksbyggen*. *Svensk bygd och natur*. Redaktör John Nihlén. Stockholm.
- Dahlbeck, Nils. 1947. Det svenska naturskyddet i praktiken. *Sveriges Natur, årsbok 1947*.
- Dahlbeck, Nils. 1987. Människan och naturvårdaren Sten Selander. Supplement till *Det levande landskapet i Sverige, 3:e uppl.* 1987. Stockholm.
- Dahlbeck, Nils. 1949. Den internationella unionen för naturskydd. Redogörelse över den internationella naturskyddskonferensen i Fontainebleau 30 september – 7 oktober 1948. *Sveriges Natur* 1949.
- Europeiska landskapskonventionen*, Europarådet 2000. www.coe.int
- En samlad naturvårdspolitik*, Regeringens skrivelse (Skr. 2001/02:173).
- Florida, Richard, 2002. *The rise of the creative class. And how it's transforming work. Leisure, community and everyday life*. New York, Basic Books.
- Giddens, Anthony., 1991. *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Daidalos. Uddevalla, 2005.

- Gustawsson, Karl Alfred. 1957. Några viktiga problem inom kulturminnesvården. *Fornvård. Fornvännen* 52.
- Gustawsson, Karl Alfred. 1977. Björköområdet skötsel. *Fornvännen* 82.
- Hallström, Gunnar, 1997. *Björkö saga – människor och liv på en Mälareö*. Postumt publicerad 1997. Bjästa.
- Haraldsson, Desirée, 1987. *Skydda vår natur: Svenska naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*. Lunds universitet, Lund.
- Hesselman, Henrik, 1911. Skabbholmen, en af Sveriges vackraste löfängar. *Sveriges natur, årsbok 1913*.
- Högdahl, Thor, 1914. Den Svenska naturskydds rörelsen tio år: Några reflexioner och erinringar. *Sveriges natur, årsbok 1914*.
- Högdahl, Thor, 1920. Stympandet av Stora Sjöfallets nationalpark – ett sorgligt nederlag för naturskyddet. *Sveriges natur, årsbok 1920*.
- Högdahl, Thor, 1923. "Döda fallen" vid Trollhättan – Norra Europas praktfullaste vattenfall förintade. *Sveriges natur, årsbok 1923*.
- Kardell, Lars, 1991. Skogsbruket och landskapsvården. *Skog & Forskning* 3/91.
Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950)
- Lindman, Carl Axel Magnus, 1913. Det angelägnaste naturskyddet. *Sveriges natur, årsbok 1913*
- Lundberg, Erik. 1940. *Landsväg och bilväg*. Samfundet för hembygdsvård. Stockholm.
- Nihlén, John. 1948. Landskapsvård och naturskydd. Debattinlägg om metoder och mål. i *Bygd och natur, årsbok 1948*.
- Nihlén, John. 1955. *Svensk bygd och natur*. Andra uppl. Göteborg.
- Nihlén, John. 1966. *Landskapsvård: vår tid formar landskapet*. Borås.
Miljöbalk, (SFS 1998:808).
- Naturen och samhället*. Betänkande avgivet av 1960 års naturvårdsutredning. SOU 1962:36.
- Palmgren, Rolf. 1920. *Naturskydd och kultur, I*. Helsingfors.
- Rosenberg, Nathan & Birdzell, Luther Earle, 1994. *Västvärldens väg till välstånd*. Sv. översättning, SNS, Studieförbundet näringsliv och samhälle, Stockholm.
- Selander, Sten. 1957. *Det levande landskapet i Sverige*. Stockholm.
- Sernander, Rutger, 1911. "Gamla Uppsala Rikspark" i *Sveriges natur, årsbok 1911*.
- Sernander, Rutger, 1912. "Uppsala Universitets naturpark" i *Sveriges natur, årsbok 1912*.
- Sernander, Rutger, 1925. *Löfängen i Bjärka-Säbys bebyggelsehistoria*, Uppsala.
- Schaar, Christian, 1978. *Naturskyddsbegreppet i Sverige: ursprung: historik och innebörd*. Meddelande från Växtekologiska institutionen, Lunds universitet, Lund.
- Schück, Martin, 1862. *Vårt land och folk: skildringar af Sveriges natur och innebyggare. D. 1, 1. Sverige - 2. Lappland - 3. Norrland*. Bonniers, Stockholm.
- Sjöbeck, Mårten, 1949. "Kullaberg: vårdproblemets nuvarande läge" i *Bygd och natur, årsbok 1949*.
- Starbäck, Karl. 1904. Motion i andra kammaren, nr 194. *Riksdagens protokoll 1904*.

- Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag*, Regeringens proposition (2004/05:150)
- Thordeman, Bengt. 1958. En ideell trust. Tidningsartikel i Svenska Dagbladet 25 sept. 1947, återpublicerad i *Från helgedom till museum*. Uppsala 1958.
- Åman, Anders, 2008. *Sigurd Curman – riksantikvarie – ett porträtt*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien i samarbete med bokförlaget Atlantis, Stockholm.
- Ödman, Ella. 1982. 1909 års naturskyddslagstiftning – dess tillkomst och ersättande. *Vildmarken och välfärden: Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*. Ella Ödman, Eivor Bucht & Maria Nordström. Stockholm.

